

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut
Saksa filoloogia osakond

Hans-Dieter Brunowsky perekonnakroonika tõlge ja selle analüüs

Magistritöö

Viljar Tehvand
Juhendaja: Kaari Antzon, MA

Tartu 2014

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
2. Sihttekst	5
3. Tõlke analüüs	50
3.1 Lähteteksti žanri ja tõlketeksti lugejaskonna määratlus	50
3.2 Pealkirja ja alapealkirja tõlkeprotsess ning kohanimede tõlkimise probleemistik.....	51
3.3 Lähte- ja sihttekstis tehtud vormilistest muudatustest	55
3.3.1 Lähteteksti küljendusest	55
3.3.2 Sihtteksti küljendusest ning selle peatükkide arvust ja järjestusest.....	56
3.3.3 Sihtteksti liigendusest	57
3.4 Lähte- ja sihttekstis tehtud sisulistest muudatustest	58
3.4.1 Faktiivide korrigeerimisest	58
3.5 Tõlkija valikud jutustajaperspektiivi muutumisel	61
3.5.1 Sugulusastmete tõlkimisest.....	61
3.6 Lähteteksti tsitaatsõnade tõlkimisest	64
3.6.1 Eesti nn tsitaat-omasõnade tõlkeraskused	65
3.6.2 Vene tsitaatsõnade säilitamise raskused	69
3.7 Sihttekstis toimetamise käigus avastatud tõlkevigadest	71
3.7.1 Sõnavalikust	72
3.7.2 Ümbersõnastamisest	74
4. Kokkuvõte	76
5. Resümees	78
6. Kasutatud kirjandus	80
7. Lisad.....	79
Lisa 1. Lähtetekst.....	79
Lisa 2. Hans-Dieter Brunowsky vastusmeilid Eerik Hannile	140
Lisa 3. Lähteteksti minajutustaja fragmentaarne sugupuu	141

1. Sissejuhatus

Magistritöö hõlmab Tartus sündinud sakslase Hans-Dieter Brunowsky (01.08.1923–22.05.2012) perekonnakroonika valitud peatükkide tõlget saksa keelest eesti keelde ning tõlke analüüsi.

Lähtetekst sattus magistritöö kirjutaja valdusse juba aastal 2009, mil korporatsioon Arminia Dorpatensis asus lähemalt uurima oma Tartus Õpetaja 11 asuva konvendihoone ajalugu. Olgugi et toona teksti autor ise veel elas ning andis ka kindla nõusoleku selle tõlkimiseks, võttis magistritöö autor siiski meili teel ühendust ka tema pojaga Ralf-Dieter Brunowskyga, kes haldab veebilehte www.baltenwitze.de, kus lähtetekst oli varem avaldatud. Teksti tõlkimiseks ja originaalteksti avaldamiseks selle magistritöö raames on ka Ralf-Dieter Brunowsky luba.

Magistritöösse on valitud peamiselt Eestit ja Tartut puudutavad peatükid, kuid omajagu palju on nendes ka teavet lähteteksti autori lähisugulaste kohta, kellest väärivad eraldi äramärkimist isa Leonhard Brunowsky, kes pidas vaimuliku ametit ning oli ka ladina ja kreeka keele õpetaja, ning Põlvas elanud sugulased Schwartzid, kes olid kolm põlve järjest kirikuõpetajad. Eestit käsitlevate peatükkide kõrval mahub magistritöö tõlkesse ka veidi lähteteksti autori mälestusi ümberasumisest Saksamaale aastal 1939. Magistritöö tõlkemaht on valitud järjest, lähtudes lähteteksti sisukorrast: peatükid 1–27 (peatükke kokku 43).

Lähteteksti tõlkimisega alustas magistritöö autor juba aastal 2009 ning jätkas seda aastal 2010, kuid tõlkimine jäi pooleli. Tõlgitud said toona peamiselt Eestit puudutavad peatükid ning mõned peatükid Hans-Dieter Brunowsky läbielamistest II maailmasõjas. Magistritöös esitatud tõlke viimistlemine, mille all peab siinkirjutaja silmas sihtteksti sisulist ja keelelist toimetamist ning tõlkija märkuste lisamist sihtteksti, toimus alles magistritöö kirjutamise käigus.

Tõlkimisega alustades ei olnud magistritöö autor praeguse isikliku hinnangu põhjal tõlketeoreetiliste käsitlustega kokku puutunud. Erinevate tõlketeooriatega (nt *skopos*-teooria ja funktsionaalne tõlketeooria) ning nende teooriate kriitikaga nende eelkäijate suhtes (nn filoloogiline tõlge ja parima ekvivalentsi otsimise põhimõte) (Nord, 1993) puutus siinkirjutaja kokku alles tõlkeõpetuse magistriõppes aastal 2012. Teisalt jällegi tuleb magistritöö autoril nentida, et oli aastal 2009 lähteteksti tõlkima asudes täiesti teadlik sihtteksti kavandatud laiast lugejaskonnast, sest tõlge oli plaanis Eestis välja anda eestikeelse trükisena. Seetõttu saab ühelt poolt väita, et magistritöö

autor tegutses sihipäraselt ja lähtus sihtteksti eesmärgist ehk *skopos*-teooriast või et magistr töö tõlketeoreetilist tausta võib pidada funktsionalistlikuks, sest autor oli teadlik sihtteksti kommunikatiivsest funktsioonist (Nord, *ibid*) või selle suhtlusaotlusest (Tavast, 2008). Magistr töö autori hinnangul võib aastatel 2009 ja 2010 aset leidnud tõlkeprotsessi tagantjärele pidada ka ekvivalentide ehk parimate võimalike tõlkevastete otsimiseks, tõsi küll, siiski selle erinevusega, et magistr töö autor ei käsitlenud toona tõlkimist otseselt ühe koodi vahetamisena teise koodi vastu, mida peab saama ka tagasi vahetada, st tagasi tõlkida, ilma et teksti sisu selle arvelt kannataks, nagu olid selle eesmärgiks seadnud Saksa funktsionalistlike tõlketeooriate eelkäijad, keda esindavad nt keeleteadlased Werner Koller ja Otto Kade (Rüth, 2010). Lisaks on magistr töö autor tutvunud ka teiste, teksti funktsiooni ja tõlkeprotsessi puudutavate käsitlustega (Kußmaul, 2009).

Teksti funktsiooni ja sihtrühmaga, st eestikeelse laia lugejaskonnaga, püüdis magistr töö autor arvestada juba tõlkimist alustades. Teisalt jällegi peab tõdema, et raske on sõnastada neid põhimõtteid, mis väljendavad seda, kuidas täpselt sihtteksti funktsiooni ja sihtrühmaga tõlkimisel arvestati. Näiteks saab sihtrühmaga arvestamist käsitleda ka üksnes spekulatsioonina, sest tegelikkuses on sihtrühma kohta väga vähe teada. Seega võib väita, et sihtteksti funktsiooni ja sihtrühmaga arvestamisel on magistr töö autor tegelikult vaid endast lähtunud, nt lisades sihtteksti tõlkija märkustena andmeid, mis olid talle endale tõlkimise hetkel veel tundmatud ja mille kohta ta oletab, et need võivad olla võõrad ka potentsiaalsele lugejaskonnale.

Magistr töö koosneb kolmest suuremast osast: sissejuhatuses ja tõlkest, tõlke analüüsist ning lisadest, mille hulgas on ka lähtetekst. Analüüsiosas käsitleb magistr töö autor esmalt lähteteksti pealkirja tõlkimise probleemistikku ning annab ülevaate lähte- ja sihttekstis tehtud vormilistest ja sisulistest muudatustest. Seejärel käsitletakse magistr töö analüüsiosas tõlkija valikuid jutustajaperspektiivi muutumisel, keskendudes peamiselt sugulusastmete tõlkeraskustele, millele järgneb magistr töö autori kirjeldus sihttekstis esinenud eesti ja vene tsitaatsõnade tõlkeprobleemidest seoses tsitaatsõnade säilitamisega sihttekstis. Analüüsiosa lõpus on toodud ka mõned näited sihttekstis toimetamise käigus avastatud tõlkevigadest.

2. Sihttekst

Õpetaja tänav üksteist
Saksa perekonna kroonika

Hans-Dieter Brunowsky
Hamburg 2009

Sisukord

Õpetaja tänav üksteist elanikud kuni aastani 1939	8
Omanikud	8
Peres oli neli last.....	8
Tütar abiellub.....	9
Abielupaar Brunowsky lapsed.....	10
Kaaselanikud	13
Perekonna eellugu.....	14
Majaomanik Pauline Eisenschmidt, minu vanaema	18
Minu vanemad	20
Minu lapsepõlv Tartus	21
Mälestused onudest	22
Meie aed	24
Meie loomad	25
Meie suhted eestlastega	26
Nooruspõlve mälestused seoses reisiga Eestisse 1989	28
Suvevaheajad mere ääres.....	30
Viimased sõjajärgsed aastad	32
Suved Põlvas	34
Juudi soost kaaskodanikud	36
Saksamaa tõus	37
Sõjaline õpe	38
Mälestused minu isast.....	39
Meie peod Õpetaja tänavas.....	42
Jõulud ja lihavõtted.....	43
Isa kutsetöö.....	44
Ümberasumine.....	45
Esimesed kuud Poznańis	48
Soov minna mereväkke	45
Mereväkke astumine.....	46
Perekonna käekäik Warthegaus.....	46
Venevastase sõjategevuse algus	49
Kadetina raskeristlejal Prinz Eugen.....	50

Lipnikuna allveelaeval U 108.....	54
Abiellumine enne sõja lõppu	62
Perekonna põgenemine Poznańist (minu õdede mälestused)	63
Lahingristlejat Lützowit tabanud pommirünnak 16.04.1945	66
Eesti leegionärid	67
Vangistusest kojutulek.....	68
Sadamakaptenina ameeriklaste depoos	70
Sõjajärgne külm talv 1946/1947.....	73
Põgenemine Nõukogude tsoonist	75
Tõlgina kasakate juures	77
Lõppsõna	78

Õpetaja tänav üksteist¹ elanikud kuni aastani 1939

Omanikud

1898. aastal ostis selle maja juhtival kohal töötanud pangaametnik Christoph Eisenschmidt (30.05.1849–1912), kes abiellus veel samal aastal Pauline Seezeniga (14.01.1873).

Abielupaar oli küllaltki heal järjel, sest neil oli võimalik osta see maja, mis ehitati kunagi 1880. aastatel, ning rahalisi vahendeid jäi veel ülegi, et luua vanaduspäevadeks soliidne tagavara, mis investeeriti Vene raudtee aktsiasesse.

Peres oli neli last

25. oktoobril 1899 sündis Margarethe, kes hiljem abiellus minu isaga ja suri proua Brunowskyna 21. juulil 1940 Poznańis² difteeriasse. 1901 sündis perre esimene poeg, Hermann Eisenschmidt, kes töötas Paide saksa koolis õpetajana ja langes 1941 Venemaal. Teine poeg, Christoph Eisenschmidt, kellest sai Viljandis pangaametnik, elas aastatel 1903–1965. Sõja ajal oli ta kasakate rügemendi *Sonderführer*³ ja hiljem töötas

---

¹ Autoril Pastoratsstraße 11 (tlk)

² Autoril Posen (tlk)

³ Puuduva või ebapiisava sõjaväelise väljaõppega tsiviilistik Wehrmachi teenistuses, nt tõlk, ehitusinsener (tlk)

Bonnis majandusministeeriumis. 1906 sündis Erich Eisenschmidt, kes õppis Saksamaal kõrgkoolis elektrotehnikat ja juhtis hiljem SDV-s elektrijaama.

Sellel 1903. aasta paiku aias tehtud fotol on Hermann ja Margarethe. Tagaplaanil on näha kõrge aia siluett. Aia nikerdused olid majaga sarnases stiilis.

Tütar abiellub

Leonhard Brunowsky ja Margarethe, neiu põlvnimega Eisenschmidt 1922

Minu isa Leonhard Brunowsky sündis Peterburis, õppis Tartus teoloogiat, võttis Balti rügemendi koosseisus osa vabadussõjast ning töötas Tartus Walteri eragümnaasiumis kreeka ja ladina keele õpetajana. Kohe pärast abiellumist asus noorpaar elama Pauline Eisenschmidt'i majja. Algul elasid üha suureneva perekonna juures ka ema vennad, kuni nad endile üksteise järel oma elamised muretsesid.

Abielupaar Brunowsky lapsed

1. augustil 1923 tulin Õpetaja 11 majas ilmale mina, Hans-Dieter Brunowsky. Aastal 1925 sain endale venna, kellele pandi nimeks Gerd-Konstantin.

1928 lisandus meile ka õeke Lieselotte. Majas oli küllalt ruumi, et aina suurenev pere ilusti ära mahutada. Kõik lapsed tulid ilmale Õpetaja 11 majas. Mitte keegi meist ei sündinud kliinikus.

Gerd, Lieselotte ja Hans-Dieter Brunowsky 1928. a lõpus

Margarethe Brunowsky aastal 1928 oma esimese tütreaga. Toona meil endal fotokaamerat ei olnud. Majast ja aiast selleaegseid fotosid ei ole.

Viimane foto Margarethe Brunowskyst enne ümberasumist

Kõik teised, aastatel 1930–1939 sündinud õed ja vennad – Bernd-Erich, Annemarie ja Irmela – on näha alles fotol, mis tehtud Poznańis.

Lotti⁴, isa Leonhard Brunowsky ja Irmela (sündinud 1939), Annemarie, isa teine naine, Bernd-Erich. Taga paremal poolvennad Roswita ja Siegfried, keda Tartus veel ei olnud.

---

⁴ Lieselotte hüüdnimi (tlk)

Mõlemad said sõjas surma. Siegfried langes 1945. aasta mais Berliinis, Roswita suri tüüfusesse, kui venelased siin olid.

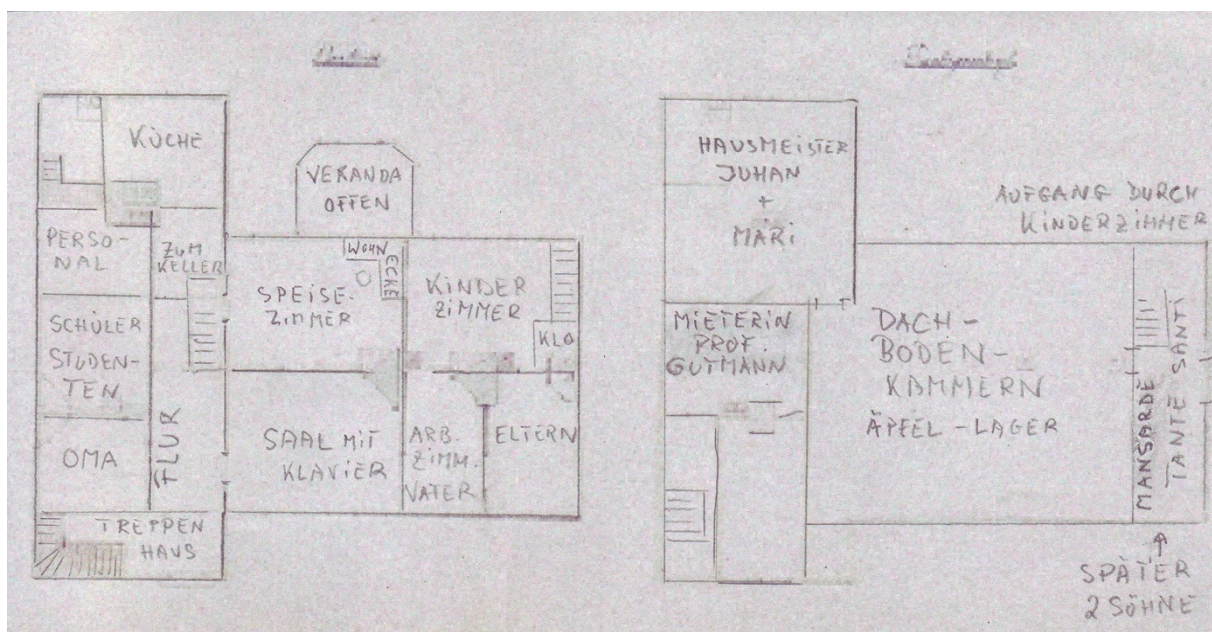
Kaaselanikud

Majaelanike hulka kuulus ka eestlastest abielupaar – majahoidjad Juhan ja Mari. Juhan pidas hobust ja teenis leiba voorimehena, vedades igasuguseid koormaid. Õue peal olid meil puukuur ja tõllakuur koos talliga, kus Juhan võis tasuta oma hobust hoida. Vastutasuks tegi abielupaar kõiki vajalikke majapidamistöid: hoidis hoovi puhta ning talvel lükkas teeradadelt lund.

Köögi kõrval elas üks kuni kaks teenijatüdrukut. Enamasti olid need talupoegade tütreid, kel oli soov linnast endale mees leida. Nad olid rõõmsad, et said tööd ja elukoha just pastori juures. Raha maksti neile vähe, sest sellega oli meil alati kitsas.

Vanaema võttis alati enda juurde elama ka maalt pärit õpilasi ja tudengeid, kes said meie juures soodsa öömaja ja kuulusid perekonna juurde nagu kõik teised. Vanaema pensionipõlve säästnud, Vene aktsiad, olid ju väärtusetuks muutunud.

Ülemise korruse väike korter oli välja üüritud professor Gutmanni lesele⁵. Teise korruse tuba, kuhu pääses lastetoa trepi kaudu, oli tädi Alexandra Eisenschmidt päralt, kes elas 90-aastaseks ja kelle eest meie pere hoolitses kuni tema surmani. Pärast tädi surma kolisid tema tuppa elama kaks vanemat venda.

⁵ Elisabeth Gutmann, sündinud von Raupach, loomaarstiteadlase Woldemar Gutmanni lesk (<http://www.bbl-digital.de/eintrag/Gutmann-Woldemar-1851-1933/>; http://entsyklopeedia.ee/artikkel/gutmann_woldemar) (tlk)

Õpetaja 11 ruumide jaotus kuni aastani 1939

Vasakul alumine korrus: *Küche* – köök; *Personal* – teenijad; *zum Keller* – pääs keldrisse; *Schüler/Studenten* – õpilased ja tudengid; *Oma* – vanaema; *Flur* – koridor; *Treppenhause* – trepikoda; *Veranda offen* – lahtine veranda; *Speisezimmer* – söögituba; *Wohnecke* – istumisnurk; *Kinderzimmer* – lastetuba; *Klo* – kuivkäimla; *Saal mit Klavier* – klaverisaal; *Arb. Zimmer Vater* – isa töötuba, *Eltern* – vanemad.

Paremal teine korrus: *Hausmeister Juhan + Mari* – majahoidjad Juhan ja Mari; *Mieterin prof Gutmann* – üürnik, prof Gutmanni lesk; *Aufgang durch Kinderzimmer* – lastetoast üles viiv trepp; *Dachbodenkammern* – katusealused hoiukambrid; *Äpfellager* – õunasahver; *Mansarde, Tante Santi* – mansard, tädi Santi (Alexandra); *später 2 Söhne* – hiljem kaks poega.

Perekonna eellugu

Aastal 1750 elasid Brunowsky nime kandvad saksa käsitöölised perekonnad väikestes Kuramaa linnades nimega Jēkabpils, Aizpute ja Jaunjelgava⁶. Tõenäoliselt rändasid nad sinna juba Saksa ordu valitsemisajal. Pärast reformatsiooni sai orduriigist ilmalik Kuramaa hertsogiriik, mis läks 1561. aastast Poola lääniõiguse alla. Umbes sel ajal lisas keegi meie esivanematest oma saksa perekonnanimele Bruno Poolas tavapärase lõpu. Brunowsky nime on võimalik leida tagasiulatuvalt kuni 18. sajandi keskpaigani erinevatest kirikuraamatutest, kus kajastuvad selle nimega seotud laulatused ja ristsed.

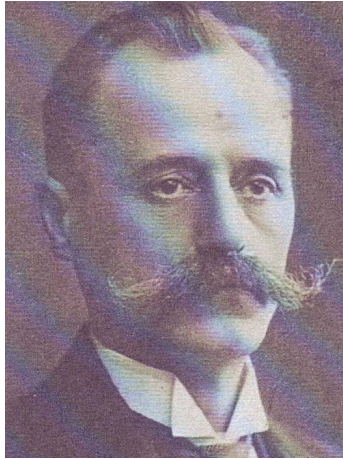
1800. aasta paiku elas ühes mõisas sepp nimega Brunowsky, kes abiellus preili Magnusega. Nemad ongi arvatavasti minu vanavanavanavanemad.

Nende poeg Robert Konstantin Brunowsky, kes elas umbes 1830–1890, kasvas üles Kuramaal, õppis onu Magnuse juures aamissepaks ja temast sai hiljem Peterburis meister. Ta juhtis Kalinkini pruulikojas aamisseppade töökoda. Tema naine Lieschen Seeberg oli pärit Kuramaalt ja rääkis hästi läti keelt.

Nende poeg Eduard Brunowsky on minu vanaisa. Vanaisa sündis 6. jaanuaril 1864 Peterburis. Ta töötas kolmkümmend aastat ühes Saksa puidufirmas raamatupidajana ning suri aastal 1928 tuberkuloosi.

---

⁶ Autoril Jakobstadt, Hasenpot ja Friedrichstadt (tlk)

Ma olin siis viieaastane ja see oli esimene kord, kui ma nägin oma isa nutmas. Isa istus oma kirjutuslaua taga, hoidis kirja enda ees käes ja hingas raskelt läbi pisarate. Ema seisis kõrval ja püüdis teda trööstida.

1800. aasta paiku asus Tartusse elama puusepp Reinhold Königsfeld. Sellest perekonnast, mis on 1850. aasta kandis andnud Tartule isegi ühe linnapea⁷, on pärit minu vanaema Ida Königsfeld.

Tema isa Ernst Königsfeld õppis küll veel Tartus plekksepaks, kuid rändas välja Peterburi. Seal ta ka abiellus ning 21. septembril 1872 sündis perre tütar. Tema omakorda võttis hiljem Eduard Brunowsky juures klaveritunde ja läks talle mehele. Tagasi Tartusse tõi minu isa Leonhard Brunowsky I maailmasõda.

---

⁷ Königsfeldi-nimelist Tartu linnapead tuvastada ei õnnestunud (vt http://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_raad) (tlk)

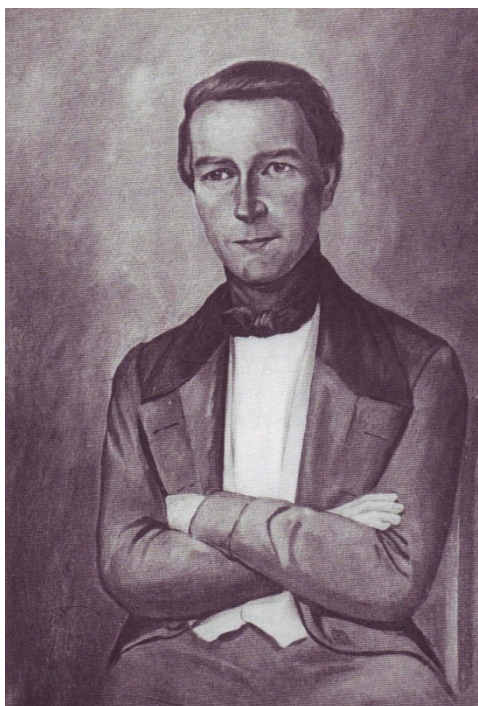
Sellel 1913. a fotol on pereliikmed näha veel enne tugevaid saatuselööke, mis neile peagi osaks saavad. Pildi keskel, vanavanemate vahel, on kõige noorem vend Otto. Ta elas üle nii revolutsiooni kui ka II maailmasõja. Kõige vasemal istub minu isa Leonhard ja tema kõrval isa vanem vend Konstantin. Vanavanemate kõrval paremal istub Woldemar, kes suri 27-aastaselt tuberkuloosi. Eduard, sellel fotol kõige parempoolne, põgenes nii nagu minu isagi läände ja suri 70-aastasena SDV-s. Ees vasakul istub Richard, kelle GPU⁸ laagris ära tappis, tema kõrval paremal Heinrich, kes oli 15, kui Valgevene salgad ta kodusõja käigus endaga kaasa tarisid ja kes jäigi pärast seda kadunuks. Vanaema suri II maailmasõjas Leningradi piiramise ajal nälga.

Minu ema esivanemad on pärit vanast talupoegade suguvõsast, kelle juured on Jena linna lähistel. Seal kandis elas 1663–1728 põllumees nimega Gottfried Eisenschmidt. Tema lapselapsepoeg Johann Adam Heinrich Eisenschmidt, kes sündis 2. jaanuaril 1810, asub 1835. aasta paiku elama Liivimaale ja peab koduõpetaja ametit.

---

⁸ Nõukogude Liidu salapolitsei (tlk)

Johann Adam Heinrich Eisenschmidt abiellub 4. juulil 1841 Põlva praosti tütreaga. Praostile püstitab kogudus lausa mälestuskivi⁹, mis on säilinud tänaseni.

Praost Johann Georg Schwartz I tütar Alexandra Schwartz, sündinud 1818, on minu vanavanema. Nende poeg Christoph Eisenschmidt sündis 30. mail 1849 Pärnus. Ta töötas Tartus ühes aadlike pangas¹⁰ ametnikuna.

Schwartzide perekonnale kuulus ka üks Põlva ligidal asuv mõis. Mõisa omanikud olid onu Woldemar ja tema naine tädi Mila.

Tädi Mila õde Auguste abiellus Riias kaupmehe Gustav Seezeniga.

---

⁹ Tõenäoliselt on mõeldud hauaplatsile risti juurde asetatud mälestuskivi Põlva linna kalmistul (tlk)

¹⁰ Eestimaa Maakrediitselts, sks Estländischer adeliger Güterkreditverein (tlk)

Mutter Auguste Seezen, geb. Schwartz, geb. 1846

Vater Friedrich Gustav Seezen
Kaufmann in Riga

Auguste Seezen (Schwartz), sünd. 1864   Friedrich Gustav Seezen oli Riias kaupmees

Pärast õe surma kasvasid tütred Pauline ja Auguste oma onu ja tädi juures Schwartzide mõisas.

Tädi Mila koos kahe õetütrega

Majaomanik Pauline Eisenschmidt, minu vanaema

Pauline Seezen oli väga sarnane oma ema Augustega, kelle südant Christoph Eisenschmidt oma nooruses küll võita püüdis, kuid tulutult. Nii ootaski ta seni, kuni abiellumise ikka jõudis tema tütar, ning aastal 1898 saigi neist abielupaar. Minu vanaisal tuli leppida tõsiasjaga, et tema noorel naisel on liikumispuue. Ebaõnnestunud

operatsiooni tõttu oli Pauline jäänud eluks ajaks n-ö logiseva põlvega. Sellest ajast saati kandis ta proteesi, mida ta ise tavatses nimetada aparaadiks. Puudest hoolimata sünnitas ta neli last ja suutis kõik nad ka üles kasvatada, läbi raskuste, sest abikaasa suri 1912. Laste vanused olid selleks ajaks 13, 11, 9 ja 6. Rahaliselt oli perekond algul tänu võlavabale majale ja väärtpaberitele kindlustatud.

Siis tuli aga I maailmasõda. Sõja ajal suleti kõik saksa koolid. Saksa keelt ei tohtinud enam isegi mitte tänaval rääkida. Neil aastatel organiseeris vanaema salaja meie majas õppetööd ja nii käisid ka meie sakslastest naabrite lapsed meie juures koolis.

Kõige raskem aeg algas minu vanaema elus siis, kui sõja lõpus muutusid väärtusetuks tema Vene raudtee aktsiad ning perekond jäi ilma pensioniks kõrvale pandud varast. Neil aastatel püüti võimalikult palju tube välja üürida. Kostile võeti maalt pärit õpilasi. Ülemise korruse korterisse otsiti maksejõulisi üürilisi. Kindlasti oli oma osa ka Põlva mõisa sugulastel, kes aitasid meid kartulite ja muu toidukraamiga. Puuvilju ja marju kasvas piisavalt ka oma aias. Oli kuidas oli, kuid Pauline Eisenschmidt suutis kõik oma lapsed suureks kasvatada. Pärast tütre Margarethe meheleminekut lisandus majaelanike hulka ka raha teeniv väimees. Uusi rahaallikaid püüdsid leida ka sirguvad pojad. Üüri minu vanematelt ei nõutud. Majas elati täiesti iseenesestmõistetavalt üksteisega koos ning seda, mida kellelgi oli, jagati omavahel võrdselt.

Pauline Eisenschmidti tervis ei läinud aastatega sugugi paremaks ning ükskord saabus aeg, kus vana daam suutis edasi liikuda veel vaid karkude najal, aga oma saatuse üle ei hädaldanud ta kunagi. Vanaemal oli madalamaks nüsitud, kuid mugav tool, millega ta istus akna juures ning tegi ajaviiteks käsitööd. Tema taskurätikud, mida ta kunstipäraselt pilutas, olid nõutud kingiartiklid ning aeg-ajalt tõid need isegi natuke raha sisse. Õhtuti oli meil tavaks koguneda Ama¹¹ ümber diivaninurka, kus oli lugemislamp. Siin loeti tihti midagi ette või aeti mõnusalt juttu. Raadiot meil ei olnud. Mulle endale meeldis kõige rohkem kõrval asunud lastetoas voodist kõike pealt kuulata. Ainult et just siis, kui huvitavaks läks, mindi üle vene keelele ja ma ei saanud enam midagi aru.

---

¹¹ Vanaema hüüdnimi (tlk)

Pauline Eisenschmidt, sündinud Seezen, 1950. a paiku

Saksamaale ümberasumine tabas kõige raskemini minu vanaema. Ümberasumisega kaotas ta oma ainukese vara ning tulevikus polnud ta enam sõltumatu majaomanik, vaid laste juures elav isikliku sissetulekuta vanaema. Tütre Margarethe kaotusele 1940 ja poja Hermann kaotusele 1941 pidas ta vapralt vastu. Kuidas me selle vana daami küll 1945. aastal koos tema karkudega Ida-Saksamaale kohale toimetasime, ma ei tea, aga Punaarmee sissemarsi ajal istus ta koos oma karkudega keldris ning varjas seal küttepuudest üles laotud seina taha peidetud tüdrukuid ja naisi. Vigane naine ei olnud purjus vägistajate jaoks huvitav. Soravas vene keeles õnnestus sel julgel naisterahval oma nn vabastajaid veenda, et siin ei leidu ei käekelli ega ka tüdrukuid. Niimoodi jäid tädi ja minu õed teisi naisi tabanud jubedast saatusest puutumata.

Ühest teisest põgenemisest, sellest, kuidas heinakoorma sees üle piiri mindi, jutustab üks järgmine peatükk. Oma vanaduspäevad veetis vanaema Coburgi pastoraadis, kus töötas minu isa, kes ta iseenesest mõista enda juurde võttis. Seal uinus ta umbes kaheksakümneselt rahun oma viimsele unele ning isa süngitas ta külakiriku kõrvale.

Minu vanemad

Minu ema Margarethe Eisenschmidt sündis 25. oktoobril 1899. Me kutsusime ema emmeks¹². Isa ees tundsin aga nii suurt aukartust, et selliseid hellitusnimesid nagu issi või papa¹³ me ei kasutanud, ning ainus viis, kuidas isa kõnetada, oli öelda talle isa¹⁴. Aga näiteks minu vanavanemate põlvkonnal oli lastena kombeks isa ja ema veel

---

¹² Autoril Mutti (tlk)

¹³ Autoril Vati või Papi (tlk)

¹⁴ Autoril Vater (tlk)

teietada. Ka minu ema vennad olid alati onu Hermann, onu Kiko ja onu Erich. Me poleks mitte kunagi julgenud öelda midagi sellist, nagu Maximilian tädi Dagmarit kutsub: taksike¹⁵.

Ema ja isa olid väga usklikud kristlased ning ilmselt andis see neile nii mõnelgi raskel elutunnil palju jõudu. Igal õhtul istusime oma vanematega koos ja laulsime kirikulaule. Suviti kõlasid meie suust viisid „Geh aus mein Herz und suche Freud, in dieser schönen Sommerzeit” või meie sünnipäevalaul „Die güldne Sonne”. Advendiajal harjutati jällegi jõululaule. Igal õhtul lauldi viimase lauluna „Breit aus die Flügel beide, oh Jesu meine Freude und nimm Dein Kuchlein ein ...”, seejärel tuli kohe magama minna. Seda laulu laulsime ka ema matustel 1940. aastal Poznańis, kus ta suri difteeriasse. Ning see kõlas veel kord, kolmkümmend aastat hiljem isa matustel Waldbüttelbrunnis, kus tema teine naine tädi Hella kepi najale toetudes koos meiega selle viisi üles võttis. Meie vanemad armastasid meid väga ja hoolitsesid meie eest väsimatult. Ma ei suuda meenutada, et mu vanemad oleks üldse kunagi omavahel tülitanud. Meie ema oli suurepärase lahke naine, kellele me kõik õed ja vennad võlgneme väga palju.

Isa oli pastor, kes elas oma sõnade järgi. Päris oma koguduse sai ta aga alles pärast sõda. Tartus töötas ta Walteri eragümnaasiumis usuõpetuse ja kreeka keele õpetajana. Selle kõrvalt hoidis ta kogudust, kuhu kuulusid sakslastest põllumehed, kes olid kunagi Venemaalt Eestisse ümber asunud. Need põllupidajad elasid väga hajali ning isa pingutas väga selle nimel, et säilitada nende saksa juuri. Ta asutas internaadi, kus lapsed said käia saksakeelses koolis. Igal pühapäeval sõitis ta mööda Eestit ringi, korraldas taludes palvusi, laulatusi, ristimisi ja matusetalitusi ning „kupeldas” saksa tüdrukuid saksa talupidajate poegadele. Niimoodi jäid eestlaste keskel elanud „kolonistid” sakslasteks ja osalesid 1939. aasta ümberasumises, mis päästis nad Siberist.

Minu lapsepõlv Tartus

1. augustil 1923, kui ma Tartus ilmale tulen, saab Saksamaal ühe dollari vahetada täpselt ühe miljoni Saksa riigimarga vastu ning juba mõni päev hiljem on dollari kurss juba 3,3 miljonit. Saksamaa kodanlik kiht muutub üha vaesemaks ning samal ajal toimetavad spekulandid ja inflatsiooni pealt kasu lõikajad oma rahad välismaale. Ruhri

---

¹⁵ Autoril Dakelchen (tlk)

tööstuspiirkond on okupeeritud. Kõikjal aina käärib. Selline pilt avaneb niisiis minu isamaast ajal, mil ma ilmale tulen.

Sõja lõpus tuli paljudel saksa kaasmaalastel ka Baltikumis varakaotusi üle elada, kuid seda hoopis muudel põhjustel. Vene riigi obligatsioonidesse paigutatud säästud on haihtunud. Peale Õpetaja 11 maja pole perekonnal mitte ainsamatki vara. Isa kodupaik, Peterburi, kuhu jäid maha tema vanemad, on isa jaoks nüüd kadunud. Ühe venna mõrvasid kodusõjas punased, teine jäi valgete tõttu kadunuks. Isa osales Balti rügemendi koosseisus Eesti vabadussõjas enamlaste vastu, seejärel lõpetas ta oma teoloogiaõpingud ja teenib nüüd perele leiba usuõpetuse ja kreeka keele õpetajana Tartu Walteri eragümnaasiumis.

Gümnaasiumihoone täna¹⁶

Meil on elamiseks kõik olemas ja võin sirguda, ilma et peaks millestki puudust tundma. Päris rikkaid inimesi meie suhtlusringkonda ei kuulu. Kõik sakslased lõpetavad aga siiski gümnaasiumi. Raha pole, aga personali on. Kümne krooni eest kuus on talupoegade tütreid nõus linna teenijaks tulema. Pastori majas tunnevad nad ennast kaitstuna ning neil on lootus leida linnast omale sobiv elukaaslane.

Eesti keelt õpin ma meie lapsehoidjate, kokatädi ja majahoidjatest abielupaari käest ning see saab mulle teiseks emakeeleks.

Mälestused onudest

---

¹⁶ Magasini 3, Tartu, 1989 (tlk)

Ühed minu kõige varasemad lapsepõlvemälestused on pärit aastatest, mil meie juures suures pereringis elasid ka veel ema vennad. See oli aeg, kus raha ei olnud mitte kellelgi. Eriti leidlik oli ema vendadest onu Erich, kes tuli pidevalt uutele ideedele, kuidas natukene krõbisevat juurde teenida. Nii näiteks keedeti meie pool tualettseepi. Retsepti ma enam ei mäleta. Küll aga meenub mulle, et seebi tarbeks meisterdati hüppava hobuse pildiga vorm, mis oli omakorda tehtud kokkunätsutatud mustast leivast. Värskest leivast sai teha kergesti vormitava massi, mille sisse oli lihtne kujutisi suruda. Kui leivamass oli kõvaks kuivanud, võeti sellest kipsijäljend, mille järgi tehti seebipressi jaoks metallvorm.

Tol ajal toimus talviti Tartus mitu maskiballi. Vastlakarnevali ajal pressis meie pere maske. Onu Erich oli ka selleks meisterdanud erinevad vormid, mida kuumutati gaasipliidi peal. Ema ülesanne oli lõigata maskide jaoks mõõtu vajalikud riidetükid. Välimise osa jaoks kasutati uhkeid värvilisi kangaid. Valgest linasest riidest siseosa kasteti tärkliiselahusesse. Seejärel pandi välimine ja sisemine osa üheskoos pressvormi alumisse poolde, pressiti ülemise poolega kokku ja kuumutati, kuni mask võttis oma kuju. Seejärel lõigati ära servadest üleulatuvad riideosad, tehti kummipaela kinnitamiseks augud ning valmis maskid pandi pappkasti hoiule. Pappkastidega varustas meid vanaema vend, kes oli end üles töötanud pakendimaterjali valmistamisega. Tellimuste kuhjudes töötas terve pere ööd läbi, et oma rahalist seisu parandada.

Üks teine hea näide onu Erichi leiutajaoskuse kohta oli tema enda valmistatud sigaretiautomaat. Kahjuks ei leidunud ühtki investorit, kes selle tootmisse oleks võtnud, ja nii jäigi see vaid meile majja mänguasjaks.

Hoopis teistmoodi lõppes aga lugu siis, kui köögis oli hakanud gaasihaisu levima ning gaasitoru lekkekoht oli tarvis üles leida. Onu Erich oli seda meelt, et gaasitoru lekke avastamiseks võiks kasutada välgumihklit. Välgumihkli süütamisel käis muidugi plahvatus. Kööki oli juba nii palju gaasi imbunud, et piisas vaid ühest sädemest. Köögi uks lendas eest ja maandus alles aias veepumba juures. Onu viidi põletushaavadega näos ja kätel haiglasse ning meie, lapsed, õppisime seeläbi, et gaasihaisu puhul tuleb olla ettevaatlik.

Onu Kicko, nagu me Christophit kutsusime, püüdis meid, lapsi, alati kostitada. Aias kasvas meil üks akaatsia, mis oli veel piisavalt väike, et selle tüve oli võimalik raputada. Onu nimetas seda puud kommipuuks ja ütles, et seda on tarvis ainult raputada, siis kukuvad küpsed kommid puu otsast alla. Sel ajal, mil me olime ametis tugeva

raputamisega, viskas onu ladva suunas peotäie komme ning me korjasime need rõõmsalt kilgates puu alt üles. Me imestasime tihtilugu, miks ei saja komme siis, kui onu Kickot parasjagu läheduses pole.

Onu Hermann abiellus meie majas. Pulmapidu toimus täpselt sel ajal, mil kõik meie pere lapsed olid jäänud leetritesse. Kuupäeva edasi lükata polnud võimalik. Seepärast muudeti vanemate magamistuba eraldatud põetamiskambriks ning meie ema suutis ühtaegu nii pidu korraldada kui ka veel haigete laste eest hoolitseda ja loomulikult saime ka meie peosööke maitsta. Muidugi mõista ööbisid kõik kaugemalt kohale sõitnud sugulased vähem või rohkem olude sunnil Õpetaja 11 majas. Hotellis ööbimist poleks suutnud mitte keegi endale lubada. Tollal tunti veel vana head põhukotti. Kott topiti põhku täis ja asetati põrandale, selle peale veel lina, padi ja tekk ja niimoodi kasutatigi seda siis voodina. Päril voodis magamise luksust lubati sel ööl vaid pruutpaarile, vanaemale ja haigust põdevatele lastele. Mehed ja naised olid selles laagrielus loomulikult rangelt teineteisest eraldatud. Aga kuidas saadi toona kogu selle rahvahulga korral hakkama ainult ühe kuivkäimlaga, see on jäänud mulle tänaseni mõistatuseks. Pärast pidu kirjutas keegi sugulastest meie külalisraamatusse read „...und es steht trotz Sturm und Braus unser liebes Gummihaus”¹⁷.

Meie aed

Verandalt õue astudes avanes suur tühi plats, kus lastel oli oma liivakast. Paremalt oli vana tamm, mille oksad ulatusid veranda katuseni. Olin oma ronimisostuste üle päris uhke, kui ettevaatlikult okste kandevõimet järele proovides puu otsast veranda katusele ronisin.

Mänguplatsi taga kasvas hiiglaslik vana kuusepuu, mis oli kastanist ja pärnast poole kõrgem. Vasakule jäi viljapuuaed, kus kasvasid pöösad ja õunapuud. Tagumise aia ääres reas kasvasid vaarikad, mida isa igal aastal hoolikalt harvendas. Isa oli suur aiasõber, ta valdas pookimis- ja silmastamiskunsti ning ta oli väga uhke selle üle, kui tal õnnestus mõnele metsikule võsule „Serinka” pookeoks külge pookida. „Serinka” oli õunasort, mille sarnast tänapäeval enam ei leidu. See oli paprika kujuga talveõun, mis korjati ära oktoobris, mässiti ajalehepaberi sisse ja viidi pööningule hoiule, kuni see muutus söögikõlblikuks. Üks teine talveõuna sort oli veel „Borstafer”, millel olid

---

¹⁷ „... ja kogu möllust ja pidutsemisest hoolimata seisab meie armas kummist majake ikka veel püsti”
(tlk)

väiksed kollased viljad. Siis oli meil veel üks hästi kandev roosõun, mis juba suhteliselt varsti pärast uuesti istutamist meid, lapsi, oma suurepärase õuntega ootas. Kuna selle puu õunad üle talve hoidmiseks ei sobinud, võisime neid süüa nii palju, kui tahtsime. Oli ka üks igivana valge klaar, mis kandis väga vähe, ja needki vähesed kasvasid nii kõrgel ladvas, et neid õunu tundsi ainult puu alt korjatuna. Viljapuude vahel oli ka arvukalt marjapõõsaid – tikreid ja sõstraid. Kõik korjati ära ja tehti sisse. Aga sellest hoolimata võisime marju süüa alati nii palju, kui hing ihaldas. Aia servas kasvas ka üks vana pirnipuu. Kõige ilusamad viljad olid sellel üleval ladvas ja kuigi ma olin hea ronija, siis sinna üles ronida ma ei julgenud. Õunu-pirne koristati pika tokiga, mille otsa oli kinnitatud korjamispiludega kott. Kotti hoiti toki otsas õuna all ja vars löigati piluga läbi. Need viljad, mis mul õnnestus ronides kätte saada, korjasin käsitsi korvi. Meile, lasetele, oli aed tore mängumaa.

Õue vasakpoolses osas oli aia ääres suur kompostihunnik, mille otsas kasvasid alati kõrvitsad. Kõrvitsaid oli kogu aeg rikkalikult ning need kasvasid päris suureks ja muidugi söödi ka need kõik ära. Sellest ajast saati mulle kõrvits enam eriti ei maitse. Kahju, et seda ilusat aeda enam alles ei ole.

Meie loomad

Meie majahoidjal Juhanil oli suur must tööhobune. Selle hobusega vedas ta igasuguseid koormaid kaubavaksalisse ja sealt omakorda laiali. Meie, lapsed, temaga kaasa sõita ei tohtinud, sest vanker oli vaid tühi platvorm, mille peal istus ainult kutsar. Hobune toodi aga aeg-ajalt ka sellesse õueossa, mis ei olnud sillutisega kaetud, ning seal lubati tal liiva sees püherdada. See oli alati põnev sündmus, sest hobune pruuskas suurest heameelest päris valjult ning pärast maas püherdamist hüppas ta hirnudes üles ja hakkas oma karvade seest liiva välja raputama. Meie seisime sel ajal teisel pool tara, aiamaa poolel ja vaatasime kogu seda vaatamängu õhinaga pealt. Lähemale sellele loomale, kelle tall asus suures hoones, kus parematel aegadel oli seisnud ka perekonna oma tõld, me kunagi ei saanudki.

Isa eriline hobi olid tema kanad. Küttepuude varjualusesse, mida me omakeskis puutalliks kutsusime, oli isa lasknud ehitada külma eest kaitstud kanala. Seal talvitusid umbes kakskümmend kana ja üks kukk. Pooled neist olid pruunid rhodeländerid ja pooled valged leghornid. Isa ehitas neile munemiseks väiksed kastid, kuhu kanad said

sisse minna, aga välja enam ei pääsenud. Niimoodi oli võimalik näha, mitu muna iga kana munes, ja nende munemise üle arvet pidada. Haudumiseks valiti välja ainult kõige paremini munenud kanade munad. Eriti uhke oli isa kahe tõu ristamise üle. Need kanad munesid hästi ja andsid ka palju liha. Suvel lasti kanad ja kanapojad suurde aeda vabaks, kus nad said piiramatult ringi jalutada, rohtu nokkida ja põõsaste all liiva sees ringi siblida. Kanapoegade tõttu ei olnud meil iseenesest mõista mitte kunagi oma kassi. Ükskord, kui üks suur kõuts oli mitu kanapoega maha murdnud, sai mu isal kannatus otsa. Ta tõi toast väikesekaliibrilise püssi ja kõmmutas selle ilmselgelt peremehetu kassi naaberkrundi peal maha. Naaberkrundil ei elanud tookord veel kedagi. Seal oli vaid tühi ehitusplats, kuhu see röövloom oli ennast sisse seadnud.

Meil oli ka suur emane jahikoer. Diana oli peent tõugu Saksa linnukoer. Teda paaritati, aga lastel seda pealt vaadata ei lubatud. Isegi sel ajal, kui jõulude paiku kutsikad ilmale tulid, hoiti lapsi kiivalt eemal, et see mitte mingilgi moel meie süütust ei saaks mõjutada. Väikeste kutsikatega tohtisime aga mängida nii palju, kui süda lustis.

Kui ma suuremaks kasvasin, kingiti mulle küülikupaar. Nüüd möödusid kõik suved võilillelehti korjates. Võililli leidus küllaga nii oma aias kui ka maja vastas käsitöölise seltsi pargis. Talvel läksid kõik toidujäägid edasi kanadele, koerale ja küülikutele. Teravili oli kallis ja seda lisati söödale ainult vähehaaval. Munakoored tambiti katki ja anti uuesti kanadele ette. Küülikukasvatus õitses ning selleks läks tarvis aina uusi ja uusi puure. Niimoodi hakkas see hobi mulle juba natuke koormavaks muutuma. Meist endist poleks mitte keegi suutnud neid armsaid küülikuid ei tappa ega ka süüa. Ma kinkisin nad kõik ära ja niimoodi maandusid nad ilmselt siiski keedupotis.

Meie suhted eestlastega

Erinevalt mõisnikest, kelle maad riigistati, ei olnud sakslastest linnakodanikel Eesti riigiga mitte mingisuguseid probleeme. Nad olid Balti rügemendis riigi vabaduse eest võidelnud ja olid väga selle poolt, et kommunistlik ülestõus maha suruti, ning nautisid oma vähemusõigusi. Meil oli kultuurautonoomia, mis lubas saksa koole ja kirikuid. Ka president Pätsi autoritaarse valitsemise peale ei vaadanud me sugugi viltu. Vanem põlvkond polnud mitte midagi teistsugust juba keisririigi aegadest tunda saanud ja meie, nooremate arvates oli toona vägagi mõistlik, et siin, nagu ka Saksamaal, ei peetud

parlamentaarset demokraatiat koos halvaks pandavalt plärakodadeks nimetatud parlamentidega üleliia tähtsaks.

Suhted eestlastega olid väga erinevad. Põlva kandis maal elavad sugulased olid eestlastest talupidajatega suured sõbrad. Praost Schwartz hoidis eesti kogudust ja armastas oma lambakesi väga. Ka apteekri poeg Bernd Nielsen-Stokkeby kirjeldab enda meenutustes oma esimest kogemust eesti soost metsavahi tütreaga ühel metsisejahil¹⁸.

Seevastu Viljandis püüdisid jõukamad sakslased väga selle poole, et kujundada välja iseseisev seltskonnaelu. Minu tädi Benita, onu Christoph Eisenschmidti tulevane naine, pisteti nt pärast seda, kui ta oli ühte eesti poissi ära armunud, Saksamaale internaati.

Saksa poiste vanemad olid selles osas palju sallivamad. Tolleaegse ühiskonna topeltmoraali järgi oli poistel lubatud oma sarved maha joosta, kuid tüdrukud pidid jääma neitsiteks kuni abiellumiseni.

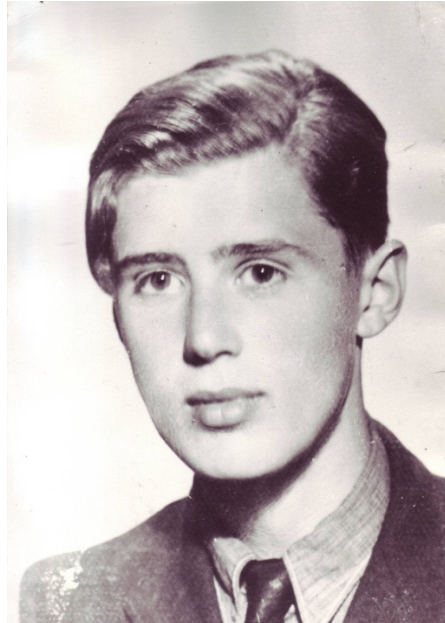
Neljateistkümnendaastaselt olid mul tantsutunnid saksa koolitüdrukutega, kuid süütu miilustamised eestlastest sõbrannadega Toomemäel meeldisid mulle palju rohkem. Siis tuli minu ellu minu esimene suur armastus – Ly. Ma kohtasin teda koos tema sõbrannaga esimest korda botaanikaaias juures, mis asus meie võimlemissaali vastas. Tüdrukud kõndisid käevangus ja itsitasid, kui ma neile silma tegin. Kuni ümberasumiseni käisime koos koolipidudel, tantsisime aeglast valssi meloodial „Ich tanze mit dir in den Himmel hinein ...” ja suudlesime üksteist õrnalt Riia tänaval.

Minu eesti pruut 1939

---

¹⁸ Bernd Nielsen-Stokkeby „Baltische Erinnerungen. Estland, Lettland, Litauen zwischen Unterdrückung und Freiheit”, Lübbe, 1991, lk 100–106 (tlk)

Hans-Dieter Brunowsky 1939

Sõjaajal õnnestus meil taas kontakti võtta, kirjutasime teineteisele tuliseid kirju ja vahetasime fotosid.

Seejärel kaotasime teineteist silmist kuni aastani 1989. Ma palusin ühel sõbral välja uurida, kas minu noorpõlve sõbranna on veel elus. Sõber leidis ta üles ning ma palusin talle sünnipäevaks kümne marga eest lilli saata. Ma ei teadnud täpselt, kui palju punaseid roose saab selle raha eest osta. Tuli välja, et ühe peotäie, ja nii õnneks ei äratanud ma tühje lootusi, sest olen ise juba 64 aastat õnnelikus abielus.

Aga see on näide selle kohta, et nooremad generatsioonid mõistsid teineteist hästi ning mitte mingisuguseid läbisaamisprobleeme eestlaste ja sakslaste vahel ei olnud.

Nooruspõlve mälestused seoses reisiga Eestisse 1989

Viiskümmend aastat hiljem seisan ma jälle Tartus oma sünnikodu ees Õpetaja tänav 11.

Suur elumaja, mille vanaisa Eisenschmidt saja aasta eest oma perekonnale ostis, on hästi säilinud. Puumajad on üllatavalt pika eaga. Mälestused ... Võrreldes aastaga 1939, mil me ümber asusime, on vähe muutunud. Tõsi küll, maja taga kasvanud suurt kuuske ei ole enam ja pole ka õunapuuaeda. Veranda on ka ära lammutatud, sest nõukogude aega selline kodanliku jõukuse sümbol ilmselt ei sobinud. Aga peale selle on maja säilinud suhteliselt hästi, hoolimata tõsiasiast, et ilus hall kivikatus on välja vahetatud jubeda eterniidi vastu ja heleroheline fassaadivärv on üle võõbatud pruuniks.

Vähemalt minu vana tamm on veel alles. Vanad ajad kerkivad silme ette. Meelde tulevad kõik ronimisega seotud koerustükid, millega ma vanaemale nii tihti hirmu nahka ajasin.

Selleks, et ennast kuuse esimeste oksteni üles upitada, pean ma rohkem kui saja-aastase kuusepuu külge naelutama mõned lipid. Üleval puu otsas ehitam endale mastikorvi. Siis lasen korvi ülevalt rippu, kiigun selle sees tuule käes ning mängin mereröövleid ja mastivalvurit.

Vanaema meelehärmiks teen päris üleval ühe tugeva oksa küljes ka turnimisharjutusi. Kahekümne meetri kõrgusel, jalad ümber oksa, pea ja käed vabalt allapoole rippumas – see vaatepilt šokeerib vanadaami päris tugevalt.

Kuusepuu kõrval on kastan. Ükskord seon ma mõlema puu vahele kaks tugevat nõöri: ülemise selleks, et kusagilt kinni hoida, ja alumise kõndimiseks. Rõkkavate klassikaaslaste pealtvaatamisel asun teekonda läbima. Mõlemad otsad annavad tugevasti järele ja varsti ripun kahe nõöri vahel, aga pärast seda, kui mul õnnestub käsi ja jalgu

ümber nõõri põimides ennast iseseisvalt õnnetust asendist vabastada, on narrijatel suu lukus.

Aias on jalakas, mis kasvab nii võimsalt, et oksad ümbritsevad juba elektritraate ning need omakorda hakkavad mulle ronimisel ette jääma. Katses näpistangidega traati läbi lõigata saan ma juba enne oma esimest füüsikatundi teada, millise tunde võib tekitada 220 volti.

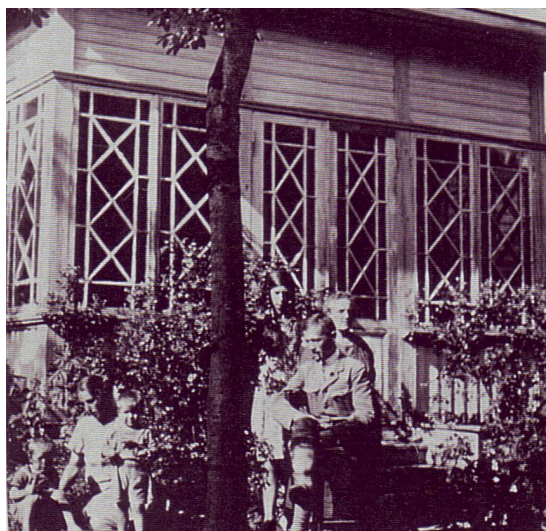
Arist von zur Mühleni juures kasvab kõrge ploomipuu, mille maitsvad viljad asuvad üleval kättesaamatuna näivas ladvas. Ilma igasuguse probleemita olen ma varsti üleval. Seejärel kostab raginat, puu murdub keskelt pooleks ja mina koos ploomipuu ülemise osaga maandun tikripõõsas.

Meie aia tammepeuu oksad ulatusid veranda katuseni. Ettevaatlikult püüan oksa pealt katusele ronida. Ülemisest oksast tugevasti kinni hoides proovin samm sammu haaval järele, kas tammeoks mind kannab. Kannab küll!

Aastaid hiljem olen ma Haselaus ühes noortekeskuses abistajaks. Seal ronin mööda siledat männitüve. Siin-seal on võimalik kergelt toetuda mõnele kuivanud oksajäänukile, kuid üldiselt tuleb mul tugevasti sileda tüve vastu klammerduda. Kõigest hoolimata õnnestub mul hukule määratud noor haigur pesast alla tuua, kuigi lind võtab mind oma väljaheidete ja poolseeditud kalatükkidega eest ja tagant sihikule. Pärast seda on minu hoolealused nädalate kaupa ametis konnade, noorte angerjate ja usside korjamisega, et meie linnukest toita.

Suvevaheajad mere ääres

Juba minu isa oli enda lapsepõlves veetnud seitse suurepäraselt suvevaheaga Eestis mere ääres. Vanaisa üüris Toila pankranniku ligidal kalurimaja. Majaproua ise olevat selleks ajaks kolinud väiksesse saunamajakesse. Magamiseks olid põhukotid ning aega veedeti marja- ja seenekorjamisega, püüti vähki ning käidi merevoogudes suplemas. Seda kogemust soovisid meie vanemad ka meile edasi anda.

Perekond veranda ees Udrias

Kui ma saan kolmeseks, üürivad vanemad meile Udrias suure verandaga puhkemaja. Sellele järgnevad koolivaheajad Võsul ja Vainupeal, kus me veedame veel nii mitmedki suved. Suvel kestavad koolivaheajad mitu kuud ning selleks ajaks jätavad oma töö seisma ka paljud teised asutused. Ülikoolis on semestrivaheag, kohtuametkond peab suvepuhkust ning kõik sakslased kolivad ära mere äärde.

Vainupeal, mis meenub mulle kõige paremini, elame üüritud suvemajas koos ühe Saksamaalt puhkama sõitnud perekonnaga¹⁹, kes on omakorda meie allüürnikud. Niimoodi suudame endale seda ilusat villat lubada. Mere äärde sõitmine on igal aastal omaette seiklus. Me üürime endale veoauto. Veoauto kasti laadime kohvrid, mõne mööblitüki, lapsed ja tugitooli koos vanaemaga. Tookord ei mõtle mitte keegi sellele, kas nii tohib. Kõigepealt sõidame mööda Tallinna maanteed läbi metsade ja aasade põhja suunas. Kui Rakvere linnuse varemed tee pealt juba paistma hakkavad, teame, et Soome laht ei ole enam kaugel. Mere äärde viivale teele ära pöörates tervitavad meid rannale lebama jäetud kolm vana kuunarit ja nende taga mühisev meri, mille pikka liivakallast ehivad suured graniidimürakad – jääajast pärit rändrahnud. Hiiglaslikud punakaspruunid männitüved kummarduvad majesteetlikult karges loodetuules. Tundidepikkust kurnavat autosõitu keset tolmupilve, mille autorattad kruusastest maanteeservadest üles keerutavad, korvab puhas õhk.

Sel ajal, mil vanemad koormat maha laadivad ja suvekorterit sisse seavad, silkame meie, lapsed, juba rannas. Esmalt lähen kohe „mereröövliite” maha kantud laevu vaatama. Mind ümbritseva tõrva ja meriadru lõhn paneb mind unistama meresõidust ja

---

¹⁹ Autoril eine reichsdeutsche Familie (tlk)

lahingumõllust. Kindlasti sai juba sealt alguse minu soov valida tulevikus meresõit endale elukutseks.

Järgmisel hommikul ronin ma ühe rändrahnu otsa, mis on nii kõrge, et rannast pole üldse näha, kui keegi sätib end selle peale üles päikese kätte praadima. Nõnda laienevad ka minu teadmised bioloogia vallas – nende eest hoolitsevad daamid, kes midu inimtühjal rannal ennast võõraste pilkude eest kaitstuna tundes sundimatult oma suplemisriideid vahetavad. Nudism oleks olnud Baltikumis täiesti mõeldamatu, ja oma vanemaid polnud ma ka mitte kunagi paljana näinud.

Saan sõbraks kalameestega, kes juba varavalges mootorpaatidega merele sõidavad. Tippheks saab elamus, mida pakub nendega merele kaasaminek. Kui merele asume, on veel öö, kuid neil põhjakraadidel sel aastaajal päris pimedaks ei lähegi. Mootorite mürin, tuules karastunud näod, diisliõhn ja pehmelt hõljutavad lained – mind valdab kirjeldamatu õnnetunne! Merelt tagasi tulles ootavad naised meid rannal juba kütte pandud suitsuahjude ja tühjade kastidega. Välgukiirusel tõmmatakse silkudel sisikonnad välja ja kalad lükitakse raudvarda otsa ritta. See käib nii, et varras surutakse lõpuste vahelt sisse ja suust välja. Kui varras saab täis, pannakse see raami peale ning täis raam rändab omakorda suitsuahju. Valmis kaup pakitakse veel soojalt väikestesse kastidesse ja tõstetakse kaupmehe auto peale, kes juba ootab, et nendega veel samal päeval Tallinnas, Narvas või Rakveres kaupa teha. Mõnikord antakse mulle paar suitsukala koju kaasa ning see valmistab eriti isale suurt rõõmu.

Ligiduses asuv väike käre vooluga oja meelitab kalale. Õngeridva lõikan endale loomulikult ise. Nööri, korgi ja konksu saab paari sendi eest kohaliku vürtspoodniku käest. Varsti tulen juba uhkelt koju oma esimese väikse forelliga. Suured kalad on kahjuks liiga targad ja ei tee ussikest minu konksu otsas märkama. Ojas leidub ka vähki. Mõningase õnne korral õnnestub neid madalas vees ka kätega kinni püüda. Selleks tuleb kergitada veidi mõnda kivi ja neist kohe kinni haarata, enne kui vähk oma sõraga napsata jõuab või metsikute sabalöökidega jalga laseb.

Selle saagiga pere söögilauda siiski eriti ei kata. Paremini õnnestub see koos isaga männimetsa minnes, kus me koos mustikaid ja kukeseeni²⁰ korjame. Ema on kaasa võtnud maitsvaid võileibu ja mahla, nii et kohale jõudes saame kõigepealt pidada ühe korraliku pikniku. Marju täis pangedega ja seentest tulvil korvidega tuleme õhtul tagasi. Vahepeal, kui on aeg kõik marjulised ja seenelised kontrolliks taas kokku koguda ja üle

---

²⁰ Autori sõnul nimetati mustikaid ja kukeseeni Baltikumis teisiti kui Saksamaal: *Schwarzbeere* ja *Hahnenriezen* (Saksamaal *Blaubeere* ja *Pfifferling*) (tlk)

lugeda, annab isa endast märku ja puhub vilet. Marjade ja seente korjamine on jäänud praeguseni mu hobiks, mida jagavad minuga nii abikaasa, lapsed kui ka lapselapsed. Linnulennul jõuab kätte sügis. Mööda lõputuna näivatest kiviaedadest, aasadest ja valmivatest rukkipooldudest viib meie tee meid veoautoga tagasi Tartusse.

Viimased sõjaeelsed aastad

Tartusse naastes lähen ma lõpuks ikkagi Zeddelmanni kooli. Raadioaparaadist kuulan reportaaže Reinimaa remilitariseerimisest, mis leidis aset 07.03.1936. Reporteril hääl muutub suurest entusiasmist kilavaks, kui peab kirjeldama Wehrmachi sissemarssi demilitariseeritud tsooni. Ajalootunnis on päevakorras Versailles' „diktaat” ja Berliini olümpiamängud! Me ei saa enam raadio juurest ära, vaimustume igast Saksamaa võidust. Loomulikult loeme ajalehtedest ka Hispaania kodusõjast ja Itaalia invasioonist Abessiiniasse. Peame iseenesestmõistetavaks, et püütakse kindlustada elamisruumi, ning hädaldame kaasa, et Saksamaalt on ära varastatud tema kolooniad.

Neljateistkümneaastaselt ahmin ma endasse Metsikust Läänest pajatavaid romaane, mida meie direktor oma eraraamatukogust välja laenutab. Kuna eestlased ei luba meil pruunides särkides ringi liikuda ja üksteist *Heil-Hitler*'iga tervitada, püüame jäljendada sudeedisakslasi. Kokkusaamistel kanname valgeid särke, ülilühikesi musti pükse, valgeid põlvikuid ja õlarihmasid. Ka see on loomulikult vormiriietus. Koolis ei ole sellised etteasted siiski oodatud. Ülikoolilinnas Tartus ei ole meie õpetajad sellest sugugi nii liigutatud kui väikses Paides.

Demokraatia kohta ei kuule me ühtki head sõna ei koolis ega ka kodus. Need, kes on natsionaalsotsialistide vastu, ihkavad tagasi monarhiat. Ka Eesti, eesotsas president Pätsiga, kuulub autoritaarselt juhitavate riikide hulka. Bolševikel või sotsialistidel pole siin mitte mingisuguseid šansse. Mälestused punaste mõrvabandedest on veel liiga värsked. Isa näitab mulle keldrit, kus aastal 1919, enne Eesti vägede saabumist, lasti maha tema ametivend pastor Hahn²¹ ja veel palju teisi sakslasi. Sealjuures armastab ta oma vene kaasmaalasi ja vihkab ainult bolševismi.

---

²¹ Gotthilft Traugott Hahn (tlk)

Suved Põlvas

Meie vanavanavanaisa oli Põlvas kuni aastani 1874 praost²².

Johann Georg Schwartz I

Samas ametis on seal ka minu onu Christel²³ Schwartz. Temal lasevad ennast laulatada ka minu vanemad ja meie, lapsed, oleme seal alati oodatud külalised. Mõisa, kus kasvas üles minu vanaema, päris onu Christeli vend Eduard Schwartz. Mõisat valitseb, nagu tubli majaperenaine kunagi, tädi Sally koos oma õdede Nelly ja Maryga. Mõlemad täiskasvanud pojad, Erik ja Gert, harivad põldusid. Ühenduse ülikoolilinna Tartuga tagab vana kümneistmeline Ford. Tudengid peavad siin, Schwartzide mõisamajas, mida eestlased nimetavad Marjamõisaks, tihti oma endiste koolikaaslastega lärmakaid pidusid. Maareformi järel, mille käigus jagati 90 protsenti põldudest ja heinamaadest Eesti põllumeestele, on alles veel lambalaut, kuivati ning laut, kus peetakse lehma ja hobuseid. Lehmalaut on ehitatud suurde heinaküüni. Lauda kohale lakka, kuhu pannakse hein, viivad kaks rampi. Suvel sõidetakse heinavankriga ühest otsast üles katuse alla ja tühja koormaga teisest otsast jälle alla tagasi. Lehmad seisavad üle talve sõnniku ja põhu segu peal, mis võib kasvada kevadeks kuni pooleteise meetri kõrguseks. Kääriv looduslik väetis on Eesti lautades kütte aseaine. Igal kevadel tuleb kõik see sõnnik põllule toimetada. Mõisa majapidamisruumide hulka kuulub ka sügav

---

²² EELK andmetel töötas ta Võru praostina 1849–1952 (http://www.eelk.ee/~elulood/schwartz_johann1.html) (tlk)

²³ Hellitusnimi, pärisnimi Christoph (tlk)

jääkelder, kus hoitakse külatiigist lõigatud jääkamakaid, mis ei sula isegi suvel ning mida kasutatakse piima- ja lihasahvri jahutamiseks.

Naabrid on oma endise mõisavalitseja poegadega lähedased sõbrad. Kevadise sõnnikuveo aegu ja rehepeksu ajaks tulevad nad oma hoburakenditega talgu korras appi. Põllumehed käivad oma inimestega talust tallu, teevad suured tööd ühiselt ära ning pärast seda palutakse kõik ühisele söömaajale, kus pakutakse ka ohtralt viina ja õlut. Õhtuti tantsitakse. Järgmisel päeval liiguvad peremehed hoburakenditel koos oma sulaste ja tüdrukutega edasi järgmisse tallu. Ainult niimoodi ongi võimalik kogu sõnnikust ühe päevaga jagu saada ning sügiseti vili õigel ajal põllu pealt otse rehepeksule toimetada.

Suuremaks sirgudes käin ka mina suviti maatöödel abiks. Talgute ajal juhin hobuvankrit. Mehed panevad laudas koorma peale. Mina sõidutan sõnniku paarisrakendiga vankri kõrval kõndides põllu peale, kus teenijatüdrukud selle laiali laotavad. Õue tagasi sõites saab tühja vankri peal vabalt püsti seista ja traavi sõita. Tunnen ennast nagu Rooma kaarikujuht. Sügiseti toimub talgute korras ka rehepeks. Nüüd võtan ma meeste käest põllu peal vastu viljakubusid, mis nad mulle harkide otsast üles annavad, ning minu ülesanne on need koormasse laduda ja rehepeksumasina juurde sõidutada. Ratsut juhin nüüd kõrgelt viljakoorma otsast. Rehepeksumasinat ajab ringi hiiglaslik must lokomobiil, mis seda seadet ka talust tallu liigutab. Meie pool on rehepeksu koht kohe kuivati kõrval. Kuivatis soojendatakse ja segatakse niisket vilja seni, kuni see muutub piisavalt kuivaks. Loomulikult üritan ma ka natuke kenade teenijatüdrukutega flirtida, aga nemad on rohkem huvitatud täiskasvanutest. Imeline aeg!

Tädi Sally on kolmest õest ainuke, kes endale mehe leidis. Tädi Nelly on pikka kasvu peenike naisterahvas, kelle kohta ma tean ainult nii palju, et 1905. aasta paiku puutus ta kokku vasakpoolseid ideid viljelevate seltskondadega. Ta on küll väga tark ja palju lugenud, kuid emantsipeerunud naisega ei tahtnud keegi abielluda ja nii ta jäigi vanatüdrukuks, kes enda õe juhitud maaellu tegelikult väga ei passi. Nende õde Mary on kõigist kõige usinam marja- ja seenekorjaja. Tema teab kõiki kohti, kus kasvavad boravikud²⁴, nagu puravikke vene keeles kutsutakse. Niipea kui hooaeg kätte jõuab, tarib ta aina korvitäite viisi kraami metsast koju, keedab pohlamoosi ja paneb seeni purki. Väiksed puravikud marineeritakse koos aedviljadega²⁵. Kukeseened ja kõik teised

---

²⁴ Autoril *Borawiken* (tlk)

²⁵ Autoril *Mixed Pickles* (tlk)

suuremad seemed paneb ta tunni soola. Enda magasituppa on tal veetud lõputul hulgal kuivatamiseks mõeldud nõõre, kuhu ta lükib kas õunaviilud või seemed. Enne siit ilmast lahkumist annab mu isa talle veel õnnistuse. Irooniliselt naeratab ta talle vastu ja ütleb: „Imelik, te pastorid kiidate muudkui seda taevalikku õndsust, aga mitte üks kurat ka ei taha sinna minna!²⁶” Need olid tema viimased sõnad.

Juudi soost kaaskodanikud

Tädi Sally sõidab igal aastal jõuluhanedega Tartusse turule. Tema parimad kliendid on juudi kogukonnast. Ühel talvel jääb ta aga lumetormi kinni. Auto ei pääse enam kõrgetest lumevaaludest läbi. Tartusse kohale jõudes on väljas juba kottpime ja turg on ammu lõppenud. Seepärast laseb tädi ennast sõidutada juudi linnaossa²⁷. Nagu linnukesi sööma kutsudes hõikab ta valjult: „Ani! Ani! Ani!”²⁸ Selle peale läheb tänaval lahti suur kaagatamine. Ühtäkki vaatavad kõigist akendest välja potentsiaalsed kliendid. Silmapilk on kõik haned müüdnud. Tädi Sally tuleb meie juurde Õpetaja tänavale ja ootab, kuni lumetorm mööda läheb. Külaliste jaoks on meie juures alati ruumi!

Meie linnas elavate juutidega on meil täiesti normaalsed suhted. Mitte kellelgi ei tule mõttesegi, et neid peaks minema kihutama või nende vara tuleks neilt ära võtta. Eestis ei olnud meil muidugi ka sellist inflatsiooni, mille najal omakasupüüdlikel ärimeestel oleks olnud võimalik teiste arvelt jultunult rikastuda, nagu see oli kahekümnendatel aastatel Saksamaal, mis soodustas omakorda antisemitismi teket. Minu tulevase naise vanavanemad müüsid näiteks sel ajal oma maja. Kui nad majamüügi raha kätte said, jätkus sellest vaevalt veel külmkapi ostmiseks. Midagi sellist Baltikumis ei olnud.

Isa käis meeleldi oma juudi soost õpilaste vanemate juures sisseoste tegemas. Väike Furmanski oli talle kogemata välja lobisenud, et tema isa olevat ebausklik – esimest klienti ei tohtivat poest välja lubada enne, kui see on ilmtingimata midagi ostnud. Seega läheb isa ühel esmaspäeva hommikul vara endale uut mantlit soetama. Ta astub kolm korda poest välja. Iga kord jookseb talle vana Furmanski paludes järele: „Pai pastorihärra, äkki saame teiega ikka kokkuleppele! Mina pakun teile hind, mis minu vaeseks teeb!” Muheledes võtab isa pakkumise lõpuks vastu, kui tema soovitud rõivatüki hind on pärast pikka tingimist poole peale langenud. Kohe kindlasti ei

---

²⁶ Autoril dialektihõnguline sõnastus *aber kein Deiwel will `rein!* (tlk)

²⁷ Oletatavasti Turu tänava piirkond, kus asus sünagoog (tlk)

²⁸ Autori enda kirjapilt, Lõuna-Eestile iseloomulik häälendus (tlk)

kasvatata meid selles vaimus, et neisse kaaskodanikesse tuleks suhtuda kuidagi halvustavalt. Isa jutustas meelsasti ka juutide kohta käivaid anekdoote: „Isa ja poeg sõidavad Galiitsias küladesse nahkasid ostma. Vana Ohrensteini juures kaupleb isa nii kaua, kuni suudab kokku leppida peaaegu olematus hinnas. Poeg vaatab kogu seda kauplemist kõrvalt ja vangutab pead. Kui nad minema sõidavad, küsib poeg lõpuks: „Isa, Galiitsias teavad ju kõik, et sa niikuinii ei maksa! Miks sa seda hinda siis veel nii kõvasti alla kauplesid? Ma ei saa sellest aru!” Isa vastab: „Pojake, vana Ohrenstein on mu hea sõber ja ma ei tahtnud, et ta minu läbi nii palju kaotaks.””

Saksamaa tõus

Välismaal elavatele sakslastele saab ühtäkki osaks emamaa harjumatult suur toetus. Nende jaoks luuakse ühing, mida kutsutakse VDA-ks²⁹. Isa saab selle ühingu kaudu rahalisi vahendeid enda „kolonistide koguduse” ülalhoidmiseks. Ta hoiab koos ühte gruppi volgasakslasi. Need on põllumehed, kes on tsaariajal Eestisse ümber asunud. Eesti peale laiali pillutatuna on oht, et nende juured lähevad kaduma. Luuakse internaat, kus saksa lastel on võimalik hoida oma emakeelt. Igal pühapäeval sõidab isa oma „kolonistide” juurde, sõlmib abielusid, viib läbi ristimisi, matuseid või peab Visustis, kus asub ka internaat, pühapäeviti jumalateenistusi. Kõige selle jaoks läheb tal tarvis raha ja seda saab ta Saksamaalt. Talle makstakse kinni ka reisirid Saksamaale ning seal kogetu avaldab talle suurt muljet. Meile, lastele, on selle juures kõige suurem elamus see, kui isa toob reisilt kostiks kaasa viinamarju.

Ka tädi Ira Eisenschmidt, onu Hermannini naine, sõidab ükskord ühele suurele kohtumisele Wroclawisse³⁰, kuhu kogunesid sileeslased, sudeedisakslased, Poola sakslased, sakslased Gdanskist ja Baltikumist, kõik rahvariites, nii tantsima kui ka sporti tegema. Hääl suurest *Heil*-karjumisest kähe, jutustab ta pisarsilmi, et tal lubati lausa füürerit ennast kättpidi tervitada. Ta on äärmiselt liigutatud sellest, millise mulje jättis füürer ja tema kaasakiskuv kõne rahvahulkadele.

12.03.1938 kuulen ma Kurt Tarto juures viibides raadiost Austria ühendamisest Saksamaaga. Päev päeva järel kuuleme raadiost rahvamasside juubeldamist, mis paisub lausa ettekujutlematult suureks mölluks, kui füürer viimaks 15. märtsil Viinis sadadele tuhandetele vaimustuses kaasmaalastele kõnet peab. Koolis rõõmustab nüüd *Anschluss*’i

---

²⁹ Verband der Auslandsdeutschen, Välissakslaste ühing (tlk)

³⁰ Autoril Breslau (tlk)

üle ka meie muidu pigem tagasihoidlik ajalooõpetaja. Saame teada, et pärast maailmasõja lõppu olevat Austria parlament peaaegu ühel häälel vastu võtnud otsuse liituda Saksamaaga, kuid võiduvägede käsul ja nende rõhutatud rahvaste enesemääramisõigusest hoolimata olevat see ära keelatud. Meie, noorte, hulgas pole sel hetkel peaaegu vist mitte kedagi, kes ei oleks veendunud natsionaalsotsialist.

29.09.1938 allkirjastavad Chamberlain, Daladier, Mussolini ja Hitler Müncheni kokkuleppe. Seejärel, 10. oktoobril, marsivad Saksa sõdurid sisse Sudeedimaale. Kõik on taas tähelepanelikult raadio ümber. Kolonnide marsisammu taustal on raadiost kuulda ka vabastatud saksa elanikkonna juubeldusi.

9. novembril aset leidnud kristalliööst kuuleme vaid ajalehe vahendusel. Pariisis olla keegi juut surnuks tulistanud Saksa diplomaadi Ernst von Rathi. Selle peale toimusid ekstsessid juudi kaupluste vastu. Me peame seda põhjendatuks. Selle sündmuse üle koolis ei arutleta, samuti ei mainita ka Nürnbergi seadusi³¹. *Reich* on meist kaugel ja inimõigusi õppekavas ei käsitleta. Ka Eestit juhitakse autoritaarselt ja kommuniste, kes vangis istuvad, pole sugugi vähe, kuid selles ei leia me mitte midagi laiduväärset. Seevastu 1939. aasta märtsis, mil Saksamaa Praha oma võimusesse võtab, hakkavad täiskasvanud juba muret tundma. Ka meie ei ole enam sellise õhinaga radioaparaatide juures nagu siis, kui Austria Saksamaaga liideti.

1939. aasta suvel peatub raskeristleja Admiral Hipper oma meeskonnaga Tallinnas. Vaimustusega pajatavad klassikaaslased oma ekskursioonist – elamustest laeval ja sellest, kuidas nad kohtusid peent välivormi kandvate „siniste poistega”. Mina jään sellest kogemusest kahjuks ilma. Rongipileti hind lihtsalt ei mahtunud meie pere eelarvesse.

Mereväelase karjäärile ma parem ei mõtlegi. Eestil on ainult mõned miiniveeskajad ning sakslastest ohvitserideks pürgijate järele puudub vajadus. Sellest hoolimata jääb alates ajast, mil ma Vainupeal hommikuti koos kaluritega Läänemerele välja silku püüdma sõitsin, meresõit siiski minu elu unistuseks.

Sõjaline õpe

Kord nädalas on meil koolis sõjaline õpe. Eestil on vabadussõja ajast ette näidata head kogemused lõpuklasside koolipoiste ja tudengitega, kes võitlesid sõduritega õlg õla

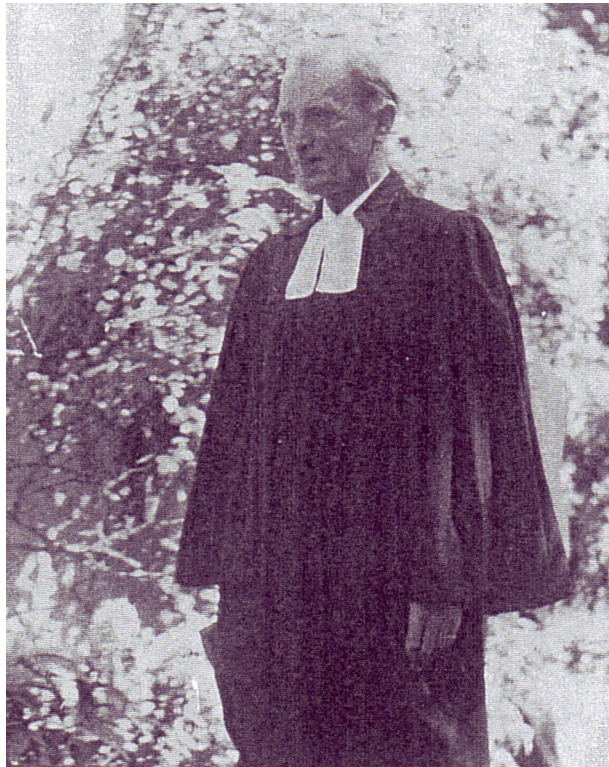
---

³¹ Natsi-Saksamaa nn rassiseadused: kodakondsusseadus, saksa vere ja au kaitse seadus ning saksa rahva päriliku tervise kaitse seadus (tlk)

kõrval vapralt bolševike vastu. Arvestades piiridetagust suurt ülekaalu, koolitab kapten meid välja partisanideks. Iga nädal käime lasketiirus väikesekaliibriliste püssidega laskmist harjutamas. Kõva harjutamine käib ka Vene jalaväerelvaga. Päästikule vajutades teeb pikendatud löökur stendi külge kinnitatud märklaua sisse väikse augu. Alles siis, kui iga lask õnnestub teha nii täpselt, et nõela teravik lööb peaaegu ühte ja samasse auku, tohib hakata laskma päris laskemoonaga. Pole siis imestada, et Eesti on terves maailmas laskespordi meistrivõistlustel esirinnas. Sõjalise õppe tipphetk on manööver kooliaasta lõpus, kus meid rakendatakse päris sõjaväelaste vastu. Pärast seda võtame osa paraadist Raekoja platsil ja marsime oma roheliste õpilasmütsidega ka ülemjuhataja eest läbi.

Me saame väga hästi aru, et päris sõjas näeb kõik välja hoopis teistsugune, verine, kuid sel hetkel on ütle mata tore sõdurit mängida!

Mälestused minu isast

Pastor Brunowsky

Isa ei olnud mitte ainult pastor. Nii Tartus kui ka hiljem Poznańis töötas ta koolis religiooni ning ladina ja kreeka keele õpetajana. Oma pedagoogioskustega suutis ta

klassikalise hariduse viia ka nendeni, kel hiljem, tulevaste käsitöolistena või jäänukmõisa omanikena, ei läinud just ilmtingimata tarvis, et neil „Ilias” otsast lõpuni peas oleks. „Andra moi enepe musa ...” vms on mul veel kõrvus, kui ma meenutan, kuidas isa, sära silmis ja nimetissõrm üles tõstetud, kreekakeelseid tekste deklameeris. See oli kultuur, kuid Vene söökide ja jookide, ennekõike viina kohta kasutas isa venekeelset sõna „kultura”, kui ta oma napsu peale sakuskat peale võttis.

Ühel kooliekskursioonil oli isa lasknud end tagajärgedele mõtlemata ära veenda, et ka tema võiks minna suprema. Kuigi leidus ümberlökkamatuid tõendeid, mille põhjal ei olnud ta tõesti mitte kunagi kasakana aega teeninud, olid tal siiski sellised n-ö ratsurijalad, mis oleksid sobinud hiilgavalt ükskõik millisele ratsaväelasele. Neil ekskursioonipäevil panid õpilased talle hüüdnime Taks³². Miks täpselt, seda ei tea mitte keegi, kuid see nimi osutus päritavaks, sest kui mina omakorda Walteri eragümnaasiumisse astusin, oli minu hüüdnimi esimesest tunnist peale Väike taks³³.

Humanistide suureks kurvastuseks ei suutnud sakslased Tartus kahte kooli ülal pidada. Nii tuli meie gümnaasium sulgeda ning Zeddelmanni kool tõi väiksemad klassid, umbes aastast 1935, enda alla üle. Isa ja mõned teised õpetajad aga jäid veel seniks, kuni lõpuklassid said oma gümnaasiumitunnistuse kätte.

Isa oli gümnaasiumi sulgemise pärast küllaltki kibestunud. Minul igatahes ei lubatud sinna, halvaks panevalt reaalkooliks nimetatud konkureerivasse õppeasutusse minna, vaid saadeti aastaks tädi Ira ja onu Hermann juurde Paidesse. Seal tohtisin ma viiendas klassis ladina keelt edasi õppida.

Isa oli väga heasoovlik lapsevanem. Rangus ei olnud tema rida, ent kui me ikka millegagi üle piiri läksime, ei jäänud ka püksitagumik puutumata. Vitsad kästi meil selleks otstarbeks endil valmis lõigata – see oli ilmselt küllaltki tark viis, kuidas oma viha veidi maandada. Üks näide sellise sündmuse kohta, mis punased triibud tagumiku peale välja teenis, oli ebaõnnestunud katse käsitöoliste seltsi tiigi peal lahtise jäätükiga merele sõita. Tiik oli õnneks nii madal, et jäätükkide vahel oli võimalik püsti seista. Pärast sellist eksperimenti oli aga ema süda nii mures, et nõudis karistust. Seevastu teine kord asetaskime oma akna alla pakikesed, mille sisse oli peidetud kanasõnnik, ning hakkasime seejärel jälgima möödujaid, kes vargsi järele uurisid, mis väärtuslik asi see

---

³² Autoril *Dackel* (tlk)

³³ Autoril *Der kleine Dackel* (tlk)

on, mis nende saagiks on langenud – sellised asjad panid ka isa muhelema. Naabrite kaebused meie vempude üle ei andnud kunagi põhjust rangeks karistamiseks.

Isa oskas klaveril mängida ainult ühte lugu, ma arvan, et see oli masurka. Kuna ta ühtki teist pala kunagi juurde ei õppinud ning seda ainukest lugu paluti tal erinevatel pidudel tihti ette kanda, mängis ta seda meloodiat perfektselt, kogu oma vene hinge ja temperamendiga. Kui ta oma klaveripala lõpetas ja ühtki teist lugu enam ei alustanud, pidas publik seda suureks tagasihoidlikkuseks, mille säras lasi maestro end aplausi saatel veel ka teist korda mängima paluda.

Isal oli varuks lõputu hulk variatsioone, kuidas poloneesi tantsida, mida ta sageli ka ise sisse juhatas, nii koolipidudel kui ka muudel seltskondlikel koosviibimistel. Ta oli ihaldatud tantsupartner ning seetõttu oli ta vägagi mõistev, kui ma tahtsin juba kolmeteistaastasena oma esimesele tantsukursusele minna.

Leonhard Brunowsky 1965. a paiku

Nagu praegusajal, nii olid ka toona selles eas noormehed omavanuste daamidega võrreldes veel küllaltki tagasihoidlikku kasvu. Tüdrukud olid meist oma hea trepiastme võrra pikemad. Pidin koju saatma Melanie Osterwaldi, kuid minu osaks langes ebaõnn, sest ta oli kostil, just nagu kiuste, ühe minu isa naiskolleegi juures. Nii juhtuski, et sellest, kuidas ma oma südamedaamiga hüvasti jätsin, kujunes meie pere jaoks juba 1936. aastal välja esimene pealtkuulamisaafäär. Isa naeris õhtusöögilauas nii, et juba pisarad olid silmis, kui pidi jutustama minu võrdlemisi süütutest katsetest Melanie

poolehoidu võita. Seda muidugi alles siis, kui nooremad õed-vennad olid juba ära voodisse läinud! Väga palju mälestusi isast on seotud pidudega. Silme ette tuleb üks laste sünnipäev meie aias, kus isa ringis olles kuue- kuni kaheksaastaste mängusid juhtis ja laulis: „Zeigt her eure Füßchen, zeigt her eure Schuh und schauet den fleißigen Wäscherinnen zu.” Nüüd mängime seda mängu tema lastelastelastega!

Meie peod Õpetaja tänavas

Pidulike sündmuste puhul kandis isa pikka kaherealist pintsakut ja triipudega pükse ning istus oma kindlal kohal ema kõrval paremal. Temast õhkas nalja ja head tuju ning tema lauakõned olid alati kantud headest mõtetest ja vürtsitatud huumoriga.

Peolaudades, mille puhul balti traditsiooni kohaselt millegagi kokku ei hoitud, istus meie ema alati vaikse naeratusega, mida saatis lakkamatu hoolitsus oma külaliste eest.

Meie pere menüü oli muul ajal üsna tagasihoidlik: hapukapsasupp, kaalikad. Isa sõi punapeedisuppi, kapsapirukaid ja muudki sellise ilmega, nagu oleksid need ülipeened road. Nii arvasin minagi, et nõgesesupp, mida serveeriti kevadel esimese rohelse supina, on delikatess. Minu katse 1964. aastal ka enda lapsi sellise söögiga hellitada lõppes katastroofiga. Ilmselt polnud mul retsept enam nii täpselt meeles.

Kõigest hoolimata saime kõhud alati täis. Söögitoas oli nn leivamasin, st päts toekat musta leiba ja pott rasvaga. Kel kõht tühjaks läks, see võis terve päeva jooksul süüa sealt nii palju, kui soovis.

Sünnipäevad algasid alati sellega, et seisti püsti. Meie oma Õpetaja tänava väike, kuid üha jõulisemaks muutuv laulukoor tõi sünnipäevalapse auks kuuldavale sellise loo nagu „Güldne Sonne” või „Geh aus, mein Herz, und suche Freud”. Seejärel pakuti suurt kringlit, mida ema tavatses küpsetada ise, kuigi meil oli ka oma kokatädi. Sünnipäevadele võisime otse loomulikult kutsuda ka sõpru. Sellistel päevadel oli isal alati aega, et võtta osa kohvilauast või mängida. Ta organiseeris alati midagi, nt kotijooksu, vorstide järele hüppamise või mõne lunastamismängu, nõnda et neil päevadel oli meil nii külalistest kui ka oma vanematest topeltrõõm.

Brunowskyte perekonna üks olulisim traditsioon oli õhtupalvus. Pärast õhtusööki luges isa loosungiraamatust ette mõne piiblisalmi. Seejärel laulsime kõigepealt mõned laulud, mis viis aja jooksul selleni, et lauluraamatust olid vähemalt pooled meil juba peas. Lõpetuseks aga laulsime laulu „Breit aus die Flügel beide ...”. Eriti muljetavaldav oli

muidugi adventiaeg, kui tuli ära kustutati ning kogu pereringi valgustas oma sumeda valgusega ainult üks või mitu adventiküünalt.

Jõulud ja lihavõtted

Jõuluõhtu algas sellega, et mindi üheskoos kirikusse – enamasti Tartu ülikooli kirikusse. Kuna kõik laulud olid meil peas ning ka terve kogudus laulis nii tugevasti kaasa, et orelil oli raskusi kogu sellest lauluhäälest üle kõlada, oli jumalateenistus ka meile, lastele, alati suur elamus, mida me ootasime.

Seejärel talveõsse mattuv kodutee. Kõik oli sügavasti kinni tuisanud ning kuljuste kõlinal sõitsid hobused meist regedega mööda. Isal oli karusnahkne müts peas ja meie lasime oma tuisumütsidel kõrvad alla. Pärast pikka jalgsimatka läbi paukuvat pakase jõuame õhetavate punaste põskedega tagasi oma jõuluootel koju Õpetaja 11.

Lõpuks ometi on see aeg käes: astume suurde tuppa, meie saali, kus särab kogu oma ilus suur, peaaegu kolmemeeetrise laeni ulatuv jõulupuu. Jõulupuu kaunistused olid ise kokku kleebitud kulla- ja hõbedavärvi paberketid. Aga kõigepealt tohtisime veel üpris mitu jõululaulu ära laulda. Seejärel said mõlemad teenijatüdrukud kätte oma kohustuslikud kingitused, uued põlled, ja alles siis tohtisime hakata uurima, mida meile jõulupuu alla oli pandud.

Lihavõttepühad algasid suuremate laste jaoks keskõise missaga vene kirikus. Ülestõusmist kuulutas võimas koorilaul. Pidulikku rongkäiku alustades, milles kasutati t ü h j a kirstu, kõlas hüüd „hristos voskres”³⁴. Eesmistes ridades seisjad võtsid pühast tulest oma küünaldele tuld ja andsid seda koguduses üksteisele edasi. Nii täitus kirik värelevate tulukestega. Kõige lähemal asuva vööra inimesega vahetati lihavõttemusi. Kui ma suuremaks sirgusin, püüdsin ma seepärast kirikus seista alati mõne noorema ilusa tüdruku kõrvale. Kõik see oli juba toona väga muljetavaldav. Olime isale väga tänulikud, et ta tutvustas ka meile vene kultuuri, mida ta ise nii väga armastas.

Kannatuste nädal algas pastori majas vägagi teadlikult. Palmipuudepäha hommikul oli meil lubatud vanemaid üles äratada pajuvitstega, mille küljes olid pehmed urvakesed. Muusika ja tants, mis muidu nii sageli meie maja täitsid, andsid nüüd teed pidulikule vaikusele.

---

³⁴ *Kristus on (üles) tõusnud* (tlk)

Suurel neljapäeval alustasime munade värvimisega, neid oli rohkem kui sada. Ema valmistas samal ajal ette pashat, kohupiimast tehtud lihavõttetoitu, mille valmistamiseks läks tarvis kujuteldamatus koguses munakollast ning mida maitsestati rosinatega, suhkruga, vaniljega jms. Pasha pandi püramiidikujulistesse puidust vormidesse, kust vadak sai läbi riide välja nõrguda. Vormist välja lööduna seisid pashapüramiidid koos paberroosidest kaunistusega muude roogade kõrval lihavõttelaual. Üks teine eriline Vene roog, mida isa rõõmuga oma nooruspõlvele tagasi mõeldes nautis, oli kollane lihavõttekook, mida kutsuti kulitšiks.

Lihavõttepüha hommikul ägas hommikusöögilaud hõrgutiste raskuse all. Koksisime võidu kõvaks keedetud värvilisi mune. Isa koksis rõõmsalt kaasa ja tegi väga pettunud nägu, nagu väike laps, kui tal oma muna juba varsti mõlemast otsast ära oli täksitud. Võitjaks tuli see, kes oli saanud sellise pühademuna, mille ots jäi kõige kauem terveks. Pärast kirikus käiku laotati põrandale villatekid. Väikest kõverat rada mööda lasti munadel tekkide peale veereda. Selles mängus sai ära kasutada munapeituse³⁵ mune ja kui oma muna mõne teise vastu puutus, sai teise muna endale. Munad ei veere ju teadupärast sugugi mitte sirgelt. Seega oli suur õnneasi, kui enda muna ka tõepoolest mõne teise muna vastu puutus ja keegi ka võitu sai maitsta. Isa mängis seda mängu alati kaasa. Meile meeldis väga, kuidas ta iga tabamuse üle rõõmustas ja ilmekalt kirus, kui tema muna märki ei tabanud.

Isa kutsetöö

Isa istus iga päev mitu tundi järjest kirjutuslaua taga, koostas jutlusi või haldas vabatahtlikuna erinevaid kassasid. Sellal ei tohtinud teda segada. Pidude ajal leidis ta aga alati aega ka meile, lastele: nii muutusid kõik suuremad peod, kus ta koos meiega mängis, millekski eriliseks, sest seda juhtus muul ajal väga harva. Tavalistel pühapäevadel oli isa tihti kusagil sõidus. Ta oli võtnud omale ülesandeks hoolitseda saksa „kolonistide” eest, kes olid kunagi Venemaale sisse toodud ja siis Baltikumi ümber asustatud. Need talupidajad ei pidanud endid baltisakslasteks ning ajapikku assimileerusid nad Eesti maaelanikega. Hingehoidmise kõrval hoolitses isa ka selle eest, et säiliksid nende saksa traditsioonid, emakeel ja ühtekuuluvustunne. Ta asutas Visustis internaadi, et maapiirkondadesse laiali pillutatuna elavate „kolonistide” lastel oleks

---

³⁵ Autoril *ülesleitud mune*. Saksa lihavõttetraditsioonis peidetakse munad (enamasti aeda) ära ja lapsed peavad need üles otsima (tlk)

võimalik käia saksa koolis. Sealsamas pidas ta pühapäeviti ka ligemal asuvatele koguduseliikmetele jutlusi. Kuid ta sõitis ka risti ja põiki mööda Eestit ringi, et viia läbi ristimisi, laulatusi ja matusetalitusi. Eriti õnnelik oli ta alati selle üle, kui oli suutnud kokku viia kaks teineteisest kaugel elavat noort hinge, kellest sai paar. Niimoodi jäid Eesti külades elanud sakslased sakslasteks. Tänu 1939. aasta ümberasumisele ei tabanud neid need saatuselöögid, mis said osaks paljudele Eesti suurtalunikele, kes 1941. aastal kulakutena Siberisse küüditati. (Sovettide jaoks olid kulakud kõik, kes andsid tööd vähemalt ühele abitöölisele või kellel oli laudas rohkem kui üks lehm). Isa suutis oma tööga päästa paljude „kolonistide” elud.

Isale meeldis väga reisida. Oma reisidest *Reich*'i aladele rääkis ta vaimustusega. Päris tihti jutustas ta lugu, kuidas nad sõitsid emaga koos Oberammergause kannatusmängudele. Kui raha sai otsa, toitusid nad mõlemad mitu päeva ainult leivast ja rohelistest juustust³⁶.

Hiljem sai isa III *Reich*'i allikatest oma töödeks ka abirahasid, mis eraldati välismaal elavate sakslaste toetamiseks. Toona avaldas see meile suurt muljet, kui isal oli ühtäkki võimalik meile oma reisidelt isegi viinamarju kostiks kaasa tuua. *Reich*'is toimuvaid muutusi jälgis isa tundega, mis oli segu rahvuslikust uhkusest ja skepsisest. Ta ei kuulunud nende hulka, kes sellele liikumisele õhinaga järele juubeldasid, keda leidis ka Baltikumis. Küllap andsid talle tema kutsetöö, sisemine missioon, dotsendiamet Lutheri instituudis, õpetajatöö gümnaasiumis, lugematud vabatahtlikud ametid ning tema „kolonistide kogudus” juba niigi piisavalt tegevust.

Meie vanemad jäid ühtäkki väga vaikseks juba siis, kui Saksa väed alles Poola sisse marssisid. Pärast seda, kui tehti teatavaks Hitleri ja Stalini mittekallaletungileping, oli kõigile, isegi salajasi lisaprotokolle tundmata, teada, et bolševismiga sõlmitava rahu hind on Baltikumi loovutamine.

Ümberasumine

1. septembril 1939 ületavad Saksa väed Poola piiri. Sellal kui vanemad murelikel silmil tulevikku vaatavad, jooksen ma oma klassivenna poole ja kuulan raadiost Hitleri kõnet,

---

³⁶ *Grünkäse*, autori poja sõnul Šveitsi juust Schabziger (tlk)

kus ta ütleb oma kuulsa lause: „Alates 5.45-st oleme avanud vastutule!” Raadiost kostavad lainetena *Heil*-juubeldused. See, et vanad inimesed, kes olid saanud sõda omal nahal juba tunda, ei hõlju meie, 16-aastastega, koos samal eufoorialainel, meid ei häiri. Siis aga muutub kogu elu järsult tõsiseks: inimeste kõrvu jõuab info, et riiki marsivad sisse Vene väed, et võtta oma valdusesse läänekaldal asuvad mereväe tugipunktid. Eesti on salakokkuleppega Nõukogude Liidule ära antud. Vanemad, kel 1918. aasta punaste mõrvabandede aeg veel selgelt meeles, maalivad endile juba silme ette, mis meid ees ootab, kui riik annekteeritakse.

Ühel pühapäeval palutakse sakslastel tulla Bürgermußesse³⁷ hernesupile. Selliseid hernesupi söömisi korraldati toona talveabi raames, mis oli mõeldud vaesemate inimeste toetamiseks. Selles ei olnud midagi iseäralikku. Kuid ühtäkki tõuseb laua tagant püsti parun Karl-August von Stackelberg ja peab kõne. Poola olla ära võidetud ning Warthegau³⁸ taas sakslaste päralt. *Führer* olla meid kutsunud. Me pidavat naasma oma kodumaale *Reich*'i, et asustada kunagi poolakate röövitud maa taas sakslastega. Kuigi Vene invasiooni ei mainita ühe sõnagagi, teab igauks, et ümberasumise põhjus on soov päästa baltisakslasi Siberisse küüditamisest. Meie, lapsed, ei saa sel hetkel veel üldse aru, et meie vanemate ja vanavanemate põlvkonnale on see kõik üks suur saatusehoop. Kui esimesed rongid Tartust välja sõidavad, kihab terve vaksal eestlastest sõpradest, kes on tulnud sakslasi ära saatma. Põhimeeleoluna kostab: „Küll te tulete varsti tagasi, et meid venelaste käest ära päästa!”

Meile näib kõik esmalt ühe suure seiklusena. Päev hiljem hakkab isa meie majapidamises leiduvat vara realiseerima. Sakslaste ümberasumist koos mööbli ja muu varaga korraldas *Reich* harjumuspärase põhjalikkusega. Tegelikult poleks meil oma jalgrattaid ja isal oma ilusat paksu lambanahkset kasukat üleüldse tarvis olnud ühele tuttavale juudikaupmehele võileiva hinna eest maha müüa. „Me sõidame ju lõunasse, ega seal pole kasukaid tarvis!” Seda rumalust tuletas isale valusalt meelde meie esimene ja eriti külm talv Poznańis. See oli üks vähestest juhtudest, kus isa oma kristlikust ametiseisusest hoolimata ikka kohe südamest vandus!

Kuna õde Irmela oli peagi sündimas, ei saanud me Warthegausse sõita esimeste transpordivoorudega. Isa andis selles täbaras olukorras endast parima ja hakkas usaldusisikuks, valvates nende perede mööbli pealelaadimist, kes olid juba ära sõitnud.

---

³⁷ Tartu saksa linnakodanike selts, hoone asus praeguse Tartu uue kaubamaja krundil (http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/RohtlaGeiu_Tartu_TUNA2006_2.pdf) (tlk)

³⁸ Baltisakslaste ümberasustamiseks kasutatud Poolalt vallutatud ala nimi Natsi-Saksamaa valitsemise ajal 1939–1945, saksa nimi viitab piirkonnast läbi voolavale Warta jõe (tlk)

Meile, suurematele lastele, tähendas see muidugi ka väikest lisateenistust. Nii käisin ka mina päevast päeva mööda oma kaasmaalaste kortereid ja tegin pikkadesse nimekirjadesse linnukesi selle kohta, mida pakkijad mööblikonteineritesse laadisid. Minust saab viimane saksa koolipoiss, kes oma rohelise mütsiga mööda Tartut ringi kõnnib. Ly kutsub mind Vene lütseumi ballile. Olen noor, armunud ja naudin elu!

Pärast Irmela sündi saabub ka meie jaoks viimane päev meie kodus: mööbel on juba kokku pakitud, kusjuures ma olen kindel, et isa oli pakkijate käest teada saanud, millistest toiduainetest on Saksamaal puudus ning mis on seal hinnas. Igatahes oli nii, et meie konteineris ületasid *Reich*'i piiri tollivabalt veel ka juusturattad ja sink.

Ümberasujate rong lahkus Tartust õhtu paiku. Tallinna sadamas ootas meid juba Sierra Cordoba, mis viis meid Gdyniasse³⁹. Meile, noorukitele, oli see kõik üks suur seiklus. Kodumaalt lahkumise valu tundsid ainult vanemad. Isa rääkis mõnikord, kuidas ta oli tahtnud pärast esimest ilmasõda laeva peale tööle minna, aga tormiredelil olevat selline karvane merekaru ees seisnud, et tema jaoks selles laevas kohta ei leidunud. Ümberasumine oli isa jaoks seega esimene merereis. See oli isale kindlasti väga õnnelik kogemus, sest ta ei kuulunud nende arvukate merehaigust põdevate reisijate hulka, kes olid sunnitud oma hernesupi läbi valude üle reelingu purskama. Noored muidugi ei maganud terve reisi jooksul peaaegu üldse. Salongis käis tants kuni ööni välja. Minu vennal Gerdil ilmnas reisi ajal, et ta sobiks hästi stjuuardiks, sest ta suutis kandiku koos klaasidega ka kõikuvast laevas ilusti lauda toimetada. Mina käisin juba hommikul vara meeskonna juures külas, lasin endale laeva näidata ja sain kinnitust soovile kunagi mereväehvitseriks saada.

Saabume Gdynia sadamasse. Sadamabasseinis kandepindade peal müriseb üks Saksa tunnustega Ju 88⁴⁰. All sadamasillal seisavad meditsiiniõed oma punase ristiga ametikuubedes. Pikkadel laudadel ootavad meid soojad joogid ja saiakesed. Võtame kehakinnitust, samal ajal mängib puhkpilliorkester meie auks marsimuusikat.

Üks juhtivate poliitiliste jõudude mundrit kandev kuldfaasan⁴¹ tervitab meid lausega „Tere tulemast tagasi koju”, mis valmistab vanaemale küll pigem piinlikkust kui rõõmu. Ilma passikontrollita minnakse edasi rongi peale ning juba mõni tund pärast saabumist vurame edasi Poznańi suunas. Kuna oleme lasterikas perekond, ei pea me minema üleminekulaagrisse nagu teised. Veel samal päeval tõsteti üks poola perekond oma

---

³⁹ Autoril Gotenhafen (tlk)

⁴⁰ Saksa hävitus- ja pommituslennuk Junkers 88 (tlk)

⁴¹ Autoril *Goldfasan*, kõnekeelne halvustav väljend NSDAP kõrgemate funktsionääride kohta (tlk)

korterist välja, et meile kohalikus Rüütli tänavas ulualust pakkuda. Poolakatel tuli nii kiiresti välja kolida, et toidulaudki oli jäänud pärast hommikusööki koristamata. Isa püüab leida inimesi, kellele kuulub korteris olev mööbel, sest meie endi asjad on ju siia poole teel. Kuid see ei õnnestu. Ma parem ei mõtle selle üle, mis sai nendest poola intellektuaalidest, kes jäidki kadunuks.

Juba mõne päeva möödudes tuleb meil minna üleminekukooli, kus erinevate aastakäikude õpilased on kõik koos ühes klassis. Meile leitakse tegevust kirjandite kirjutamisega. Minu klassikaaslane Buchshövden kirjutab teemal „Baltlased” paberile järgmised mõtlemapanevad read: „Seitsesada aastat tagasi rändasid minu esivanemad välja ida suunas, et germaniseerida Balti provintsid Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa. Eelmisel reedel tulime ülesannet lõpule viimata tagasi ...”

Esimesed kuud Poznańis

Õhtuti käivad noored koos ühisöömajades, kus peavad käsu korras elama need baltlased, kellele pole veel oma korterit määratud. Enamasti on tegu võimlatega, kus perekonnad on isiklikud voodid elamiseks kokku seadnud. Elatakse kohvrite otsas ning süüa saab väliköögist. Meile aga on suureks atraktsiooniks akordioni- ja kitarrimuusika, mille saatel õhtuti tantsitakse. Lõbusas ringis lauldakse ja tantsitakse rahvatantse või keerutatakse jalga kas Rosamunde või mõne muu kõrvu kummitama jääva meloodia saatel. Selline keev elu on ka vanematele inimestele meeltemööda, sest pakub meeldivat vaheldust igapäevasele laagrielule ja aitab mõtteid kaotatud kodumaast kõrvale juhtida. Sinisilmsed nagu me oleme, kujutame endile ette, et küllap elavad väljaetud poolakad kusagil kaugemal ida pool ilmselt sama rõõmsat laagrielu nagu meie siin.

Juba varsti alustab õppetööga ka Hindenburgi keskkool, kuhu mina satun seitsmendasse klassi. Isal tuleb tõdeda, et pastorite järele puudub igasugune vajadus, ning ta asub tööle Poznańi lütseumi ladina ja kreeka keele õpetajana. Sealses tütarlastekoolis on ta väga armastatud õpetaja ning oma šarmantse olekuga, lõpetades õpilaste valjuks paisuvaid jutuajamisi lausega „Kuulge, mu kallid daamid, Kapitoorium on siiski juba ära päästetud”, võetakse teda alati hästi vastu.

Otse loomulikult astume kõik Hitlerjugendi liikmeks. Paljud sõbrad õpivad Flieger-HJ-is purilennukiga lendama. Teised jälle läbivad sõjalise õppe mootorratastel. Mina liitun Marine-HJ-iga ning juba esimesel suvel asume elama Ketschi järve äärde, kus on

paadikuur purjepaatidega. Warta jõe ääres on meie käsutada paadikuur sõudepaatide ja kajakitega. Mul õnnestub olla esimene, kes nii purjepaadi kui ka kajaki ümber keerab. Suvel kolime ära suurde puhkelaagrisse, kus meid hoitakse vahet pidamata tegevuses, ööbime telkides ja muldonnides, mängime maastikumänge ja teeme sporti. Siia jõuab meieni ka teade ema surmast. Poola arst pani diagnoosi, et ema põeb difteeriat. Ta soovitas teha seerumisüsti. Kindluse mõttes tõi isa kohale ka veel ühe saksa arsti, kes rahustas, et tegu on kõigest angiiniga. Kolm päeva hiljem ema suri, sest poolakat ei võetud kuulda.

Matustel seisame jahmunult haua ääres. Ka isal voolavad pisarad üle põskede, kui meie armastatud ema kirstus aeglaselt Poolamaa mulda sängitatakse. Siis aga kogub ta end taas. Sellal kui matuselised on surnuaiast lahkumas, võtame koos isaga ringi ja alustame meie juba Tartus kõlanud õhtulauluga „Breit aus die Flügel beide, Oh Jesu meine Freude, Und nimm Dein Küchlein ein”.

3. Tõlke analüüs

Eelmärkus

Lähtetekst on magistritöös vormistatud lisana 1, kuid järgnevas analüüsis osas ei viita magistritöö autor lähtetekstile kui lisale, vaid kasutab nimelist viitamist. Magistritöö analüüsiosa kõikide viidete puhul, mis sisaldavad nime Brunowsky, on mõeldud magistritöö lisa 1 ja selle lehekülgede numeratsiooni 1–57.

3.1 Lähteteksti žanri ja tõlketeksti lugejaskonna määratlus

Lähteteksti autori isiklik žanrimääratlus pole magistritöö autorile teada ning kuna eestikeelse pealkirja on lähteteksti autor (*sic!*) sõnastanud väga üldiselt – „Õpetaja tänav 11 / Saksa perekonna saatused” –, võib seda liigitada väga erinevalt: alates isiklikest mälestustest ja lõpetades ajaloolise jutustusega. Tekstis käsitletavate teemade põhjal tuleksid määratlustena kõne alla nt elulugu, meenutused, isiklikud mälestused, memuaarid, perekonna (aja)lugu, perekonnakroonika.

Magistritöö autor käsitleb lähteteksti perekonnakroonikana, sest olgugi et selle peatükid ei ole väga täpses kronoloogilises järjestuses, kätkevad need endas siiski üpris pikka ajavahemikku ning suurt hulka teavet lähteteksti autori ja tema lähisugulaste kohta.

Potentsiaalse lugejaskonna täpne määratlemine osutub nii lähte- kui ka sihtteksti puhul väga keeruliseks. Kuigi lähteteksti võib ühelt poolt pidada ülimalt privaatseks – autor ei ole teksti koostanud mitte laia lugejaskonda silmas pidades, vaid esmajoones enda tarbeks ehk mälestuseks oma järeltulijatele –, on teisalt siiski tegemist internetis juba varem avaldatud tekstiga, mis oli toona kõigile huvilistele ilma piiranguteta kättesaadav. Lähteteksti autor avaldas selle teksti enda isiklikul veebilehel ja oli nõus selle avaldamisega eestikeelse trükisena. Kuna lähteteksti sihtrühm on seega väga lai, tulevad ka tõlketeksti sihtrühmana kõne alla kõik eesti keelt valdavad ning teemast huvitatud lugejad.

3.2 Pealkirja ja alapealkirja tõlkeprotsess ning kohanimede tõlkimise probleemistik

Kuigi teose pealkirja ja alapealkirja tõlkimise vaevast on teksti autor tõlkijat säästnud, sest tõlkijale saadetud originaaltekstis oli autor nii pealkirja kui ka alapealkirja juba ise eesti keelde tõlkinud – „Opetaja tänav üksteist / Saksa perekonna saatused” (Brunowsky, 2009, 1) –, ei piirdunud alapealkirja tõlke vormistamisel pelgalt autori pakutud variantide ülevõtmisega. Kui väike ortograafiaviga kõrvale jätta, näis algul, et eestikeelne sõnastus on igati korrektne. Alapealkirjaga seotud arvu (ainsuse ja mitmuse) väljendamise probleemi magistritöö autor tõlkimisprotsessi käigus ei märganud, küll aga toimetamisel.

Lähteteksti autori pakutud alapealkirja tõlget parandama asudes tutvus magistritöö autor nii õigekeelsussõnaraamatu kui ka eesti keele seletava sõnaraamatu veebiversiooniga ning mõlema allika märksõnapäringutest selgus, et sõna *saatus* kasutatakse ainsuses, millest võib järeldada, et see on ainsussõna, mis võiks tähendusrühma liigituse põhjal kuuluda nt ainumõistete hulka ning mida võib võrrelda sõnaga *minevik* (EKK 2007, 176–177).

Võttes arvesse ka asjakohast tõlkekriitikat, lähtus magistritöö autor ainsuse ja mitmuse küsimuse analüüsimisel vajalikkusest, st küsimusest, kas ainsuse kasutamine mitmuse asemel muudab lause sisu (vrd Mäekivi 2009, 51). Siinkohal tuleb tõdeda, et muudab küll. Nimelt näib ainsuse vorm „Saksa perekonna saatus” hoopis piiritlevam ja tähenduselt kitsam kui autori enda pakutud „Saksa perekonna saatused”. Lähtetekstis jutustab autor ühelt poolt enda perekonnast toonase leibkonna kontekstis, kuid kirjeldab ka paljude teiste lähisugulaste käekäiku. Üks põhjus, miks autori pakutud mitmuslik vorm *saatused* siinkirjutajas võõristust ei tekita, seisnebki asjaolus, et tekstis jutustatakse erinevate inimeste erineva(te)st saatus(t)est. Ainsuslik *saatus* loob siinkirjutaja jaoks eksliku kujutelma erinevate inimeste ühisest või jagatud saatusesest.

Ainsuse ja mitmuse väljendamise probleemi oleks iseenesest võimalik kõrvaldada ka sõna *perekond* mitmusliku vormiga – „Saksa perekondade saatus” või „Saksa perekondade saatused” –, kuid selle tagajärjel tekiks liiga suur sisumoonutus, st selline alapealkiri lubaks oletada, et tegu on laiahaardelise ajalookäsitlusega, mille keskmes on saksa rahvusest perekonnad.

Sellises olukorras võib tõlkija muidugi kaaluda ka probleemsest sõnast loobumist ja selle asendamist millegi üldisemaga. Põhjenduseks, miks võiks sõnast *saatus* alapealkirjas loobuda, saaks tuua nt asjaolu, et tekstis ei keskenduta läbivalt ainult ühele raskele läbielamisele, vaid jutustatakse ka lõbusatest seikadest, mistõttu võib *saatus* alapealkirjas mõjuda lugejale isegi koormavalt või halba kuulutavana (vrd keegi jäeti saatuse hooleks). Samuti võib ainsuslik *saatus* tekitada lugejas mõtte, et saksa perekonna saatus ongi üksnes maja aadressil Õpetaja 11 (lähtetekstis järgneb pealkirjale foto Õpetaja 11 majast aastal 2009). Võimalikke asendussõnu analüüsid kaalus magistritöö autor muu hulgas sõnu ja sõnapaare *kroonika*, *jutustus/jutustused*, *elulugu/elulood*, *elukäik*, *lugu/lood*, mille puhul ei saa märkimata jätta, et kombinatsioon, mis sisaldab majanumbrit ja sõna *lood*, võib eesti lugeja mõtted viia tuntud teleseriaalile „Õnne 13. Meie elu lood”, mida tuleks tõlkimisel kindlasti vältida, sest lähtetekst ei kuulu parodiažanrisse.

Alapealkirja lõplik sõnastamine osutus üsna raskeks, sest eesmärk oli säilitada ühelt poolt autori pakutud eestikeelset sõnastust ning teisalt leida pealkiri, mis sobiks võimalikult hästi teksti sisuga. Kuna magistritöö autor käsitleb lähteteksti perekonnakroonikana, arvestati sellega ka pealkirja sõnastamisel. Pealkirjaks sai „Õpetaja tänav üksteist. Saksa perekonna kroonika”. Julguse selliseks muudatuseks andis lähteteksti autori tõlgete lähem analüüs, mille käigus selgus, et ka autor ise pole neid saksa keelest eesti keelde tõlkinud sõna-sõnalt. Nimelt on autori tõlge eesti keelde oletatavast saksakeelsest originaalsõnastusest mõnevõrra erinev. Selliseks oletuseks annab aluse teine lehekülg, kus on esitatud teose sisukord ning mille päises korduvad esilehel toodud pealkiri ja alapealkiri, kuid selle erinevusega, et alapealkiri on jäänud autoril eestikeelseks muutmata: „Opetaja tänav üksteist / Das Leben in einer deutschen Bürgerfamilie”. Kui tõlkida võimalikult originaaltruult, võiks teisel leheküljel toodud pealkirja ja alapealkirja sõnastus olla järgmine: „Õpetaja tänav üksteist / Elu saksa kodanlikus perekonnas”.

Autori enda eestikeelne sõnastus „Saksa perekonna saatused” on lähtetekstiga võrreldes üldisem ja neutraalsem. Võib-olla soovis autor teadlikult vältida sõna *kodanlik* selle võimaliku negatiivse konnotatsiooni tõttu, et eesti lugeja ei seostaks seda nt väikekodanlusega. Sõna *kodanlik* ei ole siin aga kindlasti mitte ainuõige tõlkevaste üksnes seepärast, et sõna *bürgerlich* kasutus on saksa keeles laiem ja seostub muu hulgas kodanikuks olemise ja kodanikuõigustega. Magistritöö autori hinnangul jätab sõna *bürgerlich* saksakeelses pealkirjas saksa lugejale mulje, et tekstis tuleb juttu

perekonnast, kes elas linnas, st linnakodanikest, kes ei teeninud elatist põllumajandusega. Kuna sobivat sõnastust, milles kajastuksid saksa linnakodanikud, magistritöö autor aga ei leidnud, langes alapealkirja sõnastamisel valik autori enda versioonile lähedasema „Õpetaja tänav üksteist. Saksa perekonna kroonika” kasuks.

Olgugi et kõige suurem erinevus saksakeelse originaali ja lähteteksti autori enda pakutud tõlke vahel puudutas alapealkirja, on siinkohal tarvis siiski ära märkida, et ka autori pakutud pealkiri „Opetaja tänav 11” on saksakeelsest originaalst erinev. Kuna lähteteksti esimesel leheküljel oli autor pealkirja ja alapealkirja juba ise ära tõlkinud, puudus esialgu ka vastus küsimusele, milline on teose täpne saksakeelne pealkiri. Selle väljaselgitamisel oli abiks esimene peatükk, mille saksakeelne pealkiri on „Die Bewohner der Pastoratsstraße 11 bis 1939” (Brunowsky, 2009, 4) ning mis tõlgiti kujul „Õpetaja 11 elanikud kuni aastani 1939”. Ühelt poolt oli siin tegemist tõlkija jaoks uue infoga Tartu ajalooliste saksakeelsete tänavanimede kohta ja üllatusega, et praegune Õpetaja tänav võiks, kui saksa keelest otse tõlkida, kanda nime Pastoraadi tänav. Sellise konnotatsiooni põhjal võib Õpetaja tänavat tõlgendada mitte üksnes kui kooliõpetaja, vaid ka kui kirikuõpetaja tänavat. Teisalt aga sai selle peatüki pealkirja tõlkides selgeks, et ka lähteteksti autori enda sõnastatud eestikeelne üldpealkiri „Õpetaja tänav 11” pole saksakeelse originaaliga sugugi identne. Kui lähtuda esimese peatüki saksakeelse pealkirja sõnastusest, võib väita, et lähteteksti saksakeelne pealkiri kõlab järgmiselt: „Pastoratsstraße 11 / Das Leben in einer deutschen Bürgerfamilie”.

Siinkohal on oluline teada, et saksakeelses lähtetekstis on enamasti kasutatud ajaloolisi saksakeelseid tänav- ja kohanimesid. Eesti linnade nimede puhul on lähteteksti autor kasutanud üks kord nimevarianti Viljandi (*pro* Fellin) (Brunowsky, 2009, 28) ja üks kord, lähteteksti täispikas 99-leheküljelises versioonis viimasel leheküljel nime Tallinn (*pro* Reval). Põlva puhul on lähteteksti autor kasutanud kaksis-vasemel tavalist v-d, Põlve (*pro* Pölwe) (Brunowsky, 2009, 2, 15, 17, 27, 37), millele toetudes võib ka üks kord esinevat kirjapilti Narva (*pro* Narwa) (*ibid*, 35), eriti eesti ja saksa nimekuju sarnasuse tõttu, lugeda pigem trükiveaks kui sooviks kasutada eesti kohanime. Trükiveana käsitleb magistritöö autor ka üks kord esinevat eesti nimevarianti Paise *pro* Paide (*ibid*, 45), mis esineb lähtetekstis paralleelselt koos saksa variandiga Weißenstein.

Olgugi et lähteteksti autor ise on enda eelistuse tõlke näol ette andnud (autor eelistab eestikeelseid kohanimesid), puudutas küsimus saksakeelsete kohanimede tõlkimise kohta teksti tervikuna, sest mõtlema panevaid kohti leidub tekstis teisigi. Nii

nt kannab kümnes peatükk pealkirja „Meine Kindheit in Dorpat”, mistõttu tuli otsustada, kas tõlkida see kui „Minu lapsepõlv Dorpatis” või „Minu lapsepõlv Tartus”. Kui esmapilgul võib näida, et valik peaks ilmselgelt langema Tartu kasuks, sest tõlketeksti, st sihtteksti keel on eesti keel, lähteteksti autori lapsepõlves ja ka praegu on selle linna ametlik nimi Tartu ning eesti lugejale oleksid saksakeelsed tänava- ja muud kohanimed kindlasti võõrad ja ka eksitavad, sest isegi suurem osa tartlastest lugejaid ilmselt ei oskaks nt *Pastoratsstraßet* seostada praeguse Õpetaja tänavaga, ei saa siiski märkimata jätta, et eestikeelseid kohanimesid kasutades tekib märkimisväärne kõrvalekalle lähtetekstist, mille tagajärjel kaotab teksti minajutustaja suure osa enda saksa identiteedist. Teksti autor, sünnijärgne Eesti Vabariigi kodanik, oli rahvuselt sakslane, tema emakeel ja kodune keel oli saksa keel ning tema teadvuses oli Õpetaja tänav ilmselt (vähemalt emakeeles suheldes) siiski *Pastoratsstraße* ja Tartu oli Dorpat. Seega kui tahta lähteteksti võimalikult autentselt eestikeelse lugejani tuua, tuleks selle saksakeelsed kohanimed sihtteksti üle võtta. Samas jällegi võib saksakeelse Dorpati kasutamine tõlketekstis eesti lugejat eksitada üksnes seetõttu, et see loob liiga kaugele tagasi ulatava ajaloolise seose (nt viitab tsaari- või orduajale), samas kui autor jutustab tegelikult enda lapsepõlvest Eestis, täpsemalt Tartus ajavahemikul 1923–1939.

Kohanime eesti- ja saksakeelsete variantide vahel kaaludes võib muu hulgas spekuloida ka potentsiaalsete lugejate eelistuse üle. Nii nt võib küsida, kas saksakeelse kohanime Dorpat kasutamine tõlketekstis Tartu asemel oleks eesti lugejale solvav, sest see asetab Tartu ja Eesti võõrasse pealesurutud keele- ja kultuurikonteksti. Vastuse sellele küsimusele andis siinkirjutaja jaoks lähtetekst. Magistritöö autor on pärast lähteteksti lugemist ja tõlkimist veendunud, et see ei ole koostatud eesmärgiga demonstreerida autori mis tahes üleolekut eestlastest ega ka eesti keelest, mistõttu võib autori keelekasutust, st saksakeelsete kohanime kasutust, selgitada autori emakeele keelekontekstiga (võrreldav nt olukorraga, kui eesti autor kasutab kohanime Jaanilinn või Petseri).

Magistritöö autori hinnangul pole saksakeelsete tänava- ja muude kohanime kasutamine siin – nii pealkirjades kui ka tõlketekstis tervikuna – sugugi mõeldamatu, kui lähtuda üksnes autori ehk jutustaja perspektiivist ja tõlke autentsusest, kuid kuna autor ise on oma eelistust tõlkega väljendanud, on ka sihttekstis Eesti puhul kasutatud läbivalt eestikeelseid kohanimesid. Eestikeelset lugejat silmas pidades on sarnaselt toimitud ka lähtetekstis kasutatud saksakeelsete Läti ja Poola kohanimedega, nt *Jēkabpils pro Jakobstadt* ning *Poznań pro Posen*, kuid selle erinevusega, et Läti ja Poola kohanime

puhul on tõlkesse lisatud joonealused märkused, mis teavitavad lugejat ka lähtetekstis kasutatud saksakeelsetest kohanimedest, sest magistr töö autori hinnangul pole need nimevariandid eesti lugejale ilmselt nii tuttavad nagu Dorpat ja Reval.

3.3 Lähte- ja sihttekstis tehtud vormilistest muudatustest

Magistr tööle lisatud lähtetekst, millele töö autor analüüsis osas korduvalt viitab, on käsitletavast sihttekstist erineva küljendusega (vt lisa 1). Küljenduse kõrval on lähtetekstiga võrreldes muudetud ka sihtteksti liigendust.

3.3.1 Lähteteksti küljendusest

Magistr töö autor kaalus magistr tööle lisatud lähteteksti algse küljenduse muutmist, st selle ühtlustamist magistr töö ülejäänud teksti küljendusega, kuid otsustas lähte- ja sihtteksti parema võrdlemise huvides lisada lähteteksti magistr töösse siiski selle algse vormis. Lähteteksti autorilt saadud fotodega Wordi dokumendis on kasutatud enamasti kirjastiili Verdana suurusega 12 (reavahe 1,5) ning peatükkide pealkirjades suurust 14. Lähtetekst ei ole siiski läbivalt ühesuguse küljendusega. Esimesel leheküljel pärast sisukorda esineb ka teistsugust vormistust, nt kirjastiili Calibri suurusega 11, poolpaksu kirja, allakriipsutust ning osas tekstilõikudes ka ühekordset reavahet (vt Brunowsky, 2009, 4). Teiste lähteteksti lehekülgede puhul, kus esineb peamisest küljendusstiilist kõrvale kalduvaid lehekülgi, seisneb küljenduse erinevus reavahe, mis on läbisegi ühe- ja pooleteisekordne (*ibid* 5, 6, 8, 9). Lähteteksti iseloomustab muu hulgas ka see, et sõnade vahel on tavapärase ühe tühiku asemel mõnikord kaks, harva ka kolm tühikut. Samuti leidub lähtetekstis kohti, kus tühikud on puudu – kõik sellised kohad on jäetud magistr töösse lisatud lähtetekstis parandamata. Lähteteksti algse vasakpoolse joonduse jättis magistr töö autor samuti muutmata, kuid muutis lehekülje häälestust, st seadistas lehekülje veeriseid suuremaks, ühtlustades need magistr töö üldise kujundusega, mistõttu muutus teksti paigutus lähtetekstiga võrreldes veidi kitsamaks. Selle tagajärjel tuli muuta magistr tööle lisatud lähteteksti sisukorras numeratsiooni. Lähteteksti sisukorras kajastuvate peatükkide 1–27 leheküljeviited viis magistr töö autor kooskõlla töö uue küljendusega, kuid magistr tööst välja jäänud peatükkide 28–43 puhul säilitas ta

sisukorras nende algsed, st lähteteksti autori küljendusele vastavad leheküljenumbrid. Parema ülevaate tagamiseks ja tekstide lihtsamaks võrdlemiseks lisas magistritöö autor lähteteksti leheküljenumbrid, mida algversioonis ei olnud.

3.3.2 Sihtteksti küljendusest ning selle peatükkide arvust ja järjestusest

Erinevalt lähtetekstist, mille küljenduse jättis magistritöö autor muutmata, kasutati sihtteksti puhul magistritöödele omast küljendusmalli: kirjastiili Times New Roman suurusega 12, reavahet 1,5 ja teksti rööpjoondust.

Küljenduse muutmise alla liigitab magistritöö autor ka selle, et sihtteksti sisukorras loobuti peatükkide numeratsioonist, sest lähtetekstis kajastuvates peatükkides pole lähteteksti autor samuti numeratsiooni kasutanud, lisaks mõjub lähteteksti keelekasutust silmas pidades numeratsioon liiga rangelt ja ametlikult. Sihtteksti sisukorra peatükkide 1–27 leheküljeviited viis magistritöö autor kooskõlla magistritöö numeratsiooniga, kuid magistritööst välja jäänud peatükkide 28–43 puhul säilitas ta sisukorras nende algsed, st lähteteksti autori küljendusele vastavad leheküljenumbrid

Kuna lähteteksti esimesi lehekülgi sisukorraga kõrvutades ei jää märkamata, et sisukorras loetletud peatükkide arv on tavapäratult suur, kaalus magistritöö autor sihtteksti sisukorras kajastatavate peatükkide arvu vähendamist. Peatükkide arvu vähendamisega saaks sihtteksti sisukorras alata nt kohe teksti alguses, sest lähteteksti sisukorras loetletud kaht esimest peatükki võib, arvestades nende paiknemist vahetult sihtteksti alguses ja järjest, ilma vahepealse tekstiosata, käsitleda peatükkide asemel pigem pealkirja ja alapealkirjana (vt Brunowsky, 2009, 4). Samuti näib magistritöö autorile, et lähteteksti sisukorras loetletud kuut esimest peatükki võib võtta mõttelise tervikuna, mille puhul peatüki 1 pealkiri „Õpetaja tänav üksteist elanikud kuni aastani 1939” võiks moodustada peatüki üldpealkirja ning peatükid 2–6 võiksid olla selle alapeatükid. Selline käsitus rikuks aga sihtteksti sisukorras kasutatavat lähtetekstil põhinevat ühtlast struktuuri, mille puhul pole teksti peatükke liigendatud, vaid kõiki tekstis esinevaid pealkirju käsitletakse võrdsete peatükkidena. Sihtteksti sisukorra terviklikkuse lõhkumise asemel võiks vähendada ka sihtteksti sisukorras peatükkidena loetletud pealkirjade arvu (nt kustutada peatükid 2–6 sihtteksti sisukorrast), kuid sellise

valikuga kaasneks omakorda uus probleem – mida teha sisukorrast kustutatud pealkirjadega tekstiosas. Kuna tekstiosas pole pealkirjadest loobumine magistritöö autori hinnangul mõeldav, sest need on hästi informatiivsed ning liigendavad teksti, otsustas autor sihtteksti sisukorra muutmisest esialgu loobuda.

Sihtteksti peatükkide arvu vähendamise kõrval analüüsis magistritöö autor ka peatükkide järjestuse muutmist sihttekstis. Nii näiteks võiks sihttekstis muuta peatüki „Isa kutsetöö” asukohta ja tõsta see ettepoole, et sihttekstis asetseks see peatükk kohe pärast peatükki „Mälestused minu isast”, erinevalt lähtetekstist, kus isa kutsetööst rääkivale peatükile eelneb peatükk jõuludest ja lihavõtetest Tartus ning järgneb peatükk ümberasumisest. Võimalikke kriteeriume, mille alusel peatükkide järjekorda muuta, leidub magistritöö autori hinnangul mitmeid, kuid nende põhjendamine on keeruline. Näiteks võiks kronoloogilise järjestuse puhul sihtteksti esimeseks peatükiks valida peatüki „Perekonna eellugu”, kuid sel juhul ei algaks sihttekst enam lugejale ootuspäraselt jutustusega Õpetaja 11 majast ja selle sakslastest elanikest, millele viitab teksti pealkiri. Peatükkide järjestamisel tulevad võimalike kriteeriumitena kõne alla ka perekond, vanemad, esivanemad, Õpetaja 11 maja, isa jne, kuid ka teemapõhise liigitamise korral tuleb siiski silmitsi seista probleemiga, et puudub kindel põhimõte, mille alusel erinevaid teemasid ja peatükke järjekorda seada.

Magistritöö autor otsustas lähteteksti peatükkide järjekorra muutmisest ja peatükkide arvu vähendamisest loobuda, sest magistritöös ei käsitleta kogu lähteteksti, vaid üksnes selle esimest poolt. Seetõttu jääks peatükkide vähendamise ja nende järjekorra muutmise analüüs poolikuks ning sunniks tegema tervikteksti kohta üldistusi pooliku tekstimaterjali põhjal. Seevastu magistritöös tõlkimata jäänud peatükkide väljajätmist sihtteksti sisukorrast ja pooliku sihtteksti käsitlemist terviktekstina ei pidanud magistritöö autor samuti põhjendatuks.

3.3.3 Sihtteksti liigendusest

Kui peatükkide arvu vähendamisest ja järjekorra muutmisest magistritöö autor loobus, siis mõned struktuurimuudatused sihttekstis siiski on. Lähtetekstiga võrreldes esineb sihttekstis palju vähem üksteisest tühjade ridadega eraldatud tekstilõike. Tühjade ridade

kustutamine sihttekstist on magistritöö autori hinnangul põhjendatud, sest neil juhtudel kuuluvad tekstilõigud üksteisega mõtteliselt kokku (vrd Brunowsky, 2009, 10, 15, 19).

3.4 Lähte- ja sihttekstis tehtud sisulistest muudatustest

Magistritööle lisatud lähtetekstis töö autor sisulisi muudatusi ei teinud. Seevastu sihttekstis on tehtud nii tekstisiseseid markeerimata parandusi kui ka lugeja jaoks selgelt markeeritud täiendusi, nt lisatud joonealuseid tõlkija märkusi.

3.4.1 Faktivigade korrigeerimisest

Magistritöös käsitletava sihtteksti tõlkimisel ja toimetamisel tuli siinkirjutajal mõnel vähesel korral silmitsi seista ka faktivigade korrigeerimisest tulenevate probleemidega. Väga raske oli üheselt määrata, kuidas parandusi vormistada, nt kas otse tekstis või tõlkija märkustena, ning millal on tõlkija parandused sihttekstis õigustatud ja millal mitte. Magistritöö autor pidas õigustatuks neid parandusi, mille puhul on lähteteksti autor eksinud faktide vastu. Näiteks nimetab lähteteksti autor lähtetekstis esmalt enda sünniaastana aastat 1924 (Brunowsky, 2009, 6) ning hiljem hoopis aastat 1923 (*ibid* 20). Meilivahetusest lähteteksti autori pojaga sai magistritöö autor kinnituse, et õige sünniaasta on 1923, mistõttu otsustas ta selle fakteva sihttekstis parandada. Seevastu keerulisem on olukord juhtudel, kus lähtetekstis sisalduvad faktevad osutuvad vigadeks üksnes nende kasutuskonteksti tõttu.

Mein Vater zeigt mir den Keller, wo man 1918 vor dem Einrücken der deutschen Truppen seinen Amtsbruder, Pastor Hahn, und viele andere Deutsche erschossen hat. (Brunowsky, 2009, 36)

Isa näitab mulle keldrit, kus aastal 1919, enne Eesti vägede saabumist, lasti maha tema ametivend pastor Hahn ja veel palju teisi sakslasi. (Lk 33)

Selles näites konkureerivad omavahel kaks ajaloosündmust: Saksa vägede sissemarss Tartusse aastal 1918 ning Tartus Krediidikassa keldris 14. jaanuaril 1919 toime pandud

massimõrv enne Eesti vägede jõudmist Tartusse. Teksti markeerimise ja tõlkija märkuse lisamise asemel otsustas magistritöö autor paranduse teha otse sihttekstis, sest lähtetekstist ei nähtu ühtki viidet lähteteksti autori isiklikule ajalookäsitlusele või soovile ajaloolisi fakte ümber lükata või ümber hinnata. Et pakkuda sihtteksti lugejale täiendavat teavet, lisas magistritöö autor teksti ka märkuse pastor Hahni kohta: „Gotthilft Traugott Hahn (tlk)”. Nimelt on Hahni-nimelisi kirikuõpetajaid Eesti kirikuloos mitu – mõrvatud kirikuõpetaja vend Carl Hugo Hahn ning Gotthilfti ja Carli isa Elieser Traugott Hahn (EELK).

Faktivigade korrigeerimisel ei kasutanud magistritöö autor siiski mitte alati tekstisiseseid parandusi, vaid ka tekstisisese paranduse ja tõlkija märkuse kombinatsiooni.

In Pölve war unser Urgroßvater bis 1874 Probst. (Brunowsky, 2009, 37)

Meie vanavanavana isa oli Põlvas kuni aastani 1874 praost. (Lk 34)

Lähtetekstis kasutatud sõna *vanavana isa* (*Urgroßvater*) asendamist sõnaga *vanavanavana isa* käsitletakse peatükis 3.5 „Tõlkija valikud jutustajaperspektiivi muutumisel” (lk 61).

Näitelauses viidatud isiku ja lähteteksti minajutustaja sugulusastme kõrval on võimalik fakteveana käsitleda ka lähteteksti lauses viidatud aastaarvu 1874, sest selle aastaarvu allikaviitena kasutatud Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku kodulehe rubriigi „Vaimulike elulood” andmetes mainitakse aastat 1874 pastor Johann Georg Schwartz I surmadaatumina. Samuti märgitakse selles allikas, et viidatud isik töötas aastatel 1820–1868 Põlva koguduse õpetaja ning aastatel 1849–1852 Võru praostina. Selle võrdlusallika põhjal kaalus magistritöö autor aastaarvu parandamist sihttekstis, kuid otsustas siiski lähtetekstis esitatud aastaarvu säilitamise kasuks ning lisas sihtteksti tõlkija märkuse: „EELK andmetel töötas ta Võru praostina 1849–1952 (http://www.eelk.ee/~elulood/schwartz_johann1.html) (tlk)”. Magistritöö autor on seisukohal, et allikaviites (EELK) kajastuvad andmed võivad olla tõesed, kuid nende loetelu ei pruugi olla ammendav. Joonealuses märkuses viidatud materjalides on ühelt poolt küll palju lisateavet lähtetekstis mainitud kirikuõpetaja Johann Georg Schwartz I kohta, kuid teisalt ei kajastu nendes nt Alexandra Schwartz, kellele lähteteksti autor viitab kui Johann Georg Schwartz I tütrele ja enda vanavanaemale (Brunowsky, 2009, 15). Kuna tõlkijana on magistritöö autoril väga raske täita kohtunikurolli ja otsustada,

milliseid väiteid käsitleda faktide ning milliseid faktivigadena, eelistati siin kasutada tõlkija märkust, kuigi see võib lugejale esmapilgul tunduda eksitav. Erinevalt tõlkelausest, milles mainitakse Põlvat, kajastub sihtteksti lisatud tõlkija märkuses hoopis kohanimi Võru. Siinkohal on magistritöö autor seisukohal, et ka sihtteksti lugejale tuleb anda võimalus tunda avastamisrõõmu, st võimalus otsida ja teada saada, et tekstis mainitav Põlva kogudus kuulus toona ja kuulub ka tänapäeval Võru praostkonna alla. Seetõttu ei pea magistritöö autor ka vajalikuks sihtteksti lauses Põlvat Võruga asendada, olgugi et ametlikult sai pastor Schwartz olla ilmselt küll vaid Võru praostkonna juht, kelle haldusalasse kuulus ka Põlva piirkond. Kohanime Põlva käsitleb siinkirjutaja lähteteksti autori kunstilise väljendusvabadusena.

Faktivigade korrigeerimise ja kunstilise väljendusvabadusega leppimise piirnähtuna väärivad magistritöö autori hinnangul mainimist ka lähtetekstis esinev ebajärjekindlus kalade nimetamisel. Näiteks kirjeldab lähteteksti autor, kuidas ta käis lapsena kord Läänemerel elukutseliste kaluritega silku püüdmas (*Strömlinge*).

Blitzschnell werden die „Silkud“ genannten Strömlinge geschlachtet, aufgeschlitzt und auf eine Eisenstange geschoben. (Brunowsky, 2009, 34)

Välgukiirusel tõmmatakse silkudel sisikonnad välja ja kalad lükitakse raudvarda otsa ritta. (Lk 32)

Seevastu hiljem on lähtetekstis saanud silgupüügist hoopis kilupüük (*Sprottenfang*).

Aber seit ich in Wainopäe am Finnischen Meerbusen morgens mit den Fischern zum Sprottenfang auf die Ostsee gefahren bin, bleibt die Seefahrt ein Traumziel. (Brunowsky, 2009, 43)

Sellest hoolimata jääb alates ajast, mil ma Vainupeal hommikuti koos kaluritega Läänemerele välja silku püüdma sõitsin, meresõit siiski minu elu unistuseks. (Lk 38)

Selle näite puhul kaalus siinkirjutaja esmalt sõna *kilud* säilitamist, kuid kuna nende kahe näitelause vahel on tugev seos (lähtetekstis lk 43 kirjeldatu viitab magistritöö autori hinnangul otseselt lähtetekstis lk 34 kirjeldatud kalapüügikogemusele), otsustas siinkirjutaja erinevad kalad n-ö ühte patta panna ja kiludest silgud teha, olgugi et tegelikult pole lähteteksti põhjal võimalik kindlalt välistada ka kilupüüki.

Fakti- ja kirjavigade korrigeerimise piirnähtuna olgu siinkohal veel mainitud ka lähtetekstis esinev ebajärjekindlus seoses perekonnanimega Schwartz, mille asemel on lähteteksti autor kohati kasutanud kirja pilti Schwarz ehk sõna *must* saksa keele tavapärasel kirja pilti. Magistritöö autor otsustas selle perekonnanime puhul sihttekstis läbivalt kasutada kirja pilti Schwartz, võttes aluseks Põlva linna kalmistul Johann Georg Schwartz I ristil kasutatud kirja pildi, ning jätta lähteteksti autori kõrvalekaldeid sihttekstis lugeja jaoks markeerimata.

3.5 Tõlkija valikud jutustajaperspektiivi muutumisel

Lähteteksti autor on pannud oma mälestused kirja minajutustaja vormis, kuid minajutustaja perspektiiv ei ole lähtetekstis läbivalt ühesugune, vaid muutub. Minajutustaja perspektiivi all peab magistritöö autor silmas seda, kuidas lähteteksti minajutustaja enda lugu jutustab ning kes on teksti sihtrühm. Kui üldjuhul võib minajutustaja stiili puhul eeldada, et autor kirjeldab tekstis kõike eelkõige enda perspektiivist (muidugi mõista välja arvatud juhud, kus autor viitab selgelt kellelegi teisele) ja üht kindlat sihtrühma silmas pidades, siis lähtetekstis esines löike, mille puhul tuli magistritöö autoril valida, kas võtta lähteteksti jutustajaperspektiivi muutused üle ka sihtteksti või ühtlustada need ülejäänud tekstiga. Peamine küsimus oli seotud sellega, millised on lähtetekstis kirjeldatud inimeste vahelised täpsed sugulussidemed.

3.5.1 Sugulusastmete tõlkimisest

Magistritöösse valitud tekstiosas jutustab lähteteksti autor üsna palju enda isast Leonhard Brunowskyst, kuid sugugi mitte kõigis tekstilõikudes ei viita autor talle kui isale. Osas tekstilõikudes toimub jutustajaperspektiivis muutus ja isast saab vanaisa, ühtlasi tekib küsimus, kelle vanaisa ta on. Faktipõhine vastus sellele küsimusele on lihtne, sest nende inimeste ring, kelle puhul peab viide vanaisale tõepoolest paika, on üsna väike. Kõne alla tulevad üksnes Leonhard Brunowsky lapselapsed.

Jutustajaperspektiivi muutust analüüsidest oli huvitav tõdeda, et nendel juhtudel, kus lähteteksti autor jutustab Leonhard Brunowskyst kui enda isast, näib teksti sihtrühm olevat väga lai, sest tekst pole mitte kellelegi otseselt adresseeritud, ning vastupidi,

nendel juhtudel, kus lähteteksti autor jutustab Leonhard Brunowskyst ja viitab talle kui vanaisale, näib teksti sihtrühm muutuvat väga ahtaks, sest tekst oleks justkui adresseeritud Leonhard Brunowsky lastelastele. Esimesel juhul võib öelda, et minajutustaja suhtleb kõigi lugejatega, ning teisel juhul, et minajutustaja suhtleb nt üksnes oma lastega, jutustab neile lugusid nende vanaisast. Selline mulje, et kohati on teksti sihtrühm väga lai ja kohati väga kitsas, saab tekkida vaid juhul, kui lugeja teab või kui ta teadvustab endale, et tekstis on toimunud jutustajaperspektiivi muutus. Kui aga lugeja minajutustaja perspektiivi muutusest midagi ei tea või kui ta ei teadvusta seda endale, ei takista see teda küll teksti mõistmast, kuid tekitab ohu, et ta võib teksti valesti mõista.

Lähteteksti autori keelekasutuses pole iseenesest midagi iseäralikku, sest selline nn rollide ülekandumine, mille puhul nimetavad pereliikmed üksteist nimedega, mis ei lähtu nende isiklikust perspektiivist, pole sugugi harv. Näiteks on siinkirjutaja nii saksa kui ka eesti keelekeskkonnas kõrvaltvaatajana kogunud, kuidas väikelaste vanemad kõnetavad teineteist läbi lapse perspektiivi ning kutsuvad üksteist issiks ja emmeks või kuidas vanavanemad on enda rolli nii sisse elanud, et kutsuvad üksteist vanaemaks ja vanaisaks ka siis, kui lapselapsed ei ole suhtlussituatsiooni kaasatud. Seetõttu tekib küsimus, kas jutustajaperspektiivi parandamine kui kõrvalekaldumine lähtetekstist, eriti selle stiilist, on õigustatud.

Tõlkimise käigus otsustas magistritöö autor, et jutustajaperspektiivi parandamine, st ühtlustamine muu tekstiga, on siiski vajalik. Põhjus seisneb asjaolus, et lähte- ja sihtteksti sihtrühm on erinev. Kui lähteteksti puhul saab teksti sihtrühma pidada dünaamiliseks – lai lugejaskond tervikuna vaheldub kitsa, lähisugulastest koosneva sihtrühmaga –, siis sihtteksti puhul võib lugejaskonda pidada pigem staatiliseks, sest kitsas, lähisugulastest koosnev sihtrühm puudub. Jutustamissituatsiooni, kus eksisteerivad kõrvuti kaks sihtrühma, nagu see esineb lähtetekstis, on sihttekstis võimalik lähteteksti stiili ehk sõnakasutust üle võttes taasluua, kuid sel juhul tuleks sihtteksti potentsiaalsele eestikeelsele lugejaskonnale eksituste vältimiseks selgitada, et lähteteksti autor viitab vanaisast jutustades hoopis enda isale, nagu on tehtud järgmises näites.

Dann folgte der Heimweg in die Winternacht hinein. Alles war tief verschneit und die estnischen Schlitten, die „Reggis“, fuhren mit klingelndem Geläut der Pferde an uns vorbei. Großvater hatte eine

Fellmütze auf und wir klappten unsere „Tuisemützen“ über die Ohren.
(Brunowsky, 2009, 49)

Seejärel talveõösse mattuv kodutee. Kõik oli sügavasti kinni tuisanud ning kuljuste kõlinal sõitsid hobused meist regedega mööda. Isal oli karusnahkne müts peas ja meie lasime oma tuisumütsidel kõrvad alla.
(Lk 43)

Eeltoodud näites, mis pärineb lapsepõlvemälestuste peatükist, on lähteteksti autor maininud vanaisa (*Großvater*). Lugeja võib õigustatult oletada, et vanaisa näol on tegemist teksti minajutustaja vanaisaga. Seevastu lähteteksti põhjal on teada, et Hans-Dieter Brunowsky emapoolne vanaisa Christoph Eisenschmidt suri juba 1912 (vt Brunowsky, 2009, 4), st 11 aastat enne lähteteksti autori sündi, ning isapoolne vanaisa Eduard Brunowsky suri küll alles 1928 Peterburis (vt Brunowsky, 2009, 12), kuid autor mainib lähtetekstis, et isa vanemad jäid Peterburi maha (vt Brunowsky, 2009, 21), mis lubab oletada, et vanaisa Eestit ei külastanud. Seega võib arvata, et eelnevas näites nimetatakse vanaisaks (*Großvater*) suure tõenäosusega ikkagi Leonhard Brunowskyt ehk lähteteksti minajutustaja perspektiivist vaadatuna isa. Mõtteselguse huvides otsustas siinkirjutaja lähteteksti sõna *vanaisa* asendada sihttekstis sõnaga *isa*. Sama strateegiat on sihttekstis rakendatud ka teiste sarnaste tekstilõikude puhul. Magistritöö autor kaalus paranduste tegemise asemel selgitavate joonealuste märkuste kasutamist sihttekstis, kuid loobus sellest, sest neid oleks tulnud lisada liiga palju (vt Brunowsky, 2009, 48, 49, 50, 51, 53, 54). Muudatuste tegemise kasuks räägib ka tõik, et jutustajaperspektiivi muutused esinevad sihttekstis pigem suvaliselt kui seaduspäraselt ning ühtki sissejuhatust või selgitust, miks lähteteksti autor viitab enda isale ja kasutab sõna *vanaisa*, lähtetekstis ei leidu. Ilmselt annab sellist jutustajaperspektiivi vaheldumist selgitada asjaoluga, et tekst võib olla valminud pikema aja jooksul ning selle stiili pole autor kas märganud või jõudnud ühtlustada.

Lähteteksti jutustajaperspektiivi vaheldumise tõttu võttis magistritöö autor nõuks uurida ka üht teist väidet sugulusastme kohta, mille puhul lähteteksti autor ja minajutustaja viitab praost Johann Georg Schwartz I-le kui *meie vanavanaisale*.

In Pölve war unser Urgroßvater bis 1874 Probst. (Brunowsky, 2009, 37).

Meie vanavanavanaisa oli Põlvas kuni aastani 1874 praost²⁰. (Lk 34)

Seda väidet kontrollides selgus, et sõna *vanavanaisa (Urgroßvater)* ei pea samuti lähteteksti minajutustaja perspektiivist lähtudes paika. Parema ülevaate saamiseks koostas siinkirjutaja fragmentaarse sugupuu (vt lisa 3), millest selgus, et Johann Georg Schwartz I oli Hans-Dieter Brunowsky vanavanavanaisa (*Ururgroßvater*). Selle näite puhul on magistritöö autor veendunud, et see ei ole mitte jutustajaperspektiivi muutus, vaid lihtne eksimus, st teadmine, et tegu on kauge sugulasega, kuid täpsed andmed on lähteteksti autoril jäänud kontrollimata. Jutustajaperspektiivi muutuse pooltargument on kindlasti see, et autor ei viita üksnes endale, vaid kõnetatavate inimeste ring on suurem – meie *pro* minu vanavanavanaisa –, kuid isegi sel juhul tuleb sugulusastmete võimalusi silmas pidades nentida, et *vanavanaisa* parandamata jätmise oleks lugejale eksitav, mistõttu otsustas magistritöö autor siin paranduse kasuks.

3.6 Lähteteksti tsitaatsõnade tõlkimisest

Kuna lähteteksti autor on enda saksakeelsesesse teksti põiminud ka nt eesti ja vene tsitaatsõnu, tekkis tõlkimisel kohati raskusi nende funktsiooni säilitamise ja nende eristamisega muust tekstist. Magistritöö autori hinnangul on saksakeelses lähtetekstis kasutatud vene tsitaatsõnade funktsioon teavitada saksa lugejat lähteteksti autori perekonna, eriti isa Leonhard Brunowsky keelekasutusest ning eesti tsitaatsõnade funktsioon tuua saksa lugejani esemete ja tegevuste eestikeelseid vasteid ning informeerida seeläbi saksa lugejat lähteteksti autori eesti keele oskusest.

Tõlkimist alustades eeldas magistritöö autor, et vene tsitaatsõnad jäävad sihttekstis *a priori* selgesti eristatavaks, sest need saab tsitaatsõnadena eestikeelsesesse teksti üle võtta. Seevastu eesti tsitaatsõnade tõlkimisel oli siinkirjutaja esmalt veendumusel, et keelekonteksti muutumise tõttu – saksa keel asendub eesti keelega – muutuvad lähtetekstis kasutatud eesti tsitaatsõnad omasõnadeks (magistritöö autori emakeel on eesti keel) ning lähevad seetõttu paratamatult tõlkes kaduma, st ei eristu muust tekstist nii nagu lähtetekstis ega kanna sama funktsiooni nagu lähtetekstis. Tõlkeprotsess näitas magistritöö autorile siiski, et erinevatest kadudest hoolimata võib siiski leiduda ka võimalusi, kuidas tsitaatsõnade algset funktsiooni säilitada.

3.6.1 Eesti nn tsitaat-omasõnade tõlkeraskused

Tõlkeprotsessis, mille käigus üks keel asendatakse teisega ning lähteteksti tsitaatsõnade keel kattub sihtteksti keelega, ei valmista tsitaatsõnad tõlkijale erilisi raskusi, pigem lihtsustavad ja kiirendavad tõlkimist, sest keelekontekst muutub ning võõrkeelses tekstis esinenud eesti tsitaatsõnadest saavad omasõnad. Omasõnade puhul puudub vajadus neid lugeja jaoks tekstis esile tõsta või nende sisu lugejale selgitada, nagu seda on teinud lähteteksti autor saksakeelse lugejaskonna jaoks. Lähtetekstiga võrdväärse funktsiooni tagamiseks, st teavitada sihtrühma võõra keele või vähemalt võõrkeele sõnadest, tuleks sihtteksti lisada tsitaatsõnu, nt saksakeelseid, kuid sellisel juhul oleks siinkirjutaja arvates tegu põhjendamatult suure kõrvalekaldega lähtetekstist. Põhjus, miks võiks lähteteksti eestikeelseid tsitaatsõnu sihttekstis siiski esile tuua, seisneb võimaluses luua neile lähtetekstiga võrreldav teavitusfunktsioon – teavitada eesti lugejat lähteteksti autori eesti keele oskusest. Selle soovi täitmise muudab keeruliseks töö, et saksakeelse lähteteksti eestikeelsed tsitaatsõnad ei ole grammatiliselt korrektsed. Lähteteksti autor kasutab läbisegi eesti ja saksa mitmuse tunnuseid, nt sõna *silk* mitmusliku vormi *silgud* asemel kirjepilti *silkud* või sõna *regi* mitmusliku vormi *reed* asemel kirjepilti *reggis* (vt Brunowsky, 2009, 49). Väär kirjepilt raskendab lähteteksti eesti tsitaatsõnade liigitamist omasõnadeks. Eesti keele seisukohalt oleks samas absurdne neid sõnu pidada tsitaatsõnadeks, sest tsitaatsõnade käsitluse põhjal võetakse need eesti keelde üle teisest keelest otse, täht-tähelt ning neid kirjutatakse nii, nagu teises keeles on tavaks (vt Raadik, 2000). Magistritöö autori hinnangul ei ole saksakeelse lähteteksti eesti tsitaatsõnade näol tegemist teise keelega, vaid ikkagi eesti keelega ning seepärast loobus ka tõlkija joonealuste märkuste lisamisest sihtteksti ning käsitleb lähteteksti eesti tsitaatsõnu omasõnadena, mille kirjepilti on tarvis parandada, iseasi kas alati on parandamine põhjendatud. Nii näiteks on lähtetekstis tsitaatsõnadena kasutatud sõnu sihttekstis üsnagi lihtne esile tuua otsekõne korral.

Wie beim Füttern lockt sie nun ihre Gänse mit dem Ruf: „Ani! Ani!
Ani!” (Brunowsky, 2009, 40)

Nagu linnukesi sööma kutsudes hõikab ta valjult: „Ani! Ani! Ani!” (Lk
36)

Selle näite puhul piisaks autori eesti keele oskuse tähistamiseks sihttekstis selgitavast joonealusest märkusest „Autori enda kirja pilt (tlk)”, ent magistritöö autor otsustas võtta lähteteksti autori kirja pildi tõlkesse üle muutmata kujul, sest teksti põhjal on teada, et tädi Sally, kes nii hõikas, elas Põlva lähedal maal, mistõttu ei saa välistada, et tema hääldus oligi Lõuna-Eestile iseloomulikult pehme ja *h*-tähte mitterõhutav ning autori kirja pildi puhul ei pruugi olla tegemist trükiveaga, vaid hääldusele tugineva täpse kirjaviisiga. Siinkohal tuleb magistritöö autoril nentida, et tõlkija ei saa alati lähtuda keelekasutuse isiklikest eelistustest ja tavadest. Nimelt võib selline ilma *h*-ta kirja pilt tunduda nt Põhja-Eesti lugejale, kelle kõrv pole Lõuna-Eesti *obuste* ja *anidega* harjunud ning keda pole tervitatud kunagi fraasiga „Ommik!”, tunduda lausa hanitamisena ning panna küsima, miks pole tõlkija sellist ilmselget viga ära parandanud. Seetõttu lisas siinkirjutaja tõlkesse ka märkuse häälduse kohta: „Autori enda kirja pilt, Lõuna-Eestile iseloomulik hääldus (tlk).”

Seevastu juhtudel, kus lähteteksti tsitaatsõnu ei saa kasutada otsekõnena, tuleb paratamatult silmitsi seista tõsiasjaga, et võrdse sisuga lausekonstruktsioonide moodustamine osutub võimatuks ning tsitaatsõnade parandamist ei õnnestu vältida.

Blitzschnell werden die „Silkud” genannten Strömlinge geschlachtet, aufgeschlitzt und auf eine Eisenstange geschoben. (Brunowsky, 2009, 34)

Välgukiirusel tõmmatakse silkudel sisikonnad välja ja kalad lükitakse raudvarda otsa ritta. (Lk 32)

Lähteteksti lause jutustab räimede ettevalmistamisest enne suitsuahju asetamist ja selles mainitakse, et eesti keeles nimetatakse neid kalu silkudeks. Kuna eestikeelses lauses mõjuks räimede ja silkude paralleelkasutus targutusena, on tarvis ühest loobuda. Silkude kasuks otsustamisel sai määravaks soov kasutada tõlkelausest siiski lähteteksti autori pakutud sõna. Väikse kõrvalepõikena olgu siinkohal mainitud, et lähteteksti lausega võrreldes on tõlkes *n-ö* kaduma läinud, st üheks sulandunud, ka kaks kalade töötlemise etappi, mida annavad edasi verbid *schlachten* ('tapma') ja *aufschlitzen* ('lahti lõikama'), sest magistritöö autori käsitluses hõlmab sisikondade väljatõmbamine mõlemat ja eesti sõnaraamatute põhjal polnud võimalik kindlalt välja selgitada, kas alternatiivne sõna *rookimine* eeldab, et kalad on elus või juba surmatud. Tõlkelause võib mõjuda räigelt, kuid seda saab põhjendada lähteteksti lause sõnavalikuga

aufschlitzen ('lahti lõikama'), mida võib tõlgendada ka kui kellelgi kõhtu (noaga) lõhki tõmbama või soolikaid välja laskma.

Silkusid käsitleva tõlkelause puhul tuleb nentida, et lause sisu, kalade ettevalmistamine enne suitsutamist, on tõlkes edasi antud, kuid selle erinevusega, et teksti minajutustaja eesti keele oskus on tsitaatsõna parandamise tõttu läinud tõlkes kaduma ja tõlkelause on originaaliga võrreldes üheülbalisem. Siinkohal võib muidugi argumenteerida, et kuna lähteteksti sõna *silkud* ei ole grammatiliselt korrektne, võib seda käsitleda ka okasionalismina, mistõttu oleks mõeldav ka sõna *silkud* säilitamine tõlkelauses tsitaatsõnana ning lugeja teavitamine autori sõnastusest või sõnavarast joonealuse märkusena (vrd *Välgukiirusel roogitakse silkud* puhtaks ja lükitakse raudvarda otsa ritta.*). Ent siinkirjutaja ei pea enda ülesandeks propageerida väärkeelendeid või kujundada lugejas arvamust autori puuduliku eesti keele oskuse kohta, olgugi et sarnaseid näiteid võib lähtetekstist tuua veel, nt jõuluõhtust rääkiv tekstilõik, mis kirjeldab kirikust kojutulekut.

Dann folgte der Heimweg in die Winternacht hinein. Alles war tief verschneit und die estnischen Schlitten, die „Reggis“, fuhren mit klingelndem Geläut der Pferde an uns vorbei. Großvater hatte eine Fellmütze auf und wir klappten unsere „Tuisemützen“ über die Ohren. (Brunowsky, 2009, 49)

Seejärel talveösse mattuv kodutee. Kõik oli sügavasti kinni tuisanud ning kuljuste kõlinal sõitsid hobused meist regedega mööda. Isal oli karusnahkne müts peas ja meie lasime oma tuisumütsidel kõrvad alla. (Lk 43)

Lähteteksti tsitaatsõna koosneb lahtiseletatult sõnast *regi*, millele on lisatud saksa keele mitmuse tunnus *-s*. Sõna *reggis* meenutab eesti keele vana, st saksa keele reeglitel põhinevat kirjaviisi, kus konsonandi kahekordne kirjutus märkis eelneva lahtise silbi lühikest vokaali (vt EKK, 2007, 50), kuid mille puhul konsonante hääldati siiski ühekordselt. Nende vanade kirjaviisireeglite põhjal tuleks sõna *reggis* hääldada [regis] (nagu [redis]). Kuna S- ja D-klahv paiknevad arvutiklaviatuuril kõrvuti, pole ka välistatud, et autoril võis olla plaanis kasutada eestikeelset mitmuse vormi ja trükkida hoopis *reggid* (nagu eelneva näite *silkud*). Lähteteksti võimalikult originaaltruu tõlkimine annaks tulemuse, et regesid nimetatakse eesti keeles regedeks, mis on

filosoofiliselt omamoodi põnev, kuid ei kuulu lähteteksti käsitlusse. Seetõttu leidis magistr töö autor, et parandamine ehk tsitaatsõna väljajätmine on siin asjakohane.

Tähelepanu tasub pöörata ka n-ö pooltsitaatsõnale *tuisemützen*, mille esimesest poolest aimub sõna *tuis* omastavaline vorm *tuisu* ning mille teise poole kirja pilt vastab sõna *müts* saksa mitmuse vormile *die Mützen*. See liitsõna on huvitav selle poolest, et esmamulje põhjal võib seda pidada justkui mugavusveaks, st sarnase sõna puhul emakeelse kirja pildi eelistamiseks (*Mütze pro müts*), kuid see võimaldab teha ka oletusi lähteteksti autori isikliku keelekasutuse kohta ja spekuloida, kas autori sõnavarasse kuulus ainult eestikeelne *tuisumüts* või ka näiteks enda tuletatud *die Tuisemütze*. Võimalust tsitaatsõna säilitamiseks magistr töö autor siin samuti ei näinud.

Põhjusest, miks lähtetekstis esineb sõna *Großvater* (vanaisa), aga sihttekstis on magistr töö autor valinud selle vasteks isa, oli lähemalt juttu magistr töö peatükis 3.5 „Tõlkija valikud jutustajaperspektiivi muutumisel” (vt lk 61).

Grammatiliselt ebakorrektselt tsitaatsõna võib leida ka tekstilõigust, mis pajatab kevadisest sõnnikuveost ja sügisest viljakoristusest.

Zum Ausfahren des Mistes im Frühjahr und zum Dreschen des Getreides kommen sie mit ihren Gespannen helfen. Diese Gemeinschaftsarbeit nennt man „Talkus”. (Brunowsky, 2009, 38)

Kevadise sõnnikuveo aegu ja rehepeksu ajaks tulevad nad oma hoburakenditega talgu korras appi. (Lk 35)

Lähteteksti sõna *talkud* puhul võimaldab ühisest töötegemisest jutustav kontekst ilma raskusteta ära tunda, et tegemist on talgutega. Kaks lähteteksti lauset on liidetud üheks põhjusel, et eesti lugeja jaoks puudub vajadus sõna *talgud* lähemalt lahti seletada, lisaks eristuks originaalitrüki sõnastus *Ühiselt tehtavaid töid nimetatakse talguteks* muust lausestusest liiga tugevalt, sest sarnaneb stiililt teatmeteosega.

Seega tuleb tsitaatsõnade tõlkimisel väga selgelt esile, kui suur on tõlkeprotsessis tõlkija roll ja vastutus mainekujundajana. Kuna sihtteksti tõlkimisel ei saa alati lähtuda võrdväärsete, st funktsioonilt sarnaste lausete moodustamisest, nagu tsitaatsõnade näidetest on näha, tuleb tõlkijal teha raskeid valikuid ja otsustada, millisel kujul jõuab lähtetekst tõlke kaudu lugejani ehk kui palju kannab sihttekst endas tõlkija isiklikku hinnangut autori ja tema teksti kohta või eeldusi väärtõlgenduste tekkeks. Nende nn tsitaatsõnade (*ani, reggis, silkud, tuisemützen, talkud*) puhul on kahtlemata

kõige lihtsam viis neid muust eestikeelsest tekstist eristada see, kui jätta need alles alguses kirja pildis. Eelnevate tsitaatsõna näidete põhjal tuleb aga nentida, et algse kirja pildi säilitamisel ei säili nende algne funktsioon ning algne kirja pilt võib võimendada neid aspekte, mis lähtetekstis kas puuduvad või mille sissetoomine sihtteksti ei ole magistr töö autori hinnangul põhjendatud. Saksa autorisse, kes paneb *anid* ja *silkud reggistele*, tõmbab *tuisemützenid* pähe ja sõidab *talkudele*, võidakse heal juhul suhtuda muiates, kuid halvemal juhul jätab ta endast üleoleva mulje, samuti võib eesti lugejal tekkida kahtlus, kas lähteteksti autor üldse valdas eesti keelt, nagu ta seda väidab (vt Brunowsky, 2009, 22), või tundis ta siiski ainult üksikuid eestikeelseid sõnu ja neidki oma nüanssidega.

Siinkohal tuleb magistr töö autoril tunnistada enda ilmselget rumalust algaja tõlkijana, mis seisneb võimaluste kasutamata jätmises. Nii näiteks oleks saanud aastal 2009 otse lähteteksti autori endaga meili teel ühendust võtta, tema keeleoskuses veenduda ja võib-olla isegi välja selgitada, kas ta suhtles oma eesti pruudiga eesti või saksa keeles. Õnneks on siiski säilinud meilivahetus aastast 2008, enne seda, kui lähtetekst siinkirjutaja kätte sattus (vt lisa 2). Samuti on magistr töö autorile teada, et aastal 2001, mil lähteteksti autor koos õdedega Eestit külastas, käis ta ka Tartus oma sünnikodus ja Eerik Hanni väitel, kes toona maja külalistele ka seestpoolt tutvustas, suhtles Saksa külaline täiesti ladusas eesti keeles. Kuigi skeptikud võivad siinkohal väita, et magistr töö autor viitab isiklikule tuttavale ning seega puuduvad kindlad tõendid lähteteksti autori eesti keele valdamise kohta, pole siinkirjutajal alust arvata, et need väited on valed. Seetõttu otsustas magistr töö autor ka lähteteksti tsitaatsõnade puhul siiski originaalist kõrvale kalduda ja tsitaatsõnu parandada, ka välja jätta, ning leppida lähteteksti lausefunktsiooni osalise kaotsimine kuga sihttekstis. Lihtne ja mugav on sellistel juhtudel väita, et tõlkida saab ainult seda, mis on kirjas, ning originaal on püha ja puutumatu, kuid toetudes veendumusele, et lähteteksti autor siiski valdas eesti keelt piisavalt, ei näe magistr töö autor põhjust, miks peaks lähtetekstis esinevaid ekslikus kirja pildis eesti tsitaatsõnu sihtteksti üle võtma muutmata kujul, olgugi et ka siin on tegemist, vähemalt vormiliselt, olulise kõrvalekaldega lähtetekstist.

3.6.2 Vene tsitaatsõnade säilitamise raskused

Sama moodi nagu eesti tsitaatsõnade puhul, on ka lähtetekstis sisalduvate vene tsitaatsõnade põhifunktsioon teavitada saksa lugejat esemete või sündmuste venekeelsetest nimetustest. Üllatusega pidi magistritöö autor tõdema, et lähteteksti vene tsitaatsõnade säilitamine tsitaatsõnadena ja eristumine muust tekstist pole sugugi alati iseenesestmõistetav, mida võib põhjendada asjaoluga, et Eesti ja Venemaa kui naaberriikide vastastikused kultuuri- ja keelemõjutused on kindlasti tugevamad kui Saksamaa ja Venemaa vahel, mistõttu on vene tsitaatsõnad potentsiaalsele eesti lugejale ilmselt vähem võõrad kui saksa lugejale. Näiteks on järgneva näitelause puhul lähtetekstis kaks, kuid sihttekstis ainult üks vene tsitaatsõna.

Das war Kultur aber auch für die russischen Speisen und Getränke, vorzugsweise den Wodka, prägte er das Wort „Kultura“ wenn er zur Sakuska sein Schnäpschen nahm. (Brunowsky, 2009, 45)

See oli kultuur, kuid Vene söökide ja jookide, ennekõike viina kohta kasutas isa venekeelset sõna „kultura“, kui ta oma napsu peale sakuskat peale võttis. (Lk 40)

Siinkirjutaja arvates puudub vajadus eesti lugejale seletada, mis on sakuska, või kui peab seletama, siis aitavad eesti lugejat nii õigekeelsussõnaraamat kui ka eesti keele seletav sõnaraamat. Seevastu saksa lugeja, kes ainult ükskeelse sõnaraamatu järele haarab (nt Duden), peab pettuma, sest vaste puudub. Lähteteksti lause on aga autor sõnastanud väga oskuslikult ja loonud konteksti, millest saab eksimatult ära tunda, et sakuska on napsukõrvane.

Nagu eesti tsitaatsõnade puhul, nii kehtib ka vene tsitaatsõnade puhul tõsiasi, et kõige originaalilähedasem tulemus saavutatakse otsekõne ja hüüete tõlkimisel.

Der gewaltige Chorgesang verkündete die Auferstehung. „Christos woskres“ klang es beim Hereinschreiten der Prozession mit dem l e e r e n Sarg. (Brunowsky, 2009, 49)

Ülestõusmist kuulutas võimas koorilaul. Pidulikku rongkäiku alustades, milles kasutati t ü h j a kirstu, kõlas hüüd „hristos woskres“. (Lk 43)

Kuigi tõlkimisel lähtuti soovist lähtetekstiga võimalikult palju arvestada ja eesti lugejale võimaluse korral ka tausta selgitada, tuli eetilistel kaalutlustel sellest mõnikord loobuda. Näiteks saab alltoodud näite puhul küll viidata lähteteksti autori kõrgele eale ja kehvale

mälule (lähteteksti täpne valmimisaeg pole siinkirjutajale teada, kuid aastal 2009, millega autor enda teksti dateeris, oli ta 86-aastane) ning võimalikule trükiveale, mille puhul lähteteksti autor võib-olla soovis kasutada kirja pilti, kus *s*-tähe asemel oleks olnud tähekombinatsioon *sch*, ja mille puhul saaks lähtetekstis kajastuva vene tsitaatsõna sõna lõpusilpi *-ka* lugeda hellitusnimeks, jättis magistr töö autor siin viite lähtetekstis kasutatud tsitaatsõnale siiski lisamata.

Am Gründonnerstag wurde mit dem Anmalen der über hundert Eier begonnen. Mutti präparierte während dieser Zeit die „Paska“, eine Quarkspeise, die in kaum vorstellbarer Relation mit Eigelb angerührt, mit Rosinen, Zucker, Vanille usw. gewürzt wurde. (Brunowsky, 2009, 50)

Suurel neljapäeval alustasime munade värvimisega, neid oli rohkem kui sada. Ema valmistas samal ajal ette pashat, kohupiimast tehtud lihavõttetoitu, mille valmistamiseks läks tarvis kujuteldamatus koguses munakollast ning mida maitsestati rosinatega, suhkru, vanilje jms. (Lk 44)

Järgmise kulinaariatermini puhul polnud magistr töö autor kindel, kas jätta see sõna tekstis markeerimata või siiski kuidagi esile tõsta.

Eine andere russische Besonderheit, dieder Großvater in Erinnerung an seine Jugend genoss, war der „Kulitsch“ genannte gelbe Osterkuchen. (Brunowsky, 2009, 50)

Üks teine eriline Vene roog, mida isa rõõmuga oma nooruspõlvele tagasi mõeldes nautis, oli kollane lihavõttekook, mida kutsuti kulitšiks. (Lk 44)

Markeerimissoov on tingitud asjaolust, et siinkirjutajale on see sõna võõras, kuid nt eesti keele seletavas sõnaraamatus ja õigekeelsussõnaraamatus on selle vasted olemas. Kuna lause kontekstiga on sõna sisu edasi antud, otsustas magistr töö autor markeerimisest loobuda.

3.7 Sihttekstis toimetamise käigus avastatud tõlkevigadest

Kuigi magistr töö autor püüab tõlkimisel järgida alati hoolsuse põhimõtet ning vältida vigu, ilmnemiseid sihtteksti toimetamisel trüki- ja komavigade kõrval ka kohad, mida võib

lähteteksti seisukohalt pidada väärtõlgendusteks ehk tõlkevigadeks. Kindlaid põhjuseid, miks sellised vead tekkisid, on magistritöö autoril välja tuua raske, kuid ühe võimalusena saab nimetada nt lähteteksti liiga iseseisvat interpreteerimist tõlkeprotsessis, st lähteteksti eelnevast lugemisest tekkinud isikliku mulje ja isikliku tekstimälu eelistamist lähteteksti sõnastuse kontrollimisele. Tõlkevigade käsitlemine on magistritöö autorile huvitav eelkõige seetõttu, et see võimaldab tagantjärele hinnata enda eksimuste raskust, nt seda, kui palju ta tõlkijana sihtteksti lugejale otseselt või kaudselt valetab. Valetamiskategooriatena, mis on ühtlasi ka hinnangud enda tõlketööle, kasutab siinkirjutaja kaht kategooriat: väiksed valed ja suured valed. Väikseid valesid käsitleb magistritöö autor kui enese hinnangul sihttekstis aktsepteeritavaid vigu ning suuri valesid kui sihttekstis enese hinnangul mitteaktsepteeritavaid vigu. Selles peatükis on esitatud loetelu vigadest, mis on avastatud sihtteksti toimetamise käigus, kuid see loetelu ei ole ammendav, vaid valikuline.

3.7.1 Sõnavalikust

Sõnavaliku kohta otsuseid langetades võrdles magistritöö autor sihtteksti keelekasutust eesti õigekeelsussõnaraamatu 2013. aasta veebiversiooni vastetega ehk preskriptiivse allika põhjal ning eesti keele seletava sõnaraamatu veebiversiooni vastetega ehk deskriptiivse allika põhjal. Kontrollimise käigus avastas magistritöö autor enda keelekasutuse ning nimetatud allikate vahel mõningaid erinevusi. Näiteks kasutas magistritöö autor lähteteksti sõna *Hausmeisterpaar* puhul algul vastet *majapidajad*, kuid asendas selle toimetamise käigus sõnaga *majahoidjad*.

Zu den Bewohnern gehörte außerdem das estnische Hausmeisterpaar
Juhan und Mari. (Brunowsky, 2009, 10)

Majaelanike hulka kuulus ka eestlastest abielupaar – majahoidjad Juhan
ja Mari. (Lk 13)

Muutmise kasuks otsustas siinkirjutaja põhjusel, et *majahoidja* puhul näib kaheti mõistetavuse oht väiksem kui *majapidaja* puhul. Kui preskriptiivses allikas on toodud üksnes sõnavariandid *majapidaja* ja *majapidajanna* ning muud viited kasutuse ja eelistaud kasutuse kohta puuduvad, mis lubab oletada, et lähtetekstis viidatud paari

(Juhani ja Mari) kohta sobib küll öelda majapidajad, sest muud konnotatsioonid tekstikontekstist väljaloetava teenijastaatuse kõrval puuduvad, siis deskriptiivses allikas viidatakse majapidajale esmalt kui taluperemehele ja kohapidajale ning teisena kui naisisikule. Olgugi et deskriptiivset allikat ei saa käsitleda otsese keelenormina, otsustas magistritöö autor siiski üldisema – *majahoidja* – kasuks, sest soovis vältida kaheti tõlgendatavust, mille puhul sihtteksti lugeja võib sõna *majapidaja* käsitleda kui viidet omanikule. Sihtteksti algset sõnakasutust peab magistritöö autor nii lähte- kui ka sihtteksti selgitava konteksti tõttu väikseks valeks.

Sõnavaliku valdkonna alla liigitab magistritöö autor ka enda algse tõlkevaste lähteteksti saksa sõnale *Buschwächter*, mis oli enne toimetamist otsetõlge *põõsavaht* ning mis asendati sõnaga *metsavaht*.

Auch der Sohn des Apothekers, Bernd Nielsen Stockeby, beschreibt in seinen Erinnerungen sein erstes Erlebnis mit der estnischen Tochter eines Buschwächters anlässlich einer Auerhahnjagd. (Brunowsky, 2009, 28)

Ka apteekri poeg Bernd Nielsen-Stokkeby kirjeldab enda meenutustes oma esimest kogemust eesti soost metsavahi tütreaga ühel metsisejahil. (Lk 27)

Nii pre- kui ka deskriptiivses võrdlusallikas sõna *põõsavaht* puudub, kuid selle ametinimetuse puhul pole magistritöö autori hinnangul tegu ei okasionalismi ega ka piltliku väljendiga, mistõttu otsustas magistritöö autor selle asendada üldkeelse ja levinud sõnaga *metsavaht*. Sõna *metsavaht* kasutamist toetab ka Eesti rahvusarhiivile viitav internetiallikas (RA). Sihtteksti algset sõnakasutust peab magistritöö autor väikseks valeks.

Toimetamisprotsessi käigus ilmnes ka selline sõnavaliku eksimus, mille puhul on algse tõlkevaste kasutamist mõjutanud lähteteksti saksakeelse sõna häälduse põhjal tekkinud eestikeelne vääraseos. Selle tagajärjel sai lähtetekstis kasutatud sõnast *kuusepuu* (*Tanne*) sihttekstis algul *tammepuu*, kuid hiljem toimetamise käigus siiski lähtetekstile vastav *kuusk*.

An der über hundert Jahre alten Tanne muß ich Holzsprossen annageln, um bis zu den ersten Ästen hinaufhangeln zu können (Brunowsky, 2009, 31)

Selleks, et ennast kuuse esimeste oksteni üles upitada, pean ma rohkem kui saja-aastase kuusepuu külge naelutama mõned lipid. (Lk 29)

Häälalusel põhineva algse väärassotsiatsiooni *tamm* tekkimist selgitab veidi asjaolu, et varasemas peatükis „Meie aed” on lähteteksti autor maininud ka tammepuud ja ronimist tammepuu otsas (Brunowsky, 2009, 24). Sihtteksti algset sõnakasutust peab magistritöö autor väikseks valeks.

Sõnavaliku probleemi ja liigse interpreteerimise alla võib liigitada ka tõsiasi, et mõningatel juhtudel oli siinkirjutaja liiga kindel enda saksa keele oskuses ning liigitas lähteteksti autori sõnavaliku ekslikult piltlikuks. Nii näiteks arvas siinkirjutaja, et lähteteksti autor viitab sõnaga *Sprottenfang* kalapüügile piltlikult, st on eluskala nimetamise asemel teadlikult kasutanud viidet sprottidele kui valmistootele, olgugi et lähtetekstis siin jutumärke ei kasutata.

Aber seit ich in Wainopäe am Finnischen Meerbusen morgens mit den Fischern zum Sprottenfang auf die Ostsee gefahren bin, bleibt die Seefahrt ein Traumziel. (Brunowsky 2009, 43)

Sellest hoolimata jääb alates ajast, mil ma Vainupeal hommikuti koos kaluritega Läänemerele välja silku püüdma sõitsin, meresõit siiski minu elu unistuseks. (Lk 38)

Tõlkimise käigus otsustas siinkirjutaja kasutada sõna *sprotipüük* ja lisada sihtteksti märkuse „Autori enda sõnastus (tlk)”. Seevastu toimetamise käigus ilmnis, et saksa sõnaraamatu (Duden) järgi viitab sõna *Sprotten* nii suitsutatud kui ka elus kalale. Põhjusest, miks sihttekstis kasutatud sõna *kilu* ei lange kokku lähteteksti *Sprotte* eestikeelse vastega *kilu*, on juttu peatükis 3.4.1 „Faktivigade korrigeerimisest” (vt lk 58). Sihtteksti algset sõnakasutust peab magistritöö autor suureks valeks.

3.7.2 Ümbersõnastamisest

Sõnastuseksimuste kõrval ilmnis toimetamise käigus ka lauseid, mille sisu vajab ümbersõnastamist, sest tõlge osutus vääraks. Väärsti sõnastas sihtteksti autor algul nt selle, miks pulmapeole sõitnud sugulased ööbisid Õpetaja 11 majas.

Selbstverständlich übernachteten alle Verwandten, die von auswärts angereist waren, mehr oder weniger behelfsmäßig in der Pastoratsstraße 11. (Brunowsky, 2009, 23)

Muidugi mõista ööbisid kõik kaugemalt kohale sõitnud sugulased vähem või rohkem olude sunnil Õpetaja 11 majas. (Lk 24)

Magistritöö autor luges ja tõlgendas lähteteksti sõna *behelfsmäßig* ('olude sunnil') esmalt kui sõna *befehlsmäßig* ('käsu korras') ning pidas pulmakülaste ööbimist Õpetaja 11 majas võõrustajate külalislahkuseks, kuid tegelikult viitab lähteteksti autor sellele, et sugulaste rahaline olukord oli kehv. Sihtteksti algset sõnakasutust peab magistritöö autor väikseks valeks.

Väikese valede kõrval leidis aga ka suuri. Näiteks tuli magistritöö autoril kogeda pettumust seoses enda oskusega kasutada õigeid meditsiinitermineid, mis väljendus selles, et lähtetekstis vanaisa surmapõhjusena nimetatud *Alters-TBC*, pikalt välja kirjutatuna *Alterstuberkulose* ja tuntud ka kui *Altersphthise*, ei ole siiski vanadusest tingitud tuberkuloos.

Dreißig Jahre lang war er Buchhalter bei einer deutschen Holzfirma .Im Jahr 1928 starb er an Alters-TBC. (Brunowsky, 2009, 12)

Ta töötas kolmkümmend aastat ühes Saksa puidufirmas raamatupidajana ning suri aastal 1928 tuberkuloosi. (Lk 14)

Altersphthise on meditsiinitermin, mis märgib tuberkuloosi haigestumist vanemas eas patsientide hulgas. Kuna täpset eestikeelset terminit magistritöö autor ei leidnud, otsustati sihtteksti alles jätta vaid *tuberkuloos*. Sihtteksti algset sõnakasutust peab magistritöö autor suureks valeks.

4. Kokkuvõte

Magistritöö sisaldab Hans-Dieter Brunowsky perekonnakroonika valitud peatükkide tõlget saksa keelest eesti keelde ning tõlke analüüsi.

Analüüsisosas esitatakse esmalt lähteteksti žanrimääratlus, millest tõlkimisel lähtuti, ja põhjendatakse, miks magistritöö autor peab sihtteksti potentsiaalset lugejaskonda väga laiaks. Seejärel osutatakse lähteteksti pealkirja ja alapealkirja tõlkimisel ja sõnastamisel esinenud probleemidele ning kirjeldatakse, kuidas jõuti sihttekstis kajastuva pealkirja versioonini.

Teksti pealkirja sõnastusprobleemide järel käsitletakse peamiselt Eesti, aga ka Läti ja Poola saksakeelsete kohanimede tõlkimist sihtteksti eestikeelse lugeja jaoks ning põhjendatakse, miks on sihttekstis otsustatud saksakeelsetele kohanimedele üksnes viidata.

Järgmises alapeatükis keskendutakse magistritöö autori tehtud vormilistele ja sisulistele muudatustele nii lähte- kui ka sihttekstis. Vormiliste muudatuste all antakse ülevaade, miks ja mil määral muutis magistritöö autor lähte- ja sihtteksti küljendust ning liigendust. Seejärel käsitletakse põhimõtteid, mille alusel on sihttekstis võimalik teha struktuurilisi muudatusi seoses peatükkide arvu ja järjekorraga, ning selgitatakse, miks otsustas magistritöö autor sihttekstis täiel määral säilitada lähteteksti struktuuri. Lähte- ja sihtteksti sisulised muudatused hõlmavad faktiivide parandamise ja paranduste vormistamisega seotud raskusi.

Magistritöö analüüsisosas pööratakse tähelepanu ka lähteteksti minajutustaja perspektiivi muutustele, mis seonduvad eeskätt sugulusastmete tõlkimisega, ning põhjendatakse nende ühtlustamist sihttekstis.

Sugulusastmete tõlkimise järel käsitletakse lähtetekstis esinevate vene- ja eestikeelsete tsitaatsõnade tõlkimist ning probleeme seoses nende säilitamisega sihttekstis. Analüüsiosa lõpetab ülevaade sihttekstis toimetamise käigus leitud tõlkevigadest.

Tõlkimise seisukohalt võib lähteteksti ühelt poolt pidada lihtsaks, sest selle minajutustaja vahetu keelekasutus suutis panna tekstile kaasa elama mitte üksnes lähteteksti lugemise, vaid ka selle tõlkimise ajal. Ületamatuid keelelisi probleeme, st raskusi lähtetekstist arusaamisega ning sõnadele või väljenditele tõlkevastete leidmisega

esines magistritöö autori hinnangul vähe ning nende põhjusena võib nimetada algset tähelepanematust sõna või väljendi lause- ja tekstikonteksti suhtes. Teisalt jällegi tuleb tõdeda, et magistritöös esitatud tõlkeversiooni valmimist saatsid juba tõlkimisel pidevad kahtlused ja kaalutlused, kuidas sõnastada sihtteksti eestikeelse lugeja jaoks nii, et see oleks hästi mõistetav, kuid samas siiski lähtetekstile sarnaselt ladus ja huvitav. Seetõttu langetas magistritöö autor paljud tähtsad otsused, nt minajutustaja perspektiivi ühtlustamise kohta, alles sihtteksti toimetamise käigus, mil pööras tavapärasest rohkem tähelepanu sellele, kuidas mõjub tekst tervikuna.

Lähteteksti tõlkimine oli huvitav kogemus, sest pakkus suurt vaheldust tehnikatekstidele, millega tõlkimisega siinkirjutaja pidevalt kokku puutub. Olgugi et magistritöö raames sai lähtetekstist tõlgitud vaid esimene pool, ei kaota magistritöö autor ootust, et jõuab kunagi ära tõlkida ka teise poole. Magistritöö sihttekst võib siinkirjutaja hinnangul laia eestikeelse lugejaskonna kõrval huvi pakkuda ka kitsamale sihtrühmale, nt kultuuriloolastele ja kirikuloo uurijatele. Magistritöö analüüsisiosast võib olla kasu nt tõlkijatel, kes seisavad sarnaste probleemide ees nagu tsitaatsõnade säilitamine sihttekstis või teksti minajutustaja perspektiivi ühtlustamine.

5. Resümee

Universität Tartu

Philosophische Fakultät

Institut für germanische, romanische und slawische Philologie

Abteilung für deutsche Sprache und Literatur

Übersetzung und Analyse von ausgewählten Kapiteln aus der Familienchronik von Hans-Dieter Brunowsky

Magisterarbeit

Viljar Tehvand

Tartu 2014

Die vorliegende Magisterarbeit behandelt die Übersetzung von ausgewählten Kapiteln aus der Familienchronik von Hans-Dieter Brunowsky sowie deren Analyse. Zu Beginn der Analyse wird nach der Gattung des Ausgangstextes gefragt und begründet, aus welchem Grund beim Übersetzen die Bezeichnung Familienchronik bevorzugt wurde. Dem folgt ein Versuch, den Zieltext einer Zielgruppe zuzuordnen. Der Versuch endet mit der Feststellung, dass sich die potentielle estnischsprachige Zielgruppe als sehr breit definierbar erweist.

Als Nächstes wird im Analyseteil die Problematik bezüglich der Übersetzung von Titel und Untertitel des Textes aufgezeigt und geschildert, auf welchen Überlegungen diese Übersetzungen beruhen und wie sie zur Stande gekommen sind.

Neben den schweren Entscheidungen bei einer Titelsuche werden in der vorliegenden Magisterarbeit die Möglichkeiten bei der Übersetzung von deutschsprachigen Ortsnamen ins Estnische erforscht und es wird begründet, warum im Zieltext deutschsprachige Ortsnamen nicht im Text, sondern lediglich als Kommentare des Übersetzers aufgeführt sind.

Als Nächstes werden im Analyseteil Änderungen behandelt, die der Verfasser dieser Magisterarbeit sowohl im Ausgangs- als auch im Zieltext eingeführt hat. Zum einen werden die minimalen Formänderungen des Ausgangstextes geschildert, die

Einwirkungen auf die Seitenbreite des Ausgangstextes mit sich zogen und im Inhaltsverzeichnis des Ausgangstextes Korrekturen in den Seitenangaben erforderten. Zum anderen wird auf gewisse Änderungen in der Gliederung des Zieltextes eingegangen und es wird deren Bedarf begründet. Neben der Textgliederung werden im Analyseteil auch die Möglichkeiten einer Restrukturierung des Zieltextes erforscht, die Einflüsse auf die Kapitelzahl und -reihenfolge des Ausgangstextes ausüben würden und es wird begründet, warum im Zieltext die ursprüngliche Reihenfolge beibehalten wurde. Unter den inhaltlichen Änderungen des Zieltextes wird zudem auf die Faktengenauigkeit des Ausgangstextes eingegangen und es werden die Schwierigkeiten bezüglich solcher Korrekturen aufgezeigt.

Als nächstes wird im Analyseteil auf die Änderungen der Erzählerperspektive des Ich-Erzählers im Ausgangstext eingegangen und anhand von Beispielen gezeigt, wie die zwischen Vater und Großvater abwechselnde Erzählerperspektive im Zieltext aus der Sicht des Ich-Erzählers vereinheitlicht wurde.

Neben der Erzählperspektive wurde in der Magisterarbeit auch das Übersetzen von Zitatwörtern behandelt und begründet, warum die im Ausgangstext verwendeten estnischen sowie russischen Zitatwörter im Zieltext nicht immer als solche fungieren können. Die Analyse endet mit einem kurzen Überblick über die im Zieltext entdeckten Übersetzungsfehler, die während der Korrektur auffindig gemacht werden konnten.

Neben der breiten estnischsprachigen Zielgruppe dürften sowohl der Ausgangs- als auch der Zieltext auch für kleinere Interessentenkreise wie z. B. Kulturhistoriker und Kirchenforscher von Interesse sein.

6. Kasutatud kirjandus

Esmased allikad

Brunowsky, Hans-Dieter 2009. Opetaja tänav üksteist. Saksa perekonna saatused, Hamburg 2009

Teisased allikad

BBLd, Baltisches Biographisches Lexikon digital;
<http://www.bbl-digital.de/>, vaadatud 18.05.2014

Duden online 2014;
<http://www.duden.de/>, vaadatud 18.05.2014

EELK, Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, Vaimulike elulood;
<http://www.eelk.ee/elulood/>, vaadatud 18.05.2014

Eesti Entsüklopeedia;
<http://entsyklopeedia.ee/>, vaadatud 18.05.2014

EKK, Eesti keele käsiraamat, Erelt, Mati, Erelt, Tiiu, Ross, Kristiina 2007;
<http://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?p=2&p1=2>, vaadatud 18.05.2014

EKSS, Eesti keele seletav sõnaraamat;
<http://www.eki.ee/dict/ekss/>, vaadatud 18.05.2014

Kibbermann, E., Kirotar, S., Koppel, P. (2007). Saksa-eesti sõnaraamat. (toimetanud ja täiendanud Anne Arold, Mari Tarvas, Mari-Ann Palm), Tallinn, Valgus.

Kußmaul, Paul 2009. Übersetzen – nicht leicht gemacht. Translationswissenschaftliche Bibliothek 2, Berlin, SAXA.

Mäekivi, Helika 2009. Mõttetu mitmus, – Oma Keel nr 19;
http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2009_2/OK_2009-2_07.pdf, vaadatud
18.05.2014

Nord, Christiane 1993. Einführung in das funktionale Übersetzen. Am Beispiel von
Titeln und Überschriften, Tübingen; Basel, Francke.

Raadik, Maire, Tsitaatsõnad;
<http://keeleabi.eki.ee/artiklid2/tsits.html>, vaadatud 18.05.2014

Rahvusarhiiv, Ameti ja seisusenimetused;
<http://www.ra.ee/dgs/var/fileupl/ametid.pdf>, vaadatud 18.05.2014

Rohtla, Geiu 2006. Tartu Akadeemiline Musse ja muusikategemine 19. sajandi esimesel
pooles (1814–1844), Tuna 2/2006;
http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/RohtlaGeiu_Tartu_TUNA2006_2.pdf, vaadatud 18.05.2014

Rüth, Lisa 2010, Studentische Zeitschrift für Translationswissenschaft,
[http://uni-
mainz.academia.edu/LisaR%C3%BCth/Papers/381725/Die_Skopostheorie_nach_Reiss
_Vermeer_Ein_Uberlick](http://uni-mainz.academia.edu/LisaR%C3%BCth/Papers/381725/Die_Skopostheorie_nach_Reiss_Vermeer_Ein_Uberlick), vaadatud 18.05.2014

Sell, E., Seeberg-Elverfeldt, P. 1937. Eesti-saksa sõnaraamat. (Redigeerinud P. Ariste ja
E. Nurm), Tartu, Noor-Eesti

Stolze, Radegundis 1994. Übersetzungstheorien : eine Einführung. Narr, Tübingen

Tavast, Arvi 2008. The translator is human too: a case for instrumentalism in
multilingual specialised communication abstract;
<http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/7767>, vaadatud 18.05.2014

Wikipedia, eestikeelne;
<https://et.wikipedia.org/wiki/Esileht>, vaadatud 18.05.2014

Vikipeedia, saksakeelne;

<https://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Hauptseite>, vaadatud 18.05.2014

ÕS, Eesti õigekeelsussõnaraamat 2013;

<http://www.eki.ee/dict/qs/>, vaadatud 18.05.2014

7. Lisad

Lisa 1. Lähtetekst

Opetaja tänav üksteist

Saksa perekonna saatused

Hans-Dieter Brunowsky

Hamburg 2009

Opetaja tänav üksteist

Das Leben in einer deutschen Bürgerfamilie

1. Die Bewohner der Pastoratsstraße 11 bis 1939	
2. Die Eigentümer.....	4
3. Die Familie hatte vier Kinder.....	4
4. Die Tochter heiratet.....	5
5. Die Kinder des Ehepaars Brunowsky.....	6
6. Die Mitbewohner.....	10
7. Vorgeschichte der Familie.....	11
8. Die Eigentümerin Pauline Eisenschmidt.....	16
9. Meine Eltern.....	19
10. Meine Kindheit in Dorpat	20
11. Erlebnisse mit meinen Onkeln.....	22
12. Unser Garten.....	24
13. Unsere Tiere.....	25
14. Die Beziehungen zwischen Deutschen und Esten.....	27
15. Jugenderinnerungen beim Besuch in Estland 1989.....	30
16. Sommerferien am Strand.....	32
17. Die letzten Jahre vor dem Krieg.....	35
18. Sommer in Pölve.....	37
19. Jüdische Mitbürger.....	39
20. Der Wiederaufstieg Deutschlands.....	41
21. Vormilitärische Ausbildung.....	43
22. Erinnerungen an meinen Vater Leonhard Brunowsky.....	44
23. Unsere Feste in der Pastoratsstraße.....	47

24. Weihnachten und Ostern in Dorpat.....	48
25. Berufsleben meines Vaters.....	50
26. Die Umsiedlung.....	52
27. Die ersten Monate in Posen.....	55
28. Ich will zur Marine.....	53
29. Bewerbung beim der Kriegsmarine.....	55
30. Die Familie im Warthegau.....	56
31. Der Russlandfeldzug beginnt.....	59
32. Seekadett auf Kreuzer Prinz Eugen.....	60
33. Fähnrich auf U 108.....	67
34. Heirat vor dem Kriegsende.....	77
35. Die Fluchte meiner Geschwister aus Posen.....	79
36. Bombenangriff auf die Lützow am 16.4 1945.....	83
37. Estnische Legionäre.....	85
38. Heimkehr aus der Gefangenschaft.....	86
39. Hafenmeister in einem Depot beim Amerikaner.....	88
40. Der kalte Nachkriegswinter 1946/47.....	92
41. Flucht aus der Sowjetzone.....	95
42. Dolmetscher bei den Kosaken.....	97
43. Schlusswort.....	98

Die Bewohner der Pastoratsstraße 11 bis 1939

Die Eigentümer

Das Haus wurde um 1898 vom leitenden Bankbeamten **Christoph Eisenschmidt** (30.5.1849–1912) erworben, um es mit seiner Frau **Pauline Seezen** (geb. 14.1.1873) die er im gleichen Jahre heiratete, zu bewohnen

Das Ehepaar war einigermaßen vermögend, da es dieses Haus, das um 1880 erbaut wurde, kaufen konnte und eine solide Altersvorsorge in russischen Eisenbahnaktien angelegt hatte.

Die Familie hatte vier Kinder:

25.10.99 wurde Margarethe geboren die später meinen Vater heiratete und als Frau Brunowsky am 21.7.1940 in Posen an einer Diphtherie starb. 1901 folgte der erste Sohn, Hermann Eisenschmidt, der Lehrer an der deutschen Schule in Weißenstein war und 1941 in Russland fiel. Von 1903 bis 1965 lebte der zweite Sohn, Christoph Eisenschmidt, der in Fellin Bankbeamter wurde. Er war im Kriege Sonderführer bei einem Kosakenregiment und später in Bonn im Wirtschaftsministerium tätig. 1906 wurde der Sohn Erich

Eisenschmidt geboren, der in Deutschland Elektrotechnik studierte und später ein Kraftwerk in der DDR leitete.

Dieses Foto um 1903 zeigt Hermann und Margarethe im Garten.

Im Hintergrund erkennt man den hohen Gartenzaun mit den Verzierungen die im Stil zu ähnlichen Verzierungen am Haus passten.

Die Tochter heiratet

Leonhard Brunowsky und Margarethe, geb, Eisenschmidt 1922

Mein Vater Leonhard Brunowsky war in Petersburg geboren, studierte in Dorpat Theologie, nahm im Baltenregiment am Freiheitskrieg teil und wurde als Lehrer für Griechisch und Latein im Walterschen Privat-Gymnasium tätig. Nach der Hochzeit wohnte das junge Ehepaar von Beginn an im Haus der Pauline Eisenschmidt. Anfangs blieben die Brüder meiner Mutter auch noch in der wachsenden Familie, bis sie sich einer nach dem anderen eine eigene Bleibe geschaffen hatten.

Die Kinder des Ehepaars Brunowsky

Am 1.8.1924 wurde Hans-Dieter Brunowsky, im Haus in der Pastoratsstraße 11 geboren. Es folgte 1925 mein Bruder Gerd-Konstantin

!1928 kam meine Schwester Lieselotte dazu. Das Haus war groß genug um eine wachsende Familie zu beherbergen. Alle Kinder kamen im Hause Pastoratsstraße 11 zur Welt. Niemand wurde in der Klinik geboren.

Gerd, Lieselotte und Hans-Dieter Brunowsky Ende 1928

Margarethe Brunowsky 1928 mit ihrer ersten Tochter

Man hatte damals keine Kamera. Von Haus und Garten gibt es aus der Zeit keine Fotos.

Die letzte Aufnahme von Margarethe Brunowsky vor der Umsiedlung.

Auch die zwischen 1930 und 1939 geborenen Geschwister. Bernd-Erich, Annemarie, und Irmela sind erst auf einem in Posen aufgenommenen Foto zu sehen:

Lotti, Vater Leonhard Brunowsky mit Irmela geb. 1939, Annemarie, Vaters zweite Frau, Bernd Erich. Dahinter die Stiefgeschwister Roswita und Siegfried, die nicht in Dorpat dazu gehörten. Sie sind beide im Krieg umgekommen. Siegfried ist im Mai 1945 in Berlin gefallen, Roswita an Typhus gestorben, als die Russen da waren.

Die Mitbewohner

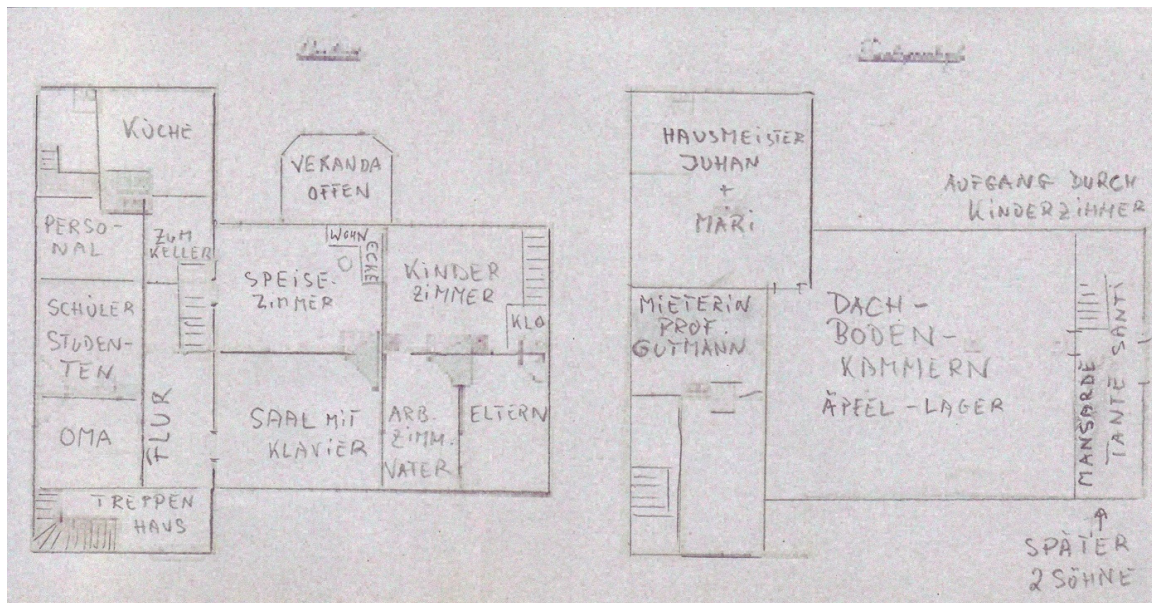
Zu den Bewohnern gehörte außerdem das estnische Hausmeisterpaar Juhan und Mari. Juhan hatte ein Pferd und verdiente sich als Fuhrmann für Lasten aller Art sein Geld. Um den Hof herum gab es einen Holzschuppen und eine Remise mit Stall, wo das Pferd kostenlos stand. Dafür leistete das Ehepaar alle erforderlichen Arbeiten, hielt im Winter die Gehwege schneefrei und den Hof sauber.

Neben der Küche wohnten ein bis zwei Dienstmädchen. Meist waren es Bauerntöchter die in der Stadt einen Mann kennen lernen wollten. Sie waren froh, bei einem Pfarrer arbeiten und wohnen zu dürfen. Geld bekamen sie wenig, denn das war bei uns immer knapp.

Dann nahm meine Großmutter immer Schüler oder Studenten vom Lande auf, die bei uns billig wohnten und zur Familie gezählt wurden. Ihre Versorgung war ja mit den russischen Aktien verloren gegangen.

Oben war eine kleine Wohnung an eine Professoren-Witwe Gutmann vermietet.

In einer über das Kinderzimmer erreichbaren Treppe wohnte eine Tante Alexandra Eisenschmidt, die bis zu ihrem Tode mit 90 Jahren in der Familie versorgt wurde. Als sie starb zogen die beiden großen Brüder in dieses Zimmer ein.

Lageplan des Hauses Pastoratsstraße 11 bis 1939

Vorgeschichte der Familie

Im Jahr 1750 lebten in den kleinen kurländischen Städtchen *Jakobstadt*, *Hasenpot* und *Friedrichstadt* deutsche Handwerkerfamilien mit dem Namen „Brunowsky“.

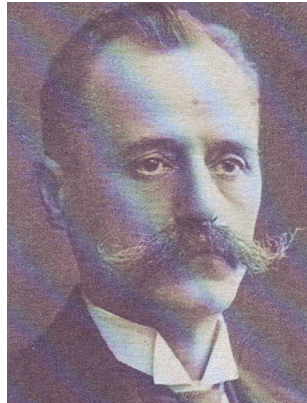
Sie hatten wohl noch zur Zeit des Deutschen Ordens dort gesiedelt. Nach der Reformation wurde aus dem Ordensland ein weltliches Herzogtum „Kurland“, das ab 1561 unter polnische Lehenshoheit kam. Irgendwann hat damals ein Vorfahre seinem deutschen Vornamen „Bruno“ die in Polen übliche Endung angehängt. Bis in die Mitte des 18. Jahrhunderts zurück findet man den Namen Brunowsky in Kirchenbüchern anlässlich von Trauungen und Taufen eingetragen.

Um 1800 gab es einen Gutsschmied Brunowsky, der eine Magnus heiratete. Dies sind wahrscheinlich meine Ururgroßeltern.

Ihr Sohn, Robert Konstantin Brunowsky (etwa 1830 bis 1890) wuchs in Kurland auf, erlernte bei seinem Onkel Magnus das Böttcherhandwerk und wurde später in St. Petersburg Meister.

Er leitete die Böttcherwerkstatt bei der Brauerei Kalinkin. Seine Frau. „Lieschen Seeberg“ stammte auch aus Kurland und sprach gut lettisch

Ihr Sohn, Eduard Brunowsky, ist mein Großvater. Er wurde am 6.1.1864 in St. Petersburg geboren. Dreißig Jahre lang war er Buchhalter bei einer deutschen Holzfirma .Im Jahr 1928 starb er an Alters-TBC.

Ich war damals fünf und sah meinen Vater zum ersten Mal weinen. Er saß an seinem Schreibtisch, den Brief vor sich in der Hand und schluchzte, während meine Mutti ihn zu trösten versuchte.

Um 1800 kam der Zimmermann Reinhold Königsfeld nach Dorpat. Aus dieser Familie, die um 1850 einen Bürgermeister in Dorpat stellte, stammt meine Großmutter, Ida Königsfeld.

Ihr Vater, Ernst Königsfeld, erlernte noch in Dorpat das Klempnerhandwerk, wanderte dann aber nach St. Petersburg aus. Hier heiratete er und bekam am 21.9.1872 eine Tochter. Diese nahm später bei Großvater Eduard Brunowsky Klavierstunden und wurde seine Frau.

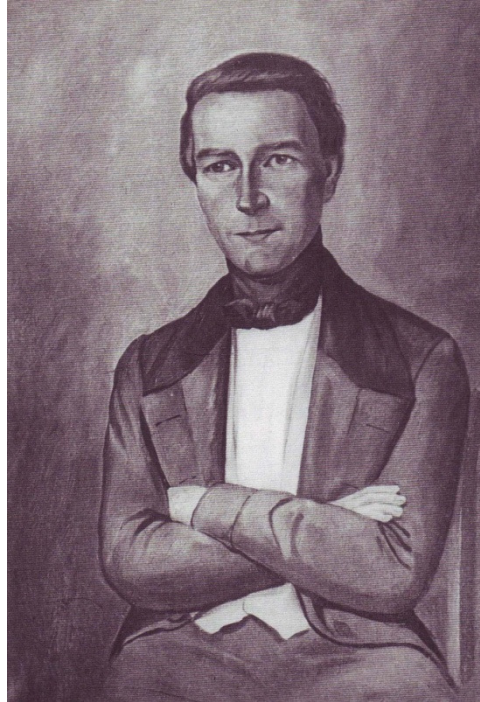
Der I. Weltkrieg führte dann meinen Vater, Leonhard Brunowsky, zurück nach Dorpat.

Dieses 1913 aufgenommene Bild zeigt die Familie vor den Schicksalsschlägen, die unmittelbar danach über sie hereinbrechen sollten. Die Großeltern in der Bildmitte haben Otto, den jüngsten Bruder zwischen sich. Er überlebte Revolution und zweiten Weltkrieg. Ganz links sitzt Leonhard, mein Vater, neben Konstantin, dem ältesten Bruder. Auf der anderen Seite der Großeltern sitzt Woldemar, der mit 27 Jahren an Tuberkulose starb. Eduard, der rechts außen auf dem Bild sitzt, flüchtete wie Vater in den Westen und starb mit 70 Jahren in der DDR. Vorne links sitzt Richard, den die GPU im Lager umgebracht hat, rechts daneben Heinrich, der mit 15 Jahren im Bürgerkrieg von den weißrussischen Truppen verschleppt wurde und verschollen blieb. Die Großmutter ist schließlich im 2. Weltkrieg bei der Belagerung Leningrads verhungert.

Die Vorfahren meiner Mutter entstammen einem alten Bauerngeschlecht, das seinen Stammsitz in der Nähe von Jena hatte. Dort lebte von 1663 bis 1728 ein Landwirt namens Gottfried Eisenschmidt. Sein Urenkel, Johann Adam Heinrich Eisenschmidt, geb. am 2.1.1810, zieht um 1835 als Hauslehrer nach Livland.

Hier heiratet er am 4.7.1841 die Tochter des Probstes in Pölve, dem seine Gemeinde den heute noch erhaltenen Gedenkstein gesetzt hat.

Diese Tochter von Probst Johann Georg I Schwarz, Alexandra Schwarz ge.1818, ist meine Urgroßmutter. Ihr Sohn, Christoph Eisenschmidt, wurde am 30.5.1849 in Pernau geboren. Er arbeitete in Dorpat als Bankbeamter bei einem adeligen Bankinstitut.

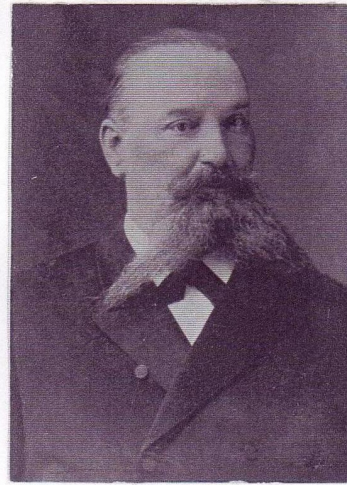
Die Familie Schwarz hatte auch ein Gut bei Pölwe. Es gehörte einem Onkel Woldemar und seiner Frau, Tante Mila.

Ihre Schwester hatte in Riga den Kaufmann Gustav Seezen geheiratet.

Mutter Auguste Seezen, geb. Schwartz, geb. 1846

Vater Friedrich Gustav Seezen
Kaufmann in Riga

Als diese starb, wuchs ihre Tochter Pauline zusammen mit der Schwester Auguste in Schwartzenhof bei Onkel und Tante auf.

Tante Mila mit ihren beiden Nichten

Die Eigentümerin Pauline Eisenschmidt, meine Großmutter

Pauline Seezen sah ihrer Mutter Auguste sehr ähnlich, die Christoph Eisenschmidt in seiner Jugend umworben hatte aber nicht bekam. So wartete er, bis die Tochter heiratsfähig war, und im Jahr 1898 wurden die beiden ein Paar. Mein Großvater Eisenschmidt nahm die

Gehbehinderung seiner jungen Frau in Kauf. Sie hatte bei einer Operation durch einen Kunstfehler ein schlotterndes Knie nachbehalten. Seit dieser Zeit trug sie eine Prothese, die sie ihren Apparat nannte. Trotz dieser Behinderung schenkte sie 4 Kindern das Leben, die sie alle durchbrachte, als ihr Mann im Jahr 1912 verstarb. Ihre Kinder waren damals 13, 11,9 und 6 Jahre alt. Finanziell war die Familie durch ein schuldenfreies Haus und Wertpapiere zunächst abgesichert.

Dann kam der 1. Weltkrieg. Während des Krieges wurden alle deutschen Schulen geschlossen. Man durfte sogar auf der Straße kein deutsch sprechen. In diesen Jahren organisierte meine Großmutter heimlichen Unterricht in unserem Haus, wo auch deutsche Nachbarskinder mit zu Schule gingen.

Die schwerste Zeit begann für meine Großmutter, als bei Kriegsende ihre russischen Eisenbahnaktien wertlos wurden und es keinerlei Rentenansprüche für die Familie mehr gab. In diesen Jahren wurde so viel wie möglich vermietet. Schüler vom Lande wurden in Pension genommen. Die Wohnung oben fand zahlende Bewohner. Und die Verwandten auf dem Gut in Pölve steuerten sicher auch mit Kartoffeln und anderen Lebensmitteln zum Unterhalt bei. Obst und Beeren gab es reichlich im Garten. Wie auch immer, Pauline Eisenschmidt hat ihre Kinder alle groß bekommen. Mit der Heirat der Tochter Margarethe kam wieder ein Geld verdienender Schwiegersohn ins Haus. Und die heranwachsenden Söhne waren bemüht, immer neue Geldquellen zu finden. Es gab keine Mietverpflichtungen für meine Eltern. Man wohnte wie selbstverständlich in einem Hausstand zusammen und teilte, was man hatte.

Die Behinderung von Pauline Eisenschmidt wurde nicht besser und irgendwann konnte sich die alte Dame nur noch mit Krücken fortbewegen. Aber niemals klagte sie über ihr Schicksal. Sie saß auf

einem abgeschabten aber bequemen Stuhl am Fenster und beschäftigte sich mit Handarbeiten. Ihre Taschentücher, die sie mit Höhlern kunstvoll gestaltete, waren gefragte Geschenkartikel und brachten gelegentlich sogar etwas in die Kasse. Am Abend versammelte man sich um die „Ama“ in einer Sofaecke mit Leselampe. Hier wurde vorgelesen oder ein gutes Gespräch geführt. Ein Radio hatten wir nicht. Für mich war es schön, im angrenzenden Kinderzimmer durch einen Spalt vom Bett aus zuzuhören. Nur wenn es interessant wurde, wechselte man ins Russische und ich konnte nichts mehr verstehen.

Pauline Eisenschmidt, geb. Seezen um 1950

Von der Umsiedlung nach Deutschland war meine Großmutter am meisten betroffen. Sie verlor mit dem Haus ihr einziges Vermögen und war in Zukunft nicht mehr unabhängige Besitzerin sondern bei den Kindern wohnende Großmutter ohne eigenes Einkommen. Den Verlust ihrer Tochter 1940 und ihres Sohnes Hermann, der in Russland fiel, ertrug sie tapfer. Wie wir die alte Dame 1945 trotz der Krücken bis nach Ostdeutschland geschafft haben, weiß ich nicht. Aber beim Einmarsch der Roten Armee, saß sie mit ihren Krücken im Keller und behütete die dort hinter einer Wand aus Brennholz versteckten Mädchen und Frauen. An einer Behinderten waren die besoffenen Vergewaltiger nicht interessiert. Und in fließendem

Russisch überzeugte die mutige Frau die „Befreier“ dass es hier weder Uhren noch Mädchen gäbe. So entgingen Tante und meine Schwestern dem schlimmen Schicksal anderer Frauen.

Die nächste Flucht im Heuwagen über die Grenze habe ich in einem anderen Kapitel beschrieben. Ihren Lebensabend verbrachte meine Großmutter dann in einem Pfarrhaus bei Coburg, wo mein Vater sie selbstverständlich aufnahm. Dort ist sie mit etwa achtzig Jahren friedlich eingeschlafen und von meinem Vater neben der Dorfkirche beerdigt worden.

Meine Eltern

Am 25.10.1899 kam meine Mutter, Margarethe Eisenschmidt, zur Welt.

Die Mutter nannten wir „Mutti“. Der Respekt vor dem Vater verbot jeden Kosenamen wie „Vati“ oder „Papi“, so dass wir nur die Anrede „Vater“ kannten. Noch in der Generation meiner Großeltern wurden Vater und Mutter ja gesiezt. Auch die Brüder meiner Mutter hießen „Onkel Hermann“ „Onkel Kiko“ und „Onkel Erich“. Niemals hätten wir gewagt, so wie Maximilian zu seiner Tante Dagmar „Dackelchen“ zu sagen.

Beide Eltern waren sehr gläubige Christen und haben daraus wohl auch viel Kraft für die schweren Stunden in ihrem Leben geschöpft. Jeden Abend saßen wir mit den Eltern beisammen und sangen Choräle. Im Sommer erklang „Geh aus mein Herz und suche Freud, in dieser schönen Sommerzeit“ oder unser Geburtstagslied „Die güldne Sonne“. In der Adventszeit wurden dann die Weihnachtslieder geübt. Jeden Abend beendete das Lied „Breit aus die Flügel beide, oh Jesu meine Freude und nimm Dein Küchlein

ein...“ das Singen und die Stunde vor dem Schlafengehen für uns. Dieses Lied sangen wir auch am Grab, als Mutti 1940 in Posen an einer Diphtherie verstarb. Und es erklang dann dreißig Jahre später bei der Beerdigung meines Vaters in Waldbüttelbrunn, wo es seine zweite Frau, Tante Hella, gestützt auf ihren Stock mit uns anstimmte.

Wir erfuhren viel Liebe und unermüdliche Fürsorge. Niemals gab es ein Wort des Streites zwischen meinen Eltern, an das ich mich erinnern könnte. Es war eine wunderbare, gütige Mutter, der wir Geschwister so viel verdanken.

Vater war ein Pastor, der das vorlebte, was er lehrte. Eine eigene Gemeinde bekam er erst nach dem Krieg. In Dorpat war er am „Walterschen Privatgymnasium“ Lehrer für Religion und Griechisch. Daneben betreute er eine Gemeinde von deutschen Landarbeitern, die man irgendwann aus Rußland hier angesiedelt hatte. Sie lebten weit verstreut, und Vater bemühte sich, sie dem Deutschtum zu erhalten. Er gründete ein Internat, wo ihre Kinder auf eine deutschsprachige Schule gehen konnten. Jeden Sonntag fuhr er über das Land, hielt Andachten, Trauungen, Taufen und Beerdigungen auf den Bauernhöfen ab und „verkuppelte“ deutsche Töchter mit deutschen Bauernsöhnen. Dadurch blieben diese „Kolonisten“, die zwischen lauter Esten wohnten, deutsch und wurden 1939 umgesiedelt, so dass ihnen Sibirien erspart blieb.

Meine Kindheit in Dorpat

Als ich am 1. August 1923 in Dorpat geboren werde, bekommt man in Deutschland für einen Dollar genau eine Million Reichsmark. Schon wenige Tage später ist der Dollarkurs 3,3 Millionen. In Deutschland verarmt das Bürgertum, während Spekulanten und Inflationsgewinnler ihr Geld ins sichere Ausland schaffen. Das

Ruhrgebiet ist besetzt. Allenthalben gärt es. So sieht es also in meinem Vaterland aus, als ich auf die Welt komme.

Aus anderen Gründen haben bei Kriegsende meine deutschen Landsleute im Baltikum ihr Geldvermögen verloren. Die in russischen Staatspapieren angelegten Ersparnisse sind unwiederbringlich dahin. Außer dem Haus in der Pastoratsstraße 11 hat die Familie keinerlei Vermögen mehr. Mein Vater hat seine Heimat in St. Petersburg verloren und dort seine Eltern zurückgelassen. Seine Brüder sind im Bürgerkrieg von Roten ermordet oder von Weißen verschleppt. Er hat im Baltenregiment den Freiheitskrieg der Esten gegen die Bolschewisten mitgemacht, dann sein Theologiestudium beendet und ernährt jetzt seine Familie als Lehrer für Religion und Griechisch am Walterschen Privatgymnasium in Dorpat.

Das Gymnasium heute

Wir haben zu leben und ich wachse ohne Not zu kennen heran. Wirklich reiche Leute gehören nicht zu unserem Umgang. Aber alle Deutschen machen ihr Abitur. Man hat kein Geld aber Personal. Für 10 Kronen im Monat sind Bauerntöchter vom Lande bereit, in der Stadt zu dienen. In einem Pfarrhaus fühlen sie sich behütet und haben Aussicht, in der Stadt einen passenden Partner zu finden.

Estnisch lerne ich im Umgang mit Köchin, Kindermädchen und Hausmeisterehepaar wie eine zweite Muttersprache.

Erlebnisse mit meinen Onkeln

Zu den frühesten Erinnerungen meiner Kindheit gehören die Jahre, wo die Brüder meiner Mutter noch in der Großfamilie wohnten. Es war eine Zeit, in der niemand Geld hatte. Insbesondere Onkel Erich war ein erfinderischer Geist, der ständig neue Ideen hatte, wie man zu dem Guten in bar kommen könne. So wurde bei uns Toilettenseife gekocht. An das Rezept erinnere ich mich nicht. Wohl aber weiß ich noch, dass man eine Form mit einem springenden Pferd bastelte und dass das Modell aus geknetetem Schwarzbrot gefertigt wurde. Das frische Brot gab eine leicht formbare Masse, in die man ein Relief hinein drücken konnte. Wenn die Masse hart getrocknet war, wurde ein Gipsabdruck und schließlich eine Metallform für die Seifenpresse hergestellt.

Es gab zu der Zeit in Dorpat im Winter mehrere Maskenbälle. In der Faschingszeit presste unsere Familie Masken. Onkel Erich hatte dazu wieder die Formen gefertigt, die auf einem Gasherd erhitzt wurden. Meine Mutter hatte die Aufgabe, die Stoffe zuzuschneiden. Für die Oberseite wurden edle bunte Stoffen verwendet. Die Unterseite aus weißem Leinen wurde in Stärke getränkt. Dann kamen Vor- und Rückseite in das Unterteil der Form und wurden mit einem passenden Oberteil gepresst und erhitzt, bis die Maske ihre Figur hatte. Schließlich wurde der überschießende Stoff sauber abgeschnitten, Ösen zur Befestigung des Gummibandes hinein gestanzt und die fertigen Masken im Karton verstaut. Die Kartons lieferte ein Bruder meiner Großmutter, der sich mit der Fertigung von Verpackungsmaterial eine Existenz geschaffen hatte. Wenn sich die Bestellungen häuften, arbeitete die ganze Familie die Nächte hindurch, um die Kasse aufzubessern.

Ein anderes Produkt der Erfindungsgabe von Onkel Erich war ein funktionierender Zigarettenautomat. Leider fand sich kein Investor, der die Produktion hätte übernehmen können. So blieb es ein Spielzeug im eigenen Hause.

Nicht so harmlos verlief der Versuch, ein Loch in der Gasleitung zu finden, als es eines Tages in der Küche zu riechen begann. Onkel Erich meinte, man könne mit einem Feuerzeug die Stelle in der Leitung finden, wo das Gas austrat. Als er das Feuerzeug anmachte, gab es die zu erwartende Explosion. Das Gemisch in der Küche war schon so angereichert, dass ein Funken genügte. Die Küchentür flog auf den Hof bis zur Wasserpumpe. Mein Onkel kam mit Verbrennungen im Gesicht und an den Händen ins Krankenhaus und wir Kinder hatten gelernt, bei Gasgeruch vorsichtiger zu sein.

Onkel Kicko, wie wir Christoph nannten, war immer bemüht uns Kinder zu verwöhnen. Wir hatten eine Akazie im Garten, die noch so klein war, dass man den Stamm bewegen konnte. Der Onkel bezeichnete sie als „Bommibaum“ den man nur schütteln müsse, damit die reifen Bonbons herunter fielen. Während wir mit kräftigem Schütteln beschäftigt waren, warf der Onkel hinter uns eine Hand voll Konfekt in die Baumkrone, die wir dann jauchzend einsammelten. Wir haben uns immer gewundert, warum es keine Bonbons zu ernten gab, wenn Onkel Kicko nicht da war.

Onkel Hermann heiratete in unserem Haus. Die Hochzeit war anberaumt, als wir Kinder die Masern bekamen. Den Termin zu verschieben, ging nicht. Also wurde im Elternschlafzimmer eine Isolierstation eingerichtet und meine Mutter schaffte es, die ganze Feier über die Bühne laufen zu lassen und sich gleichzeitig um die Kranken zu kümmern, die natürlich die Hochzeitsgerichte mit essen durften. Selbstverständlich übernachteten alle Verwandten, die von auswärts angereist waren, mehr oder weniger behelfsmäßig in der

Pastoratsstraße 11 . Ein Hotel konnte keiner sich leisten. Damals kannte man noch den guten alten Strohsack, den man gefüllt auf den Fußboden legte, mit Laken, Kopfkissen und Decke versah und so als Bett benutzen konnte. Den Luxus echter Betten gönnte man bei diesem Fest dem Brautpaar, der Großmutter und den kranken Kindern. Natürlich waren Männer und Frauen bei diesem Lagerleben streng getrennt. Aber wie man damals mit einem Plumpsklo für so eine Gesellschaft auskam, bleibt mir heute ein Rätsel.

Nach dem Fest schrieb einer der Verwandten in unser Gästebuch den Absatz: „....und es steht trotz Sturm und Braus unser liebes Gummihaus.“

Unser Garten

Wenn man aus der Veranda herauskam, lag ein großer freier Platz davor, wo wir als Kinder einen Sandkasten hatten. Rechts gab es eine alte Eiche mit Zweigen, die bis auf das Verandadach reichten. Es war ein toller Beweis meiner Kletterkünste, wenn ich vorsichtig die Tragkraft der Äste ausprobierte und vom Baum auf das Verandadach wechselte.

Hinter dem Platz stand eine riesige alte Tanne, die eine Kastanie und eine Linde um das Doppelte überragte. Links ging es in einen Obstgarten mit Sträuchern und Apfelbäumen. Am hinteren Zaun entlang standen Himbeersträucher, die mein Vater jedes Jahr säuberlich auszuschneiden pflegte. Er war ein großer Gartenfreund, beherrschte die Kunst des Pfropfens und Okulierens und war sehr stolz, wenn es gelang, auf einen wilden Trieb ein edles Reis von einem Serinka-Apfel zum Anwachsen zu bringen. Der Serinka war eine Apfelsorte, die es heute nicht mehr gibt. Er hatte die Form einer Paprika, war ein Winterapfel, wurde im Oktober geerntet und in

Zeitungspapier eingewickelt auf dem Dachboden bis zum Verzehr gelagert. Ein anderer Winterapfel war der Borstafer mit kleinen gelben Früchten. Es gab noch einen gut tragenden Rosenapfel, der neu angepflanzt schon bald mit herrlichen Äpfeln auf uns Kinder wartete. Da die Früchte nicht für den Winter geeignet waren, durften wir hier so viel wir wollten essen. Ein uralter Baum mit Augustäpfeln trug nur wenig Früchte, die so weit oben wuchsen, dass wir sie nur als Fallobst kannten. Im übrigen standen zwischen den Obstbäumen zahlreich Sträucher mit Stachelbeeren und Johannisbeeren. Alles wurde geerntet und eingemacht. Aber wir Kinder durften nach Herzenslust davon essen, wann immer wir wollten. Am Rande des Hofes stand schließlich noch ein alter Birnbaum. Der hatte die schönsten Früchte oben in der Krone wo selbst ich mich als guter Kletterer nicht hin traute. Geerntet wurde das Obst mit einer langen Stange, die oben einen Sack mit Pflückschlitz hatte. Man hielt den Sack unter einen Apfel und schnitt dann den Stil mit so einem Schlitz ab. Aber was ich als Kletterer erreichen konnte, wurde mit der Hand in einen Korb gepflückt. Für uns Kinder war der Garten ein toller Spielplatz.

Links war ein großer Komposthaufen am Zaun zum Hofplatz, auf dem immer Kürbisse wuchsen. Es gab immer so reichlich große Kürbisse, die natürlich alle verwertet wurden. Seit der Zeit mag ich Kürbis nicht mehr essen. Schade, dass dieser schöne Garten heute nicht mehr da ist.

Unsere Tiere

Unser Hausmeister Juhan hatte ein großes schwarzes Arbeitspferd. Er fuhr damit Lasten aller Art von und zum Güterbahnhof. Mitfahren durften wir Kinder bei ihm nicht, weil der Wagen eine leer Plattform war, auf der nur der Kutscher saß. Aber das Pferd wurde gelegentlich zum nicht gepflasterten Teil des Hofes gebracht und durfte sich dort

im Staub wälzen. Das war immer ein aufregendes Ereignis, denn der Gaul gab lautes Lustschnaufen von sich, sprang nach dem Wälzen wiehernd hoch und schüttelte dann den Staub aus seinem Fell. Wir Kinder standen dann an der Gartenseite des Zauns und sahen dem Schauspiel begeistert zu. Aber näher sind wir diesem Tier nie gekommen, das seinen Stall in einem großen Gebäude hatte, wo in guten Zeiten auch ein Kutsche der Familie gestanden hatte.

Ein besonderes Hobby meines Vaters waren seine Hühner. Er hatte in dem offene „Holzstall“, wie wir den Verschlag für das Brennholz nannten, einen frostfesten Hühnerstall einbauen lassen. Hier überwinterten etwa zwanzig Hühner und ein Hahn. Die Hälfte waren braune Rodeländer und die andere Hälfte weiße Leghornhühner. Mein Vater baute kleine Kästen zum Eierlegen, in die die Hennen hinein aber nicht heraus konnten. So war es möglich jedes Ei einem Huhn zuzuordnen und die Legeleistung zu zählen. Zum Brüten wurden dann nur die Eier der besten Legehennen ausgewählt. Besonders stolz war mein Vater auf seine Kreuzung von beiden Rassen. Diese Hühner legten gut und gaben viel Fleisch. Im Sommer durften Hühner und Küken frei im, großen Garten herumlaufen, Graß zupfen und sich im trockenem Staub unter den Büschen plustern. Natürlich hatten wir wegen der Küken niemals Katzen. Als ein großer Kater sich einmal mehrere Küken holte, verlor mein Vater die Geduld. Er besorgte sich ein Kleinkalibergewehr und knallte den offenbar herrenlosen Kater auf dem Nachbargrundstück ab. Dort wohnten allerdings keine Nachbarn. Es war nur ein leerer Bauplatz, auf dem sich der Räuber angesiedelt hatte.

Eine große Jagdhündin besaßen wir auch. Sie hieß Diana und war ein deutscher Hühnerhund von edler Rasse. Man ließ sie decken, was wir Kinder nicht erleben durften. Sogar als die Welpen zu Weihnachten ankamen, wurden die jugend weggesperrt, damit wir nicht in unserer

Unschuld beeinträchtigt würden. Mit den kleinen Welpen durften wir dann aber herrlich spielen.

Als ich größer wurde, bekam ich ein paar Kaninchen geschenkt. Jetzt waren wir im Sommer damit beschäftigt, Löwenzahnblätter zu pflücken. Diese Butterblumen gab es im Garten aber auch im Park des Handwerkervereins gegenüber reichlich. Im Winter wurden alle Küchenabfälle verwertet, um Hühner, Hund und Karnickel zu verpflegen. Getreide war teuer und wurde nur etwas zugefüttert. Aber alle Eierschalen wurden klein gestampft und den Hühnern als Kalk wieder zugeführt. Die Kaninchenzucht blühte und es wurden immer neue Kästen gebraucht. So wurde ich dieses Hobby langsam leid. Niemand von uns hätte es übers Herz gebracht, die süßen Stallhasen zu schlachten oder zu essen. Ich verschenkte sie alle, und so sind sie wohl doch im Topf gelandet.

Unsere Beziehungen zu den Esten

Mit dem Estnischen Staat hatten die bürgerlichen Deutschen im Gegensatz zu den enteigneten Gutsbesitzern keine Probleme. Sie hatten im Baltenregiment für diesen Freistaat gekämpft, waren sehr damit einverstanden, dass ein kommunistischer Aufstand niedergeschlagen wurde und genossen ihre Minderheitenrechte. Wir hatten eine Kulturautonomie, die uns deutsche Schulen und Kirchen erlaubte. Auch dass Präsident Päts autoritär regierte, fanden wir in Ordnung. Die alte Generation kannte es nicht anders vom Kaiserreich und wir Jungen fanden es normal, dass man hier, wie in Deutschland, die parlamentarische Demokratie mit ihren verächtlich „Schwatzbuden“ genannten Parlamenten nicht für wichtig hielt.

Die zwischenmenschlichen Beziehungen zu den Esten waren sehr unterschiedlich. Auf dem Lande in Pölve waren meine Verwandten mit den estnischen Bauern eng befreundet. Und der Probst Schwarz hatte

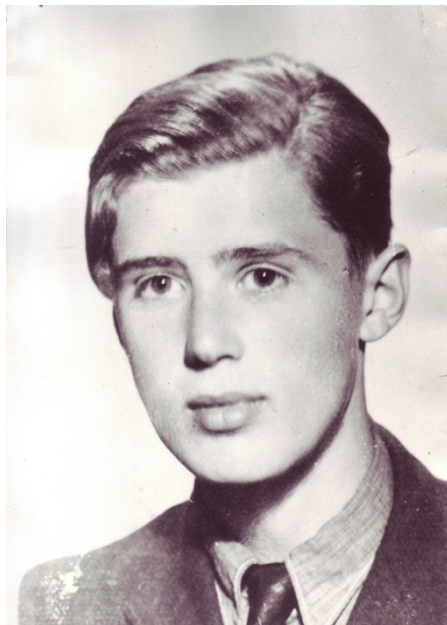
ja eine estnische Gemeinde und liebte seine Schäfchen. Auch der Sohn des Apothekers, Bernd Nielsen Stockeby, beschreibt in seinen Erinnerungen sein erstes Erlebnis mit der estnischen Tochter eines Buschwächters anlässlich einer Auerhahnjagd.

In Viljandi dagegen waren die wohlhabenden Deutschen sehr um gesellschaftliches Eigenleben bemüht. Meine Tante Benita, die spätere Frau von Onkel Christoph Eisenschmidt, wurde z.B. nach Deutschland in ein Internat gesteckt, als sie sich in einen estnischen Jungen verliebt hatte.

Die Eltern von deutschen Jungen waren da großzügiger. Es gehörte zur Doppelmoral der damaligen Gesellschaft, dass man sich als Junge die Hörner abstoßen durfte, als Mädchen aber bis zur Ehe unschuldig bleiben sollte. Ich habe mit 14 Jahren Tanzstunden mit deutschen Schülerinnen gehabt, fand aber einige harmlose Knutschereien mit estnischen Freundinnen auf dem Domberg sehr viel attraktiver. Dann erlebte ich meine erste große Liebe mit Ly. Ich begegnete ihr und ihrer Freundin beim botanischen Garten gegenüber unserer Turnhalle. Die Mädchen hatten sich untergehakt und kicherten, als ich ihnen mit einem Auge zuzwinkerte. Wir gingen dann bis zur Umsiedlung zusammen auf Schulfeste, tanzten langsamen Walzer zur Melodie „Ich tanze mit dir in den Himmel hinein ..“ und küssten uns zärtlich in der Rigaer Straße.

Meine estnische Freundin 1939

Hans-Dieter Brunowsky 1939

Während des Krieges fanden wir wieder Kontakt zueinander, schrieben uns heiÙe Briefe und tauschten Fotos aus.

Dann verloren wir uns bis 1989 aus den Augen. Ich habe einen Freund gebeten nachzuforschen ob es diese Jugendfreundin noch gäbe. Er fand sie und sollte ihr zum Geburtstag ein paar Blumen für 10 DM schicken. Ich wusste nicht, wie viel rote Rosen man für dieses

Geld bekommt. Es war ein Arm voll und so weckte ich nicht erfüllbare Hoffnungen, denn ich bin inzwischen 64 Jahre glücklich verheiratet.

Aber dieses Beispiel zeigt, dass die junge Generation sich gut verstand und keine Beziehungsprobleme zwischen Esten und Deutschen kannte

Jugenderinnerungen beim Besuch in Estland 1989

Fünzig Jahre später stehe ich in Dorpat vor meinem Geburtshaus in der Pastoratstraße 11, heute „Õpetaja tänav“.

Das große Wohnhaus, das der Großvater Eisenschmidt vor hundert Jahren für seine Familie gekauft hatte, ist noch gut erhalten. Holzhäuser sind erstaunlich langlebig. Erinnerungen werden wach. Es hat sich wenig verändert seit wir 1939 umgesiedelt wurden. Sicher, die große Tanne hinter dem Haus fehlt und der Obstgarten ist verschwunden. Auch die Veranda hat man abgerissen, da sie als Symbol bürgerlichen Wohlstands unter der Sowjetregierung fehl am Platz schien. Aber sonst ist das Haus gut erhalten, wenn auch das

schöne Dach aus grauen Pfannen durch scheußliches Eternit ersetzt worden ist und der hellgrüne Anstrich braun übermalt ist.

Wenigstens meine alte Eiche steht noch . Die Vergangenheit wird lebendig. Mir fallen all die Kletterstreuiche ein, mit denen ich unsere Ama so oft geängstigt habe:

An der über hundert Jahre alten Tanne muß ich Holzsprossen annageln, um bis zu den ersten Ästen hinaufhängeln zu können. Dann baue ich mir oben aus Brettern einen Mastkorb . Dort lasse ich mich in schwankender Höhe vom Wind schaukeln und spiele Seeräuber und Ausguck.

Zum Entsetzen der Großmutter benutze ich ganz oben einen kräftigen Ast für Turnübungen. Mein freihändiger Kniehang in zwanzig Meter Höhe schockt die alte Dame ganz schön.

Neben der Tanne steht eine Kastanie. Ich spanne zwei kräftige Leinen zwischen den beiden Bäumen, eine obere zum Festhalten und eine untere zum Begehen. Im Angesicht johlender Klassenkameraden wage ich den Übergang. Beide Gipfel geben nämlich kräftig nach und ich hänge zwischen den steil nach oben zeigenden Enden der Leine. Als ich mich mit Kletterschluss aus der misslichen Lage befreien kann, verstummen die Spötter.

Die Ulme im Hof wächst so kräftig, dass eine Stromleitung zwischen die Zweige gerät und meine Klettertouren stört. Beim Versuch, den Draht mit einer Kombizange durchzuschneiden, lerne ich noch vor der ersten Physikstunde, wie sich 220 Volt anfühlen.

Bei Arist von zur Mühlen steht eine hoher Pflaumenbaum mit köstlichen großen Früchten in der unerreichbar erscheinenden Krone. Problemlos komme ich hinauf. Dann knackt der ganze Baum in der Mitte durch und ich Lande mit dem oberen Stück Pflaumenbaum in einem

Stachelbeerstrauch.

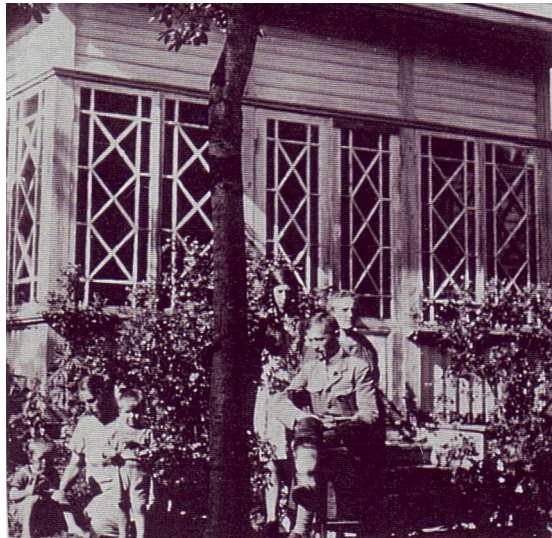
Die Zweige unserer Eiche ragen hinüber bis zum Verandadach. Vorsichtig probiere ich es, vom Baum aus bis zum Dach zu klettern. Oben sichere ich an einem Zweig, während ich unten Fuß vor Fuß probiere, ob der untere Ast noch trägt. Das Eichenholz hält!

Jahre später bin ich bei *Hauselau* Helfer in einem Jugendheim. Dort klettere ich an kahlen

Kiefernstämmen hoch. Nur die vertrockneten Aststümpfe geben ein wenig Halt, während ich mich am glatten Stamm festklammere. Immerhin gelingt es mir, einen jungen Reiher aus dem Nest zu holen, obwohl der mich beim Klettern von hinten und von vorn mit Kot und halbverdaulichem Fisch unter Beschuß nimmt. Wochenlang sind meine Zöglinge nun beschäftigt, Frösche, Glasaale und Würmer für unseren Vogel zu sammeln.

Sommerferien am Strand

Schon mein Vater verbrachte als Kind sieben herrliche Sommerferien am Strand in Estland. Großvater mietete ein Fischerhaus an der Steilküste von Toila. Die Inhaberin zog solange in das kleine Saunahäuschen auf dem Anwesen. Man schlief auf Strohsäcken und verbrachte die Zeit mit dem Sammeln von Beeren und Pilzen, Krebsfang und Baden in der Brandung. Dieses Erlebnis wollen die Eltern auch uns weitervermitteln.

Die Familie vor der Veranda in Udrias

Als ich drei Jahre alt bin, mieten sie ein Ferienhaus mit großer Veranda in Udrias. Es folgen Ferien in Vösu und Vainupää, wo wir mehrere Sommer verbringen. Die Schulferien dauern im Sommer mehrere Monate und in dieser Zeit macht auch alles andere dicht. An der Universität gibt es Semesterferien, die Justiz hat Gerichtsferien, und die ganze deutsche Gesellschaft zieht an den Strand.

In Wainopää, an das ich mich am besten erinnern kann, wohnen wir in einem Sommerhaus gemeinsam mit einer reichsdeutschen Familie, denen wir Zimmer untervermietet haben.

So ist die schöne Villa für uns bezahlbar. Die Fahrt zum Strand ist jedes Jahr ein Abenteuer. Wir mieten uns einen Lastwagen. Auf die Ladefläche kommen Gepäck, Möbelstücke, wir Kinder und in ihrem Sessel die alte Ama. Damals fragt niemand, ob das zulässig ist. Erst geht es durch Wälder und Wiesen auf der Revaler Landstraße nach Norden. Wenn die Burgruine von Wesenberg auftaucht, wissen wir, dass es nicht mehr weit zum Finnischen Meerbusen ist. Beim Einschwenken auf die Küstenstraße begrüßen uns die drei alten auf dem Strand liegenden Schoner und dahinter die rauschende Brandung, Große Granitblöcke, die Findlinge aus der Eiszeit,

schmücken den langen Sandstrand. Riesige rotbraune Kiefernstämme neigen sich majestätisch im steifen Nordwestwind. Die klare Luft entschädigt für die stundenlange Fahrt im Staub der ungeteerten Landstraßen.

Während die Eltern abladen und die Wohnung einrichten, toben wir schon mal an den Strand. Mein erster Weg führt mich zu den ausgemusterten „Seeräuber-Schiffen“. Der Geruch von Teer und Seetang umfängt mich und ich träume von Seefahrt und Schlachtendonner. Sicher wächst schon damals der Wunsch, eines Tages die Seefahrt zum Beruf zu machen.

Am nächsten Morgen klettere ich auf einen Findling, der so hoch ist, dass man vom Strand aus nicht gesehen wird, wenn man da oben in der Sonne brät. Zu meiner biologischen Fortbildung trägt bei, dass sich unbeobachtetühlende Damen am sonst menschenleeren Strand zwanglos ihr Badezeug wechseln. FKK wäre im Baltikum natürlich undenkbar gewesen, und meine Eltern habe ich niemals nackt erlebt.

Ich freude mich mit den Fischern an, die in aller Herrgottsfrühe mit ihren großen Motorbooten hinaus fahren. Höhepunkt ist, wenn ich selber einmal mit hinaus darf. Es ist noch Nacht, als wir auslaufen, aber im Norden wird es um diese Jahreszeit nie ganz dunkel. Motorengebrumm, wetterharte Gesichter, Dieselgeruch und das sanfte Schwingen der Dünung: Es erfasst mich ein unbeschreibliches Glücksgefühl! Wenn wir von See heimkehren, stehen die Frauen schon mit den angeheizten Räucheröfen und leeren Kisten am Strand. Blitzschnell werden die „Silkud“ genannten Strömlinge geschlachtet, aufgeschlitzt und auf eine Eisenstange geschoben. Sie geht bei den Kiemen hinein und durch das Maul heraus. Ist die Stange voll, kommt sie in einen Rahmen, der dann voller Fische im Räucherofen verschwindet. Noch warm wird die fertige Ware in die kleinen Kisten geschichtet und auf den Lieferwagen des wartenden Händlers

verladen, der sie am gleichen Tag in Reval, Narva oder Wesenberg auf den Markt bringt. Manchmal bekomme ich ein paar geräucherte Fische mit nach Hause, wo ich besonders Vater eine Freude damit mache.

Ein kleiner Wildbach in der Nähe verführt zum Angeln. Natürlich schneide ich meine Rute selber. Schnur, Korken und Haken gibt es für ein paar Cent beim Krämer. Bald bringe ich stolz meine erste kleine Forelle mit. Die großen sind nicht dumm genug den Wurm an meinem Haken zu beachten. Es gibt auch noch Krebse im Bach. Mit etwas Glück gelingt es, sie im flachen Wasser zu greifen. Man muss einen Stein leicht anlüften und zupacken, bevor der Krebs es mit seinen Zangen tut oder rückwärts mit gewaltigen Schwanzschlägen abzischt.

Aber mit dieser Art Beute kann ich nicht viel zur Ernährung der Familie beisteuern. Besser gelingt das, wenn wir zum Sammeln von „Schwarzbeeren“ oder „Hahnenriezen“ (So nannten wir im Baltikum Blaubeeren und Pfifferlinge) mit Vater in die Kiefernwälder ausziehen. Mutti begleitet uns mit köstlichen Butterbroten und Säften, so dass wir am Ziel erst mal zünftig picknicken können. Mit Eimern voll Beeren und Körben voller Pilze kommen wir am Abend wieder. Mittels einer Trillerpfeife signalisiert Vater uns seinen Standort, wenn wir uns zwischendurch zum Abzählen sammeln müssen. Bis heute sind Sammeln von Beeren und Pilzen mein Hobby geblieben, das inzwischen Mutti, die Kinder und Großkinder teilen.

Im Handumdrehen steht der Herbst vor der Tür. Vorbei an endlosen Zäunen aus aufgeschichteten Kalksteinen, Wiesen und reifenden Roggenfeldern geht es im LKW zurück nach Dorpat.

Die letzten Jahre vor dem Krieg

Zurück in Dorpat besuche ich nun doch die Zeddelmannsche Schule. Wieder erlebe ich am Rundfunkempfänger die Reportagen über die Wiederbesetzung des Rheinlandes am

7.März 1936. Die Stimme des Reporters überschlägt sich, als er den Einmarsch der Wehrmachtverbände in die entmilitarisierte Zone schildert. Im Geschichtsunterricht steht das Versailler „Diktat“ auf der Tagesordnung. Und dann die Olympischen Spiele in Berlin! Wir kommen nicht mehr vom Radio weg, Begeisterung über jeden deutschen Sieg. Aber natürlich lesen wir auch in der Zeitung von einem Bürgerkrieg in Spanien und der Invasion Italiens in Abessinien. Wir finden es selbstverständlich, dass man versucht, sich Siedlungsraum zu sichern und beklagen es, dass man Deutschland seine Kolonien gestohlen hat. Mit 14 verschlinge ich Wild-West-Romane, die uns unser Direktor aus seiner Privatbibliothek ausleiht. Da die Esten uns nicht erlauben, in Braunhemden herumzulaufen und mit „Heil-Hitler!“ zu grüßen, ahmen wir die Sudetendeutschen nach. Wir tragen weiße Hemden, extrem kurze Hosen, weiße Kniestrümpfe und Schulterriemen bei unseren Treffen. Auch das ist natürlich eine Uniform. Allerdings ist dieser Aufzug in der Schule nicht gefragt. In der Universitätsstadt Dorpat sind unsere Lehrer nicht so „bewegt“, wie im kleinen Weißenstein.

Von Demokratie hören wir weder in der Schule noch zu Hause ein gutes Wort. Wer gegen die Nationalsozialisten ist, sehnt sich nach der Monarchie zurück. Auch Estland ist unter seinem Präsidenten Päts ein autoritär geführter Staat. Bolschewisten oder Sozialisten haben hier keine Chance. Zu nah ist die Erinnerung an die roten Mordbanden. Mein Vater zeigt mir den Keller, wo man 1918 vor dem Einrücken der deutschen Truppen seinen Amtsbruder, Pastor Hahn, und viele andere Deutsche erschossen hat. Dabei liebt er seine russischen Landsleute und hasst nur den Bolschewismus.

Sommer in Pölve

In Pölve war unser Urgroßvater bis 1874 Probst.

In einer Art Erbfolge ist Onkel Christel Schwarz dort wieder im gleichen Amt. Von ihm lassen sich meine Eltern trauen und wir Kinder sind dort stets willkommene Gäste. Christels Bruder, Onkel Eduard Schwarz, hat das Gut geerbt, auf dem meine Großmutter aufgewachsen ist. Tante Sally mit ihren beiden Schwestern Nelly und Mary regiert hier als tüchtige Hausfrau. Die beiden erwachsenen Söhne, Erik und Gert, bewirtschaften die Felder. Ein zehnsitziger alter Ford stellt die Verbindung zur Universitätsstadt Dorpat her. Und nicht selten feiern die Studenten hier mit ihren früheren Schulkameraden laute Feste im Gutshaus „Schwarzenhof“, das die Esten „Marjamöis“ nennen. Ein Schafstall, eine Darre und ein Stall für Pferde und Kühe sind noch aus der Zeit vor der Bodenreform erhalten, bei der 90 % der Felder und Wiesen an estnische Landarbeiter verteilt wurden. Der Kuhstall ist in eine große Scheune einbezogen. Zwei Rampen führen hinauf auf den Heuboden über dem Stall. Man fährt im Sommer mit den Heuwagen hinauf unters Dach und nach dem Abladen auf der

anderen Giebelseite wieder hinunter. Die Kühe stehen im Winter auf einem Gemisch aus Mist und Stroh, das bis zum Frühjahr eine Höhe von anderthalb Metern erreichen kann. Der gärende Naturdünger ersetzt in den estnischen Stallungen die Heizung. Im Frühling muss dieser Mist aufs Feld. Zu den Wirtschaftsgebäuden des Hofes gehört auch ein Eiskeller, in dem die Eisschollen aus dem Dorfteich tief unter der Erde den ganzen Sommer über gefroren bleiben und den Vorratskeller mit Milchprodukten und Frischfleisch kühlen.

Die Nachbarn sind heute mit den Söhnen ihres früheren Gutsherren eng befreundet. Zum Ausfahren des Mistes im Frühjahr und zum Dreschen des Getreides kommen sie mit ihren Gespannen helfen. Diese Gemeinschaftsarbeit nennt man „Talkus“. Die Bauern ziehen mit ihren Leuten von Hof zu Hof, erledigen die großen Arbeiten gemeinsam und sind anschließend zum Essen sowie reichlich Wodka und Bier eingeladen. Am Abend wird getanzt. Andern Tages ziehen die Gespannführer mit ihren Mägden und Knechten dann zum nächsten Hof. Nur so ist es zu schaffen, den Mist auszufahren bzw. im Herbst das Korn direkt vom Felde zum Dreschen zu bringen und die Arbeit an einem Tage zu erledigen.

Als ich größer bin, helfe ich hier im Sommer bei der Landarbeit mit. Beim „Talkus“ bin ich Gespannführer. Die Männer laden im Stall auf. Neben dem zweispännigen Ackerwagen fahre ich den Mist aufs Feld, wo ihn die Mägde verteilen. Zurück geht es dann frei auf dem leeren Wagen stehend im Trab zum Hof. Ich fühle mich wie ein römischer Wagenlenker. Im Herbst wird in Gemeinschaftsarbeit gedroschen. Jetzt reichen die Männer auf dem Feld die Garben mit Mistgabeln zu mir herauf, die ich schichten und dann zur Dreschmaschine fahren muß. Hoch oben auf dem Korn lenke ich die Rosse. Die Maschine wird von einer riesigen schwarzen Lokomobile angetrieben, die das Gerät auch von Hof zu Hof transportiert. Bei uns ist der Dreschplatz unmittelbar neben der Darre. Das noch etwas feuchte Getreide wird

hier erhitzt und gewendet, bis es trocken genug ist. Und natürlich flirte ich auch ein wenig mit den hübschen Mägden, die sich aber mehr für Erwachsene interessieren. Eine wunderbare Zeit!

Tante Sally ist die einzige von drei Schwestern, die einen Mann abgekriegt hat. Tante Nelly ist eine hochgewachsene, schlanke Person, von der ich nur weiß, dass sie 1905 Kontakt zu Kreisen mit linken Ideen hatte. Eine Emanze wollte keiner heiraten und so blieb sie eine alte Jungfer, die zwar sehr belesen ist, aber nicht so recht in den Gutsbetrieb auf dem Hof ihrer Schwester passt. Ihre Schwester Mary dagegen ist eine emsige Sammlerin von Beeren und Pilzen.

Sie kennt alle Stellen, wo „Borawiken“, wie Steinpilze auf russisch heißen, wachsen. Sobald die Saison los geht schleppt sie endlose Körbe an, kocht Marmelade aus Preiselbeeren und macht die Pilze winterfest. Die kleinen Steinpilze werden zu Mixed Pickles verarbeitet. Die „Hahnenriezen“ (Pfifferlinge) und alle größeren Pilze salzt sie in Fässern ein. Endlose Bindfäden ziehen sich durch ihr Schlafzimmer, auf denen Pilze oder Apfelscheibchen zum Trocknen aufgereiht sind. Als sie noch in Estland stirbt, gibt Vater ihr den Segen. Ironisch lächelt sie ihn an und meint: „Seltsam, da preist ihr Pastoren nun die himmlischen Herrlichkeiten in den höchsten Tönen, aber kein Deiwel will `rein !“ Es sind ihre letzten Worten.

Jüdische Mitbürger

Tante Salli fährt jedes Jahr mit ihren Weihnachtsgänsen bis nach Dorpat zum Markt. Ihre besten Kunden hat sie in der jüdischen Gemeinde. In einem Winter gerät sie ins Schneetreiben. Das Auto bleibt in den hohen Schneeverwehungen stecken. Als sie ankommt ist es stockdunkel und der Markt ist längst vorbei. So lässt sich die Tante ins Judenviertel fahren. Wie beim Füttern lockt sie nun ihre Gänse mit

dem Ruf: „Ani! Ani! Ani!“ Es erklingt ein Riesengeschnatter auf der Straße. Aus allen Fenstern schauen die Kunden heraus. Im Nu sind alle Gänse verkauft. Tante Sally kommt zu uns in die Pastoratsstraße und wartet das Schneetreiben ab. Für Gäste haben wir immer Platz!

Zu den Juden in unserer Stadt haben wir ein normales Verhältnis. Niemand käme auf die Idee, dass man sie vertreiben oder enteignen müsse. Allerdings hatten wir in Estland auch keine Inflation, bei der sich gerissene Geschäftsleute so unverschämt bereichern konnten, wie das in Deutschland während der Zwanziger Jahre den Antisemitismus begünstigt hat.. Die Großeltern meiner späteren Frau z.B. verkauften damals ein Haus. Als sie das Geld dafür bekamen, reichte es gerade noch für einen Kühlschrank. So was gab es im Baltikum nicht.

Vater ging gerne bei den jüdischen Eltern seiner Schüler einkaufen. Der kleine Fuhrmanski hatte ihm verraten, dass sein Vater abergläubisch wäre: Der erste Kunde in der Woche durfte nicht „ohne zu käufen“ wieder aus dem Laden gehen. Also geht Vater früh am Montag seinen Mantel besorgen. Drei mal verlässt er das Geschäft. Und jedes mal läuft ihm der alte Fuhrmanski flehend nach: „Niu, Herr Pastor, werden wir doch kommen ins Geschäft! Mach ich Ihnen einen Preis, auch wenn se mich werden ruinieren!“ Schmunzelnd greift mein Alter Herr schließlich zu, wenn er das Kleidungsstück nach langem Feilschen für die Hälfte bekommt. Also zu Aversionen gegen diese Mitbürger werden wir wirklich nicht erzogen. Vater erzählte auch gerne jüdische Witze:

Reisen Vater und Sohn in Galizien auf die Dörfer um Felle einzukaufen. Beim alten Ohrenstein handelt der Vater so lange, bis er die Felle zu einem Schundpreis erwerben kann. Kopfschüttelnd hört sich der Sohn die Feilscherei an. Als sie weiterfahren, fragt er schließlich: „Vaterleben, jeder in ganz Galizien weiß doch, du wirst

sowieso nicht bezahlen! Also warum hast du den Preis so herunter gehandelt? Ich versteh das nicht!“ Antwortet der Vater:“Jungchen, der alte Ohrenstein ist ein guter Freund von mir – und ich wollte nicht, dass er so viel an mir verliert.“

Der Wiederaufstieg Deutschlands

Die Auslandsdeutschen erleben eine ungewohnte Förderung durch das Mutterland.. Es gibt einen VDA genannten Verband der Auslandsdeutschen. Vater bekommt von diesem Verein die Geldmittel um seine „Kolonisten-Gemeinde“ zu fördern. Er betreut eine Gruppe von

Wolyniendeutschen. Es sind Bauern, die zu russischer Zeit nach Estland umgesiedelt worden sind. Übers Land verstreut drohen sie im estnischen Volkstum unterzugehen. Es wird ein

Internat gegründet, in dem die deutschen Kinder ihre Muttersprache pflegen. Jeden Sonntag fährt Vater zu seinen Kolonisten, stiftet Ehen, tauft und beerdigt oder hält seinen Sonntagsgottesdienst in Wisust, wo das Internat liegt. Für all dies braucht und bekommt er Gelder aus dem Reich. Auch Reisen nach Deutschland werden ihm finanziert und er ist begeistert von den Eindrücken dort. Für uns Kinder sind die mitgebrachten Weintrauben das größte Erlebnis dabei.

Auch Tante Ira Eisenschmidt, Onkel Hermanns Frau, darf zu einem großen Treffen nach Breslau fahren, wo sich Schlesier, Sudetendeutsche, Volksdeutsche aus Polen , Danziger und Balten in Volkstrachten zu Tanz und Sport versammeln. Heiser vom vielen „Heil-Schreien“ berichtet sie mit Tränen in den Augen, dass sie dem Führer die Hand drücken durfte. Sie ist

unfassbar beeindruckt von seiner Wirkung auf die Menschen und seiner mitreißenden Rede.

Am 12. März 1938 erlebe ich den Anschluss Österreichs am Radio bei Kurt Tarto mit. Tag für Tag lauschen wir dem Jubel der Massen , der ins Unvorstellbare anschwillt, als der Führer schließlich am 15.März in Wien zu hunderttausenden von begeisterten Landsleuten spricht. Im Geschichtsunterricht feiert jetzt auch unser bisher eher zurückhaltender Lehrer den Anschluss. Wir erfahren, dass nach dem Weltkrieg das österreichische Parlament den Zusammenschluss mit dem Altreich fast einstimmig beschlossen hatte, und dass die Siegermächte trotz der Beteuerung des *Selbstbestimmungsrechtes der Völker*, diesen Anschluss verboten hätten. Unter uns jungen Menschen gibt es zu diesem Zeitpunkt wohl kaum noch jemanden, der nicht überzeugter Nationalsozialist wäre.

Am 29.September 1938 wird das Münchener Abkommen von Chamberlain, Daladier, Mussolini und Hitler unterschrieben. Am 10. Oktober marschieren deutsche Soldaten im Sudetenland ein. Wieder lauschen wir gespannt am Radio. Wieder hören wir neben dem Marschtritt der Kolonnen den Jubel der befreiten deutschen Bevölkerung.

Von der Kristallnacht am 9.November erfahren wir nur aus der Zeitung. Ein Jude hat in Paris einen Legationssekretär Ernst von Rath erschossen. Es hat Ausschreitungen gegen jüdische Geschäfte gegeben. Wir finden das erklärlich. Auch in der Schule wird nicht über dieses Ereignis oder gar über die Nürnberger Gesetze diskutiert. Das Reich ist weit weg und Menschenrechte stehen nicht auf dem Lehrplan. Auch Estland wird autoritär regiert und nicht wenige Kommunisten sitzen, was wir völlig in Ordnung finden. Als im März 1939 Deutschland Prag besetzt, beginnen die Erwachsenen sich Sorgen zu machen. Auch wir hocken nicht mehr so fasziniert vor dem Rundfunkempfänger wie noch beim Anschluss Österreichs.

Im Sommer 1939 macht der schwere Kreuzer „Admiral Hipper“ einen Flottenbesuch in Reval. Beeindruckt schildern Klassenkameraden das Erlebnis der Schiffsbesichtigung und die Begegnung mit den „Blauen Jungs“ in ihrer schmucken Ausgeh-Uniform. Leider muss ich auf dieses Erlebnis verzichten. Das Geld für eine Bahnfahrkarte ist einfach nicht in unserem Budget.

An eine Laufbahn bei der Marine wage ich nicht zu denken. Estland hat nur ein paar Minenleger und keinen Bedarf für deutsche Offizieranwärter. Aber seit ich in Wainopäe am Finnischen Meerbusen morgens mit den Fischern zum Sprottenfang auf die Ostsee gefahren bin, bleibt die Seefahrt ein Traumziel.

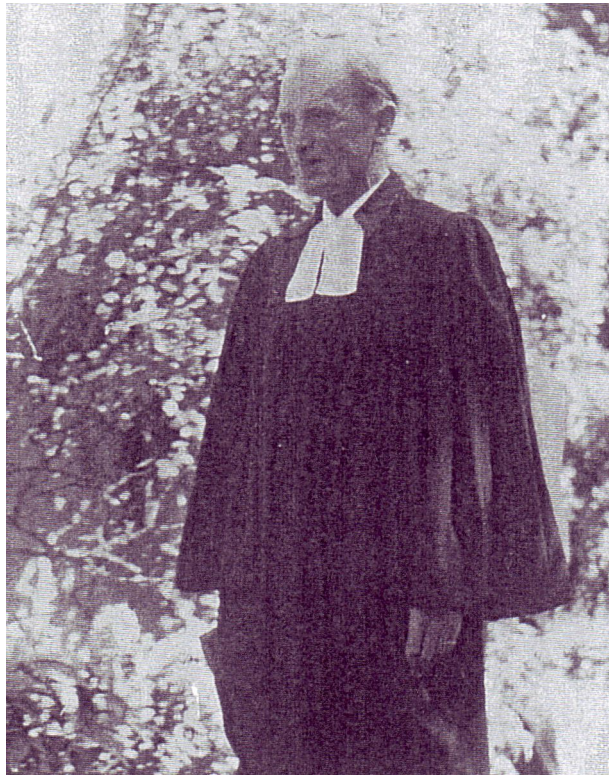
Vormilitärische Ausbildung

Einmal in der Woche haben wir militärischen Unterricht. Estland hat im Freiheitskrieg gute Erfahrungen mit Oberschülern und Studenten gemacht, die Schulter an Schulter mit regulären Truppen tapfer gegen die Bolschewisten gekämpft haben. Angesichts der Übermacht an den Grenzen werden wir von einem Hauptmann zu Partisanen ausgebildet. Jede Woche sind wir auf dem Schießstand mit dem Kleinkalibergewehr. Aber auch mit dem russischen Infanteriegewehr wird fleißig geübt. Ein verlängerter Schlagbolzen macht beim Abdrücken ein kleines Loch in eine am Sprungständer befestigte Zielscheibe. Erst wenn man so exakt bei jedem

Schuss abkommt, dass die Nadelspitze fast genau ins gleich Loch schlägt, darf man mit richtiger Munition schießen. Kein Wunder, dass Estland damals bei Schießsport-Meisterschaften weltweit gut abschneidet. Höhepunkt dieser Ausbildung ist ein Manöver am Ende des Schuljahres, wo wir gegen reguläre Truppen eingesetzt werden. Anschließend paradieren wir mit unseren grünen Schülermützen auf dem Rathausplatz vor dem Oberkommandierenden.

Natürlich wissen wir, dass der Ernstfall blutiger aussehen würde, aber zunächst macht es unheimlich viel Spaß, Soldat zu spielen!

Erinnerungen an meinen Vater

Pastor Brunowsky

Vater war nicht nur Pastor. In Dorpat wie später auch in Posen lehrte er neben Religion auch Latein und Griechisch. Mit pädagogischem Geschick verkaufte er klassische Bildung auch an solche, die sie als zukünftige Handwerker und Restgut-Besitzer die Ilias nun wirklich nicht auswendig zu können brauchten. „Andra moi enepe musa...“ oder so ähnlich habe ich es noch im Ohr, wenn Vater mit leuchtenden Augen und erhobenem Zeigefinger griechische Texte deklamierte. Das war *Kultur* aber auch für die russischen Speisen und

Getränke, vorzugsweise den Wodka, prägte er das Wort „*Kultura*“ wenn er zur *Sakuska* sein Schnäpschen nahm.

Auf einem Schulausflug hatte sich Vater leichtsinniger Weise zum Baden überreden lassen. Obwohl er nachweislich nicht als Kosak gedient hatte, verfügte er doch mit seinen „Reiterbeinen“ über die besten Anlagen dazu, Kavallerist zu werden. Die Schüler verpassten ihm an diesem Ausflugstage den Spitznamen „Dackel“. Warum, weiß eigentlich niemand. Der Name wurde erblich, denn als ich in das Waltersche Privatgymnasium eintrat, hieß ich von Stund an der „Kleine Dackel“

Sehr zum Leidwesen der Humanisten war die deutsche Volksgruppe in Dorpat nicht in der Lage, zwei Schulen zu unterhalten. So ging denn unser Gymnasium ein und die „Zeddelmannsche Schule“ übernahm die unteren Klassen etwa ab 1935. Vater und ein paar andere Lehrer blieben aber, bis die oberen Klassen ihr Abitur gemacht hatten.

Irgendwie war Vater über die Schließung seines Gymnasiums recht verbittert. Ich jedenfalls durfte nicht auf die verächtlich „Realschule“ genannte Konkurrenzanstalt umsatteln. Für ein Jahr wurde ich zu Tante Ira und Onkel Hermann nach Paise geschickt. Wo man als Quintaner weiterhin Latein lernen durfte.

Vater war ein sehr gütiger Erzieher. Strenge lag ihm wenig, obwohl es schon mal was auf den Hosenboden gab, wenn wir es übertrieben. Hierzu durften wir unsere Ruten selber schneiden – wohl ein weises Mittel um den eigenen Zorn etwas abklingen zu lassen. Ein Beispiel für Anlässe, wo ein paar bunte Streifen auf dem Hintern fällig wurden, war mein missglückter Versuch auf Eisschollen im Teich des Handwerkervereins zur See zu fahren. Zum Glück war das Gewässer so flach, dass man zwischen den Eisschollen noch stehen konnte.

Aber die Sorgen, die sich Mutti nach solchen Experimenten machte, verlangten nach Strafe. Wenn wir dagegen kleine Päckchen mit Hühnermist vor unser Fenster legten und Passanten beobachteten, die verstohlen nachschauten, was sie denn gefunden hätten ... über so etwas konnte sich Vater amüsieren. Beschwerden von Nachbarn über unsere Streiche waren nie Anlass für härtere Strafen.

Vater konnte ein einziges Klavierstück – ich glaube eine Masurka – auswendig. Da er keine anderen Stücke einübte, sondern nur diese Melodie bei Festen auf vielfachen Wunsch zum besten gab, spielte er die Weise perfekt mit allem Temperament seiner russischen Seele.

Wenn er dann keine weiteren Stücke mehr aufspielte, hielt man dies für große Bescheidenheit, in deren Glanz sich der Meister nach dem Beifall für das Spielen ein zweites Mal zu sonnen pflegte

Unendlich war die Vielfalt der Variationen, mit denen mein Vater beim Tanzen der Polonaise aufwartete, die er auf Schulfesten oder bei anderen gesellschaftlichen Ereignissen anzuführen pflegte. Er war ein umschwärmter Tänzer und hatte als solcher auch viel Verständnis dafür, dass ich bereits mit dreizehn Jahren meinen ersten Tanzkursus machen wollte.

Leonhard Brunowsky um 1965

Wie auch heute waren wir Jungen in diesem Alter noch von eher kümmerlichem Wuchs verglichen mit den gleichaltrigen Damen. Sie überragten uns um eine gute Treppenstufe. Ich hatte das Pech, eine Melanie Osterwald heim zu begleiten, die ausgerechnet bei einer Kollegin meines Vaters in Pension wohnte. So kam es schon 1936 in unserer Familie zu einer „Abhöraffäre“ bei der Verabschiedung von meiner Flamme. Der alte Herr lachte Tränen, als er über meine – vergleichsweise harmlosen – Bemühungen um Melanie beim Abendbrot berichtete. Natürlich erst, als die kleinen Geschwister schon im Bett waren! Sehr viele Erinnerungen an Vater sind mit Festen verbunden. Vor Augen habe ich ein Kinderfest in unserem Garten, bei dem der Vater im Kreise der sechs- bis achtjährigen Kleinen die Spiele leitete und *„Zeigt her eure Füßchen, zeigt her eure Schuh und schauet den fleißigen Wäscherinnen zu“* sang. Heute spielen wir dieses Spiel mit seinen Urenkeln!

Unsere Feste in der Pastoratsstraße

Bei feierlichen Anlässen saß Vater in langem Gehrock mit gestreifter Hose auf seinem Stammplatz rechts neben der Hausfrau, unserer Mutti. Er sprühte vor Witz und guter Laune und seine Tischreden waren immer voll guter Gedanken und mit Humor gewürzt.

Unsere Mutter präsierte mit stillem Lächeln und immer gleich bleibender Sorge für das Wohl der Gäste an solchen Tafeln, bei denen nach baltischer Art an nichts gespart wurde.

Unser Speisezettel war sonst eher bescheiden: Sauerkohlsuppe, Steckrüben. Suppe aus Roten Beeten, Kohlpieroggen, und anderes verzehrte Vater mit einer, die Köstlichkeit von erlesenen Speisen signalisierenden Mimik. So hielt ich selbst die Brennesselsuppe, die im Frühjahr als „erste grüne Suppe“ gereicht wurde, für eine Delikatesse. Ein Versuch 1964 auch meine Kinder an diese Nahrung

zu gewöhnen, endete mit einer Katastrophe. Ich muss wohl das Rezept nicht richtig in Erinnerung gehabt haben.

Satt sind wir aber immer geworden Im Speisezimmer stand stets eine „Brotmaschine“ mit einem Laib kräftigen Schwarzbrot und ein Topf mit Schmalz. Wer Hunger hatte, durfte während des ganzen Tages beliebig viele „Zwischenmahlzeiten“ damit einlegen.

Geburtstage begannen grundsätzlich mit einem Ständchen. Es wurde die „Guldne Sonne“ oder „Geh aus mein Herz und suche Freud.“ von einem in der Pastoratsstraße immer stattlicher werdenden kleinen Chor für das Geburtstagskind geschmettert. Dazu gab es als Gebäck einen großen Kringel, den Mutti eigenhändig zu backen pflegte obwohl wir ja eine Köchin hatten. Natürlich durften wir unsere Freunde einladen. An solchen Tagen hatte der Großvater immer Zeit, an der Kaffeetafel oder bei den Spielen teil zu nehmen. Er organisierte immer etwas wie Sackhüpfen, Springen nach Würstchen oder Pfänderspiele, so dass wir Gäste und Eltern an solchen Tagen doppelt genossen.

Die Abendandacht gehörte zu den wichtigsten Traditionen des Hauses Brunowsky. Nach dem Abendbrot las der Großvater aus einem Losungsbüchlein einen Bibelspruch vor. Dann sangen wir erst ein paar Lieder, wobei uns dabei das halbe Gesangbuch vertraut wurde. Und am Schluss stand unser Lied „Breit aus die Flügel beide...“ Natürlich war die Adventszeit besonders eindrucksvoll, wenn das Licht ausgemacht wurde und nur eine oder mehrere Kerzen des Adventskranzes die Runde in warmes Dämmerlicht tauchten.

Weihnachten und Ostern

Der Heilige Abend begann mit dem gemeinsamen Kirchenbesuch – meist in der Universitätskirche zu Dorpat. Da wir alle Lieder auswendig kannten und auch die ganze Gemeinde so kräftig sang, dass die Orgel Mühe hatte, diese Klangfülle zu übertönen, war der

Gottesdienst auch für uns Kinder immer ein Erlebnis, auf das wir uns richtig freuten.

Dann folgte der Heimweg in die Winternacht hinein. Alles war tief verschneit und die estnischen Schlitten, die „Reggis“, fuhren mit klingelndem Geläut der Pferde an uns vorbei. Großvater hatte eine Fellmütze auf und wir klappten unsere „Tuisemützen“ über die Ohren. Mit leuchtend roten Backen erreichten wir dann nach langem Fußmarsch in klirrendem Frost das Weihnachtshaus in der Pastoratsstraße 11.

Endlich war es so weit: Wir betraten das große Zimmern, unseren Saal, wo ein bis an die drei Meter hohe Decke reichender Baum in strahlendem Glanz leuchtete. Behängt war er über und über mit selbst geklebten goldenen und silbernen Papierketten. Erst *durften* wir noch eine Reihe von Weihnachtsliedern singen. Dann bekamen die beiden Dienstmädchen ihre obligaten neuen Schürzen geschenkt und erst jetzt durften wir nachsehen, was für uns unter dem Baum lag.

Das Osterfest begann für die größeren Kinder mit einer Mitternachtsmesse in der russischen Kirche. Der gewaltige Chorgesang verkündete die Auferstehung. „*Christos woskres*“ klang es beim Hereinschreiten der Prozession mit dem l e e r e n Sarg. Am heiligen Feuer zündeten die vorderen Reihen ihre Kerzen an und reichten das Feuer durch die Gemeinde weiter. So breitete sich ein Meer schimmernder Kerzen in der Kirche aus. Man tauschte den Osterkuss mit den nebenstehenden fremden Menschen aus. Als ich größer wurde, versuchte ich deshalb in der Kirche möglichst neben einem jungen hübschen Mädchen zu stehen. All das fand ich schon damals sehr eindrucksvoll. Wir waren unserem Vater dankbar dafür, dass er uns so seine geliebte russische Kultur näher brachte. Die Karwoche wurde im Pfarrhaus sehr bewusst begangen. Am Palmsonntag durften wir die Eltern im Bett mit Weidenruten, an

denen die „Palmkätzchen“ hingen, wach klopfen. Musik und Tanz, die sonst oft das Haus erfüllten, wichen einer feierlichen Stille.

Am Gründonnerstag wurde mit dem Anmalen der über hundert Eier begonnen. Mutti präparierte während dieser Zeit die „Paska“, eine Quarkspeise, die in kaum vorstellbarer Relation mit Eigelb angerührt, mit Rosinen, Zucker, Vanille usw. gewürzt wurde. Sie kam in pyramidenförmige Holzgefäße, aus denen die Molke im Quark durch ein Tuch abfließen konnte. Umgestülpt standen die Paska-Pyramiden mit einer Papierrose geschmückt dann neben anderen Köstlichkeiten auf der Ostertafel. Eine andere russische Besonderheit, die der Großvater in Erinnerung an seine Jugend genoss, war der „Kulitsch“ genannte gelbe Osterkuchen.

Am Ostermorgen bog sich dann der Frühstückstisch unter der Last erlesener Köstlichkeiten. Wir ticksten mit den hart gekochten bunten Eiern um die Wette. Großvater tickste fröhlich mit und machte ein enttäushtes Gesicht wie ein kleines Kind, wenn er schon bald sein Ei an beiden Enden angeknickt hatte. Sieger war, wer ein Osterei erwischt hatte, das am längsten an einem Ende unbeschädigt blieb. Nach der Kirche wurden Woldecken auf den Fußboden gelegt. Auf einer kleinen schrägen Rollbahn kullerten die Eier auf die Decken. Man setzte die gefundenen Ostereier ein, um in diesem Spiel durch das Treffen anderer Eier seinen Bestand zu mehren.. Eier rollen ja nicht gerade aus. Es war also Glücksache, ein anderes Ei zu treffen und damit Einsatz und Gewinn entnehmen zu dürfen. Mein Vater spielte hier immer mit. Wir fanden es toll, wenn er sich über einen Treffer freute oder gekonnt schimpfte, weil sein Geschoß daneben ging.

Berufsleben

Vater saß zwar täglich viele Stunden am Schreibtisch, wo er Predigten ausarbeitete oder ehrenamtlich diverse Kassen verwaltete. Dann durfte man ihn nicht stören. Aber bei Festen hatte er immer

Zeit für uns Kinder: So wurden alle großen Feiertage durch den Seltenheitswert seines Mitspielens etwas Besonderes.

An normalen Sonntagen war Vater viel auf Reisen. Er hatte es sich zur Aufgabe gemacht, deutsche „Kolonisten“ zu betreuen, die man irgendwann nach Russland geholt und dann ins Baltikum umgesiedelt hatte. Diese Bauern fühlten sich nicht als Baltendeutsche und wurden langsam von der estnischen Landbevölkerung assimiliert. Neben der Seelsorge kümmerte sich Großvater bei dieser Kolonisten-Gemeinde auch um die Pflege des deutschen Brauchtums, der Muttersprache und des Gemeinschaftsgefühls. Er gründete eine Internat in Wisust, um den Kindern der weit verstreut im Lande lebenden Kolonisten den Besuch einer deutschen Schule zu ermöglichen. Hier predigte er Sonntags für die näher wohnenden Gemeindeglieder. Er fuhr aber auch quer durch ganz Estland, um Taufen, Trauungen und Beerdigungen durchzuführen. Besonders glücklich war er, wenn er weit auseinander wohnende junge Leute zu einem Pärchen verkuppelt hatte. So blieben diese in estnischen Dörfern wohnenden Bauern Deutsche. Sie entgingen mit der Umsiedlung 1939 dem Schicksal vieler estnischer Großbauern, die als Kulacken 1940 nach Sibirien deportiert wurden. (Für die Sowjets war jeder ein Kulack, der einen Dienstboten beschäftigte oder mehr als eine Kuh im Stall stehen hatte.) Großvater hat also mit dieser Arbeit vielen Kolonisten das Leben gerettet.

Das Reisen war für Großvater irgendwie etwas besonders Schönes. Von seinen Fahrten ins Reichsgebiet erzählte er mit Begeisterung. Öfters wurde die Geschichte erzählt, wie er mit unserer Mutti zu den Passionspielen nach Oberammergau gereist war. Als das Geld alle war, ernährten sich die beiden tagelang von Brot und Grünkäse. Später bekam Großvater für seine Arbeit Mittel aus den im III Reich fließenden Quellen für die Förderung des Deutschtums im Ausland. Jetzt brachte er sogar echte Weintrauben von seinen Reisen mit, was

uns damals sehr beeindruckt hat. Die Entwicklung im Reich verfolgte Vater mit einer Mischung aus nationalem Stolz und Skepsis. Er gehörte nicht zu den Jublern der „Bewegung“, die es auch im Baltikum gab. Wahrscheinlich ließ ihm die Arbeit in der Inneren Mission, im Lutherinstitut, wo er Dozent war, seine Lehrtätigkeit im Gymnasium, seine zahlreichen Ehrenämter und seine Kolonistengemeinde für so etwas keine Zeit.

Die Eltern waren schon beim Einmarsch der deutschen Truppen in Polen sehr still geworden. Als der Nichtangriffspakt zwischen Hitler und Stalin verkündet wurde, wusste man auch ohne genaue Kenntnis des Zusatzprotokolls, dass die Aufgabe des Baltikums der Preis für den Frieden mit dem Bolschewismus sein würde.

Die Umsiedlung

Am 1. September 1939 überschreiten deutsche Truppen die Grenze nach Polen. Während die Eltern voller Sorge in die Zukunft blicken, laufe ich hinüber zu meinem Klassenkameraden und höre eine Hitler-Rede mit den berühmten Worten: „Seit 4.45 Uhr wird zurückgeschossen!“ In Wellen klingen jubelnde Heil-Rufe aus dem Lautsprecher. Uns stört es nicht, dass die Alten, die den Krieg am eigenen Leibe erlebt haben, die Euphorie nicht teilen, in der wir mit 16 Jahren schweben.

Dann wird es aber schnell ernst: Man hört davon, dass russische Truppen ins Land marschieren, um Flottenstützpunkte an der Westküste zu besetzen. Estland ist in einem Geheimabkommen an die Sowjetunion ausgeliefert worden. Was uns bevorsteht, wenn das Land annektiert wird, malen die Eltern sich aus, die die roten Mörderbanden 1918 selbst erlebt haben.

Dann werden alle Deutschen aufgefordert, am Sonntag zu einem Erbseneintopf in die „Bürgermuße“ zu kommen. Diese Eintopfessen fanden damals zu Gunsten einer „Winterhilfe“ für die Bedürftigen statt. Das war nicht ungewöhnlich. Aber plötzlich steht der Baron Karl-August von Stackelberg auf und hält eine Rede. Polen sei besiegt und der Warthegau wieder deutsch. Der Führer habe uns gerufen. Wir würden ins Reich heimkehren, um das von den Polen geraubte Land wieder deutsch zu besiedeln. Obwohl kein Wort von der russischen Invasion gesagt wird, weiß jeder, dass diese Umsiedlung erfolgt, um die Baltendeutschen vor einer drohenden Verschleppung nach Sibirien zu retten. Wir Kinder begreifen nicht, was für ein Schicksalsschlag das für unsere Eltern und Großeltern ist. . Als die ersten Transporte auf dem Bahnhof in Dorpat abfahren, wimmelt es von estnischen Freunden, die die Deutschen verabschieden. Tenor ist: „Ihr kommt sicher bald wieder um uns von den Russen zu befreien!“

Für uns ist das zunächst nur ein großes Abenteuer. Tags darauf begann Großvater hektisch unseren Hausstand aufzulösen. Der Abtransport der Deutschen mit allen Möbeln und Sachen wurde vom Reich mit gewohnter Gründlichkeit organisiert. Es war völlig unnötig gewesen, dass wir unsere Fahrräder und Vater seinen schönen dicken Schafspelz bei einem befreundeten jüdischen Händler zu einem Spottpreis verschleudert hatten.

„Wir fahren in den Süden, und da braucht man keine Pelze!“

Schmerzlich erinnerte sich Vater im ersten, besonders strengen Posener Winter an diese Dummheit. Es war einer der wenigen Anlässe, bei denen er ungeachtet seines christlichen Standes herzhaft fluchte.!

Wegen Irmelas bevorstehender Geburt konnten wir nicht mit den ersten Transporten in den Warthegau fahren. Großvater machte aus der Not eine Tugend und übernahm die Treuhandschaft für das Verladen der Möbel von bereits abgereisten Familien. Natürlich waren wir Großen dabei gleich mit einem kleinen Nebenverdienst beteiligt.

Tagelang stand ich also in den Wohnungen meiner Landsleute und hakte auf langen Listen ab, was die Packer in die Möbelcontainer verluden.

Schließlich bin ich der letzte deutsche Schüler, der noch mit seiner grünen Mütze durch Dorpat läuft. Von „Ly“ werde ich zu einem Ball des russischen Lyzeums eingeladen. Ich bin jung, verliebt und genieße das Leben !

Nach Irmelas Geburt kam dann auch für uns der letzte Tag zu Hause: Die Möbel waren schon gepackt – wobei ich sicher bin, dass Großvater von seinen Packern gelernt hatte, welche Lebensmittel in Deutschland knapp und teuer waren. Jedenfalls kamen in unserem Container auch Käseräder und Schinken zollfrei hinüber ins Reich.

Gegen Abend verließ unser Umsiedlerzug Dorpat. In Reval wartete schon die „Sierra Cordoba“ auf uns, mit der es weiter nach Gotenhafen gehen sollte. Für uns Jugendliche war das ein großes Abenteuer. Nur die Eltern empfanden den Schmerz, die Heimat verlassen zu müssen. Großvater hatte manchmal erzählt, wie er nach dem 1. Weltkrieg auf einem Schiff hatte anheuern wollen und schon auf der Strickleiter von einem rauhen Seebären von Bord gejagt wurde. Jetzt machte er also seine erste Seereise. Und es war sicher ein Erfolgserlebnis für ihn, dass er nicht zu den zahlreichen Seekranken gehörte, die sich nach der Erbsensuppe mit Würfelhusten an der Reling quälten. Wir Jungen schliefen natürlich während der Reise kaum. Bis in die Nacht hinein wurde im Salon getanzt. Mein Bruder Gert entwickelte ein ungeahntes Talent als Steward, der auch bei schwankendem Schiff sein Tablett mit Gläsern zu den Tischen balancierte. Ich besuchte schon am frühen Morgen die Besatzung, ließ mir das Schiff zeigen und fand meinen Wunsch bestätigt, Marineoffizier zu werden.

Wir laufen in Gotenhafen ein. Eine Ju 88 brummt mit ihren deutschen Hoheitsabzeichen auf den Tragflächen über das Hafenbecken. Unten stehen Schwestern in Rot-Kreuz-Trachten auf der Pier. An langen Tischen sind heiße Getränke und Brötchen für uns bereitgestellt. Wir werden gestärkt, während eine Blaskapelle zu unseren Ehren Marschmusik spielt.

Ein „Goldfasan“ in der Uniform der politischen Leiter begrüßt uns „zurück in der Heimat“, was meine Großmutter eher peinlich findet.

Ohne Passkontrollen geht es in den Zug und wenige Stunden nach dem Einlaufen rollen wir weiter nach Posen. Als „kinderreiche Familie“ müssen wir nicht wie die anderen in ein Übergangslager. Man hat noch am gleichen Tag eine polnische Familie ausquartiert, um uns in der Ritterstraße unterbringen zu können. Der Frühstückstisch ist noch nicht abgeräumt, so schnell mussten die Polen ausziehen. Vater bemüht sich, die Eigentümer der Möbel zu finden, denn unsere eigenen Sachen sind ja unterwegs. Aber das gelingt nicht. Ich denke nicht darüber nach, was mit polnischen Intellektuellen wohl passiert sein könnte, die man nicht wiederfinden kann.

Schon nach wenigen Tagen werden wir in einer Durchgangsschule aufgefangen, wo sich Schüler aus diversen Unterrichtssystemen in der gleichen Klasse wiederfinden. Man beschäftigt uns mit Aufsatz-Schreiben. Mein Klassenkamerad von Buchshövden schreibt zum Thema

„Die Balten“ die denkwürdigen Sätze; „Vor siebenhundert Jahren zogen meine Vorfahren gen Osten, um die baltischen Provinzen Estland, Livland und Kurland zu germanisieren. Vorigen Freitag kehrten wir unverrichteter Dinge wieder zurück.....“

Die ersten Monate in Posen

Die Abende verbringt die Jugend in den Sammelunterkünften, wo Balten, die noch keine Wohnung zugewiesen bekommen haben, behelfsmäßig wohnen. Es sind meist Turnhallen, in denen sich die Familien ihre Betten zu Wohnbereichen zusammengestellt haben. Man lebt aus Koffern und wird aus Feldküchen verpflegt. Die Attraktion für uns ist aber, dass dort jeden Abend zu Schifferklavier und Gitarre getanzt wird. In munterer Kreise wird gesungen, im bunten Reigen werden Volkstänze vorgeführt oder es wird zu „Rosamunde“ oder anderen Ohrwürmern geschwoft. Auch für die Alten ist dieses bunte Treiben eine Ablenkung von den Gedanken an die verlorene Heimat und eine willkommene Abwechslung im Lageralltag.

Blauäugig, wie wir sind, stellen wir uns vor, dass die vertriebenen Polen weiter im Osten genau so fröhlich im Lager leben, wie wir das hier als Balten tun können.

Schon bald nimmt die Hindenburg-Oberschule ihren Lehrbetrieb auf, wo ich in die siebente Klasse komme. Vater stellt fest, dass für Pastoren kein Bedarf besteht und übernimmt eine Stelle als Studienrat für Latein und Griechisch in dem Posener Lyzeum. Er ist bei den Schülerinnen sehr beliebt und kommt mit seiner charmanten Art gut an, wenn er z.B. Geschnatter mit dem Ausspruch beendet: „Aber meine Damen, das Capitol ist doch schon gerettet.“

Natürlich treten wir alle in die HJ ein. Viele Kameraden lernen in der Flieger-HJ das Segelfliegen. Andere erhalten eine vormilitärische Ausbildung auf Motorrädern. Ich schließe mich der Marine-HJ an, wo wir schon im ersten Sommer ein Bootshaus mit Segelbooten auf dem Ketscher See beziehen. An der Warthe steht uns ein Bootshaus mit Ruderbooten und Kajaks zur Verfügung. Ich schaffe es, sowohl auf dem Segelboot als auch im Kajak als erster zu kentern.

Im Sommer beziehen wir ein großes Ferienlager, wo wir in Zelten und Erdhütten kampieren, Geländespiele und Sport treiben und pausenlos beschäftigt werden.

Hier erreicht uns die Nachricht vom Tod meiner Mutter. Ein polnischer Arzt stellt die Diagnose, dass es sich um eine Diphtherie handelt. Er empfiehlt eine Serumspritze. Sicherheitshalber holt Vater noch einen deutschen Arzt dazu, der die Krankheit als Angina verharmlost. Drei Tage später stirbt meine Mutter, weil man nicht auf den Polen gehört hat.

Bei der Beerdigung stehen wir fassungslos am Grab. Auch Vater fließen die Tränen über die Wangen, als der Sarg mit unserer geliebten Mutti langsam in der polnischen Erde versinkt. Aber dann rafft er sich auf. Während die Trauergäste den Friedhof verlassen, bilden wir

Kinder mit dem Vater einen Kreis und stimmen unser Abendlied aus Dorpat an: „Breit aus die Flügel beide Oh Jesu meine Freude Und nimm Dein Kuchlein ein.“

Lisa 2. Hans-Dieter Brunowsky vastusmeilid Eerik Hannile

29.12.2008

Lugupeetud härra Eerik Hanni!

Aitäh Teie Kaardi eest. Mul on väga hea meel, et Teie muretsete nii hästi minu sünnimaja eest. Muidugi aitan Teiele, kui Teil on küsimused meie perele. Ma otsin oma arhiivis, ja saadan Teile materiaale Teie küsimustele.

Kui Te lubate jutustan saksa keeles. Mul on vähe võimalusi kodumaa keeles rääkida. Eesti keele oskus on 70 aasta jooksul natukene kadunud, aga ma ikka veel armastan Eest keelt. Kui lugen, siis saan kõigest hästi aru, aga kirjutamisega on veel natukene raske.

Parimate soovidega

Teie Hans-Dieter Brunowsky

31.12.2008

Lp Hr Eerik Hanni!

Arvan et mõned küsimused an viimase E-mailiga vastatud. Täna tahan Teile juttustada minu eesti keele oskuse kohta, Minu noorpõlves elasid alati vähemalt 3 Eestlased meie majas, Nead ei oskanunud sõnagi saksa keelest. Niivisi pidime meie lastena juba eesti keeles Mariga ja Juhanioga rääkida. Eesti koolis ma ein keinud. Ma õppisin Zeddelmanni saksa realgümnasiumis. Age meil oli eesti keele tunnis ka eesti õpetaja. Tema oli tore mees ja meie lugesime temaga läbi: "Tootsi lood" kuni viimseks Tamsaare "Tõde ja õigus" Kui ma aastal 1989 esimest korda kavatsesin Kodumalle reisida, hakkasin Tõde ja õiguse lugemisega peale. Esimesed küljed olid väga rasked. Sõnaraamatu abil aga tuli keele oskus päris ruttu tagasi.

Mul oli 1939 Tartus väikene eesti Sõbratar. Teda kohtuda ja temaga rääkida oli ka sihik. Olin juba 5 korda Eestis käinud. Aastal 2001 võtsin oma kolm oed kaasa, ja olin nendele päris hea tõlkija ja juht. Niipalja tänaseks. Lisan Teile ühe Foto aastalt 1939. Niivisi nägin mina välja kui pidin lahkuma tartus.

Parimate soovidega

Teie Hans-Dieter Brunowsky

Lisa 3. Lähteteksti minajutustaja fragmentaarne sugupuu

Lähteteksti ja ühe lisaallika (EELK) põhjal magistritöö autori koostatud fragmentaarne sugupuu näitlikustamaks sugulusastet Hans-Dieter Brunowsky ja Johann Georg Schwartz I vahel.

		Christiane Amalie Gericke Johann Bernhard Schwartz <i>vanavanavanavanaisa</i>	
	Anna von Ditmar (I abielu) Agatha Feldmann (II abielu) Johann Georg Schwartz I <i>vanavanavanaisa</i>		
Auguste Schwartz Friedrich Gustav Seezen	Alexandra Schwartz Johann Adam Heinrich Eisenschmidt <i>vanavanaisa</i>	... ... Ernst Königsfeld	Lieschen Seeberg Robert Konstantin Brunowsky
Pauline Seezen vanaema	Christoph Eisenschmidt vanaisa	Ida Königsfeld vanaema	Eduard Brunowsky vanaisa
Margarethe Eisenschmidt <i>ema</i>		Leonhard Brunowsky <i>isa</i>	
Hans-Dieter Brunowsky <i>lähteteksti minajutustaja</i>			

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina,

Viljar Tehvand,
(sündinud 1980)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Hans-Dieter Brunowsky perekonnakroonika tõlge ja selle analüüs

(juhendaja Kaari Antzon)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise, sealhulgas DSpace'i digitaalarhiivi lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas DSpace'i digitaalarhiivi kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartu, 20.05.2014

_____ Viljar Tehvand _____
(allkiri)